

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Навчальний посібник
для здобувачів вищої
освіти першого
бакалаврського рівня

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Навчальний посібник

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
зі спеціальностей
035 Філологія (Українська мова та література)**

Харків

2022

Укладачі:

Демченко Н. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Крехно Т. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Чала А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Рецензенти:

Хомік О. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Волкова І. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

)

3-14 Загальне мовознавство: навч. посібник / уклад. Н. Демченко, Т.Крехно, А. Чала; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Харків : ФОП Петров В. В., 2022. – 192 с.

Навчальний посібник спрямований на формування у здобувачів вищої освіти фахових компетентностей. Присвячений розгляду базових тем із зазначеного курсу мовознавства і містить три блоки: теоретичний, у якому подані матеріали лекцій освітнього компонента; семінарський блок, у якому пропонуються завдання для семінарських занять; практичний блок, у якому подані практичні завдання; блок для самостійної роботи здобувачів вищої освіти; тестові завдання на закріплення знань; індивідуальні завдання; орієнтовний перелік питань до підсумкового контролю; словник основних термінів. До кожної теми й у кінці посібника подано рекомендовану літературу для опрацювання, що сприятиме інтенсифікації самостійної роботи здобувачів вищої освіти у межах освітнього компоненту «Загальне мовознавство».

Навчальний посібник адресовано здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія (Українська мова та література), а також науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК.....	6
Лекційне заняття № 1.....	6
Лекційне заняття № 2.....	13
Лекційне заняття № 3.....	18
Лекційне заняття № 4.....	27
Лекційне заняття № 5.....	31
Лекційне заняття № 6.....	37
Лекційне заняття № 7.....	44
Лекційне заняття № 8.....	48
Лекційне заняття № 9.....	52
Лекційне заняття № 10.....	55
Лекційне заняття № 11.....	60
Лекційне заняття № 12.....	67
СЕМІНАРСЬКИЙ БЛОК.....	76
Семінарське заняття № 1.....	76
Семінарське заняття № 2.....	77
Семінарське заняття № 3.....	78
Семінарське заняття № 4.....	79
Семінарське заняття № 5.....	80
Семінарське заняття № 6.....	81
Семінарське заняття № 7.....	82
Семінарське заняття № 8.....	84
ПРАКТИЧНИЙ БЛОК.....	85
Практичне заняття № 1.....	85
Практичне заняття № 2-3.....	85
Практичне заняття № 4-5.....	88
Практичне заняття № 6.....	89
Практичне заняття № 7-8.....	89
Практичне заняття № 9.....	91
Практичне заняття № 10.....	92
БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	94
Самостійна робота № 1.....	94
Самостійна робота № 2.....	99
Самостійна робота № 3.....	105
Самостійна робота № 4.....	110
Самостійна робота № 5.....	119
Самостійна робота № 6.....	123
Тестовий контроль.....	128
Індивідуальні завдання.....	175

Орієнтовний перелік питань до підсумкового контролю	178
Рекомендована література	180
Словник основних термінів.....	184
ПІСЛЯМОВА	191

ПЕРЕДМОВА

Курс загального мовознавства займає важливе місце в системі підготовки філолога та вчителя-словесника, він розв'язує актуальні завдання загальнотеоретичного, навчально-методичного й виховного характеру. Предмет, що завершує лінгвістичну освіту здобувачів, поєднує історію і теорію мовознавства. Він узагальнює мовні факти й явища, з якими здобувачі вищої освіти ознайомилися до цього в різних нормативних і вибіркових курсах, і сприяє їх теоретичному осмисленню для вироблення правильного розуміння мови як своєрідного й неповторного явища, що характеризує людину й людське суспільство.

Викладання курсу «Загальне мовознавство» має лекційно-семінарсько-практичний характер.

У лекційній частині курсу висвітлюються фундаментальні загальнотеоретичні питання сучасного мовознавства, розглядається пізнавально-комунікативно сутність мови і мовлення як об'єктів лінгвістичних досліджень, а також характеризуються методи, прийоми, принципи та методики лінгвістичного аналізу, знайомить здобувачів вищої освіти з основними етапами розвитку світової лінгвістичної думки, розглядає розвиток теоретичних ідей і принципів та методів аналізу від античних часів до наших днів.

Під час вивчення історії мовознавства варто звернути увагу на досягнення вітчизняного мовознавства, його національну основу, науково-теоретичне спрямування та тісний зв'язок з практикою вивчення української мови у вищій та середній освіті. У процесі викладання курсу «Загальне мовознавство» широко використовуються знання, набуті студентами під час засвоєння курсу «Вступ до мовознавства», «Сучасної української літературної мови», «Історії української літературної мови» та інших лінгвістичних дисциплін.

Засвоєння дисципліни «Загальне мовознавство» забезпечить студентам-філологам глибоке осмислення всього циклу мовознавчих дисциплін як чіткої системи, складові якої взаємопов'язані і взаємозумовлюють існування одна одної.

Семінарсько-практичний модуль уключає відповідно вузлові питання кожної

частини й вивчається у формі семінарсько-практичних занять (презентацій, конференцій, дискусій, колоквіумів тощо).

Особливо важливе місце для повного засвоєння курсу займає самостійна робота студентів.

У межах курсу студентам запропоновано самостійно ознайомитися з актуальними проблемами сьогоденної лінгвістики та підготувати доповідь, що висвітлює основні поняття одного з напрямків сучасної науки про мову, як-от: когнітивна лінгвістика, дискурсний аналіз тощо.

У навчальному посібнику також вміщено завдання для тестової перевірки знань, список питань до підсумкового контролю, рекомендовану літературу.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Лекційне заняття № 1

ТЕМА. МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА

ПЛАН

1. Загальне мовознавство як наукова й навчальна дисципліна.
2. Основні розділи мовознавства (характеристика програми).
3. Історія лінгвістичної думки.
4. Взаємодія лінгвістики з іншими науками (інтердисципліни).
5. Методологічні основи дослідження мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство, 3-тє вид. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С.– 403.
2. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Видання друге, перероблене і доповнене. К. : АТ “ОКО”, 1996. С. 6 – 25.
3. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. Київ : Видавничий Дім “ІнЮре”, 2008. С. 5 – 14.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

Мовознавство – наука про мову, її природу й функції, внутрішню структуру, закономірності існування та розвитку, а також реалізацію цих загальних рис у конкретних мовах.

Об’єкт мовознавства – різні етнічні мови людських спільностей та їх угруповань у цілому.

Предмет – людська мова взагалі як засіб спілкування людей, вираження їх думок і почуттів.

Мета курсу – поглиблення теоретичного і професійного рівня, як майбутнього дослідника мови, так і майбутнього вчителя.

Завдання курсу – розширення загальнолінгвістичної підготовки

словесника, а також поглиблене вивчення проблем, які не могли бути висвітлені в попередніх курсах, ознайомлення з основними напрямками, ідеями і проблемами сучасного мовознавства, озброєння майбутнього спеціаліста методами наукового дослідження мови.

Структура: конкретне (часткове) і загальне мовознавство (власне загальне і теоретичне). Питання градації залишається невирішеним.

Періодизація історії загального мовознавства:

1. Мовознавство стародавніх часів (античне мовознавство).
2. Європейське мовознавство Середньовіччя, епохи Відродження та періоду XVII – XVIII століть.
3. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства й філософії мови (I пол. XIX ст.).
4. Логічне, натуралістичне та психологічне мовознавство (серед. XIX ст.).
5. Розвиток порівняльно-історичного мовознавства і молодогограматизм (II пол. XIX – поч. XX ст.).
6. Соціологія мови, структуралізм, радянське мовознавство та інші напрями загального мовознавства XX ст.
7. Новітнє мовознавство кін. XX – поч. XXI ст.

Мовознавство, належачи до гуманітарних наук, не існує відокремлено, а пов'язане з багатьма гуманітарними і природничими науками. Цей зв'язок не однобічний, а в переважній більшості взаємозалежний, взаємозбагачувальний.

Наука	Її суть, що впливає на виникнення зв'язку з лінгвістикою	Зв'язок із мовознавством
Філософія	Наука про загальні закони виникнення і розвитку природи, суспільства, мислення; становить основу світогляду людини	Допомагає в принциповому розв'язанні таких головних лінгвістичних проблем, як сутність мови, її роль у суспільстві, походження і характер її розвитку, співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в мовах
Логіка	Наука про закони і форми мислення	Для логіка і мовознавця мова – один об'єкт дослідження: логік через мову розкриває закони мислення, мовознавець – мовні закони. Аналіз цих законів взаємопроникний: мовознавець враховує вплив мислення на будову і зміни мови, логік при вивченні логічних категорій не обходиться без розгляду слів і речень
Соціологія	Наука про закономірності й рушійні сили розвитку та функціонування суспільства в цілому і його соціальних груп	Мова – явище суспільне, виникає і розвивається тільки в суспільстві, впливає на суспільство і в той же час стан мови залежить від суспільства
Етнографія	Наука про побут і культуру народів	Допомагає правильно пояснити значення окремих слів та виразів, які стосуються побуту, матеріальної і духовної культури, правильно розкрити їх етимологію
Археологія	Наука, що вивчає історичне минуле за виявленими під час розкопок пам'ятками матеріальної культури	Мовознавці пояснюють написи на знайдених археологами предметах
Історія	Наука про загальний розвиток певного народу, країни або всього суспільства	Допомагає пояснити за допомогою історичних свідчень суто мовні явища

Наука	Її суть, що впливає на виникнення зв'язку з лінгвістикою	Зв'язок із мовознавством
Літературознавство	Наука про художню літературу, її теорію та історію	Мова є першоелементом літератури, її будівельним матеріалом
Психологія	Аналізує процеси відображення в мозку людини об'єктивної дійсності, людські відчуття і сприйняття, уявлення і думки	Пояснює процес мовного спілкування, оскільки всі психічні процеси втілюються в мові
Естетика	Філософське вчення про форми прекрасного в художній творчості, природі, житті	Ураховується під час стилістичного аналізу художніх текстів
Медицина	Сукупність наук про хвороби, методи їх лікування та способи запобігання їм	Медичні дані допомагають прогнозувати мовленнєву поведінку
Географія	Ряд пов'язаних між собою наук, що вивчають поверхню землі, природні умови, населення, економічні ресурси	Допомагає дослідженню топоніміки, мовних контактів
Біологічні науки	Зокрема вчення І. М. Сеченова та І. П. Павлова про вищу нервову діяльність людини і тварини	Допомагають науково обґрунтувати виникнення мови як засобу спілкування
	Анатомія і фізіологія органів мовлення	Усвідомлення процесу говоріння (вимовляння звуків)
Фізика	Акустика	Вивчення звуків людської мови, їхніх фізичних (акустичних) властивостей
Математика	Методи обчислення	Застосування математичних методів до вивчення мовних явищ

Метод – шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності.

Загальнонаукові методики дослідження – індукція і дедукція, аналіз і синтез.

Індукція – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ; узагальнення результатів окремих конкретних спостережень.

Дедукція – форма достовірного умовиводу окремого положення із загальних. На основі загального правила логічним шляхом з одних положень як істинних виводиться нове істинне положення.

Аналіз – мислене або практичне розчленування цілого на частини.

Синтез – мислене або практичне з'єднання частин у ціле.

Описовий метод – планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

На основі описового методу створені описові граматики різних мов (шкільні та для вищих навчальних закладів) і багато типів словників (тлумачні, орфографічні, орфоепічні, синонімічні, антонімічні, фразеологічні, мови письменників тощо).

Порівняльно-історичний метод (компаративний, лінгвогенетичний) – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку.

На основі порівняльно-історичного методу створені порівняльно-історичні, порівняльні та історичні описи мов (традиційно вони називаються порівняльними та історичними граматиками) й етимологічні словники.

Метод лінгвістичної географії (ареальний) – сукупність прийомів, які полягають у картографуванні елементів мови, що розрізняють її діалекти.

Зіставний метод (контрастивний, типологічний) – сукупність прийомів

дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки.

Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Структурний метод реалізується в чотирьох методиках: дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу.

Дистрибутивний аналіз – методика дослідження мови на основі оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті.

Методика безпосередніх складників – прийом подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення та речення у вигляді ієрархії складових елементів.

Трансформаційний аналіз – експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій.

Компонентний аналіз – система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти (семи).

Методи соціолінгвістики – синтез лінгвістичних і соціологічних процедур. Серед них виділяють методи польового дослідження (методика збирання матеріалу) і методи соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу (обробка інформації). До перших належать різні форми опитування (анкетування, інтерв'ювання), а також безпосереднє спостереження, експериментування, вивчення документальних джерел (матеріалів перепису населення, статистичних та інших довідників).

Серед математичних методів розрізняють кількісні й статистичні. Кількісні методи зводяться до простого підрахунку частоти вживання мовних одиниць, а статистичні передбачають використання різних формул для виявлення правил розподілу мовних одиниць у мовленні, для виміру зв'язків між мовними елементами, для встановлення тенденцій у розвитку та функціонуванні мови та для встановлення залежності між якісними й кількісними характеристиками мови.

Лекційне заняття № 2

ТЕМА. ПОХОДЖЕННЯ МОВИ. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК МОВ

ПЛАН

1. Походження мови як проблема мовознавства.
2. Зв'язок розвитку мови та розвитку суспільства. основні процеси розвитку мов і діалектів.
3. Територіальна та соціальна диференціація мови.
4. Структура мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : «АртЕК», 1997. 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства. Київ : Товариство «Знання», 2000. 217 с.
3. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства. Черкаси : ЧІТІ, 1999. 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
6. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. Посібник. Київ : Ін Юре, 2008. Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. 2008. 168 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 368 с.
9. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
10. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
11. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства : Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад»). Полтава : «Полтавський літератор», 2012. 224 с.
12. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.
13. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 164 с.
14. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 219 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Походження мови як проблема мовознавства. Питання про єдність мови й мислення тісно пов'язане з проблемою походження мови, яка мовознавцями вирішувалася по-різному. відомі такі гіпотези:

1) звуконаслідувальна гіпотеза – виникла в античності (Демокрит V–IV ст. до н. е.), широко поширилася в XVII–XIX ст. (Г.В. Лейбніц, В. Гумбольдт та ін.) – пояснює виникнення мови внаслідок наслідування людиною звуків навколишньої природи;

2) вигукова теорія – відома ще з давнини (епікурейці, лукрецій I ст. до н.е.), поширилася серед мовознавців XIX–XX ст. (Г. Штейнталь, О.О. Потебня) – пояснює виникнення мови з природних вигуків, тобто інстинктивних реакцій на зовнішні подразнювачі;

3) теорія соціального договору – зародилася у працях Демокріта й Аристотеля, активно розроблялася філософами XVIII ст. (Ж.Ж. Руссо, А. Сміт та ін.) – передбачає посередню домовленість людей про назви тих чи інших предметів, явищ, відношень;

4) теорія трудових вигуків – розробив французький учений Л. Нуаре, популяризували К. Бюхер, Г.В. Плеханов – пояснює виникнення мови з трудових вигуків, що супроводжують трудову діяльність людини;

5) кінетична теорія – послідовниками є німецький учений В. Вундт, М. Я. марр – наголошує на тому, що люди спочатку спілкувалися жестами, а потім перейшли на звукову мову;

6) у гіпотезі Ф. Енгельса походження мови розглядалося в нерозривному зв'язку з розвитком людської свідомості й мислення, з походженням самої людини, як реалізація потреб людей у спілкуванні у процесі колективної праці. Згідно з цими уявленнями існувало кілька центрів формування з груп людиноподібних мавп людських колективів, і, відповідно, первісних мов було кілька;

7) на противагу теорії полігенезу існує ще й теорія моногенезу – про походження усіх мов з однієї (А. Тромбетті, О. С. Мельничук, біблійне учення).

Зв'язок розвитку мови та розвитку суспільства. основні процеси розвитку мов і діалектів. У процесі функціонування й розвитку конкретна мова постійно змінюється. Ці зміни зумовлені як екстралінгвальними, так і внутрішньомовними чинниками. основою розвитку мови є розвиток суспільства, однак внутрішні закони розвитку мови пов'язані з розвитком суспільства опосередковано. Серед внутрішніх законів розвитку виділяють: загальні (закон поступового накопичення елементів нової якості й відмирання елементів старої якості, закон безперервного розвитку різних структурних рівнів мови) та конкретні (закон відкритого складу у старослов'янській мові).

Різні ланки мови, її структурні рівні змінюються з різною швидкістю. В історії розвитку мови діють два основних процеси:

- 1) диференціація (від лат. *differenciatio* – розходження), унаслідок чого з однієї мови виникає дві / кілька мов;
- 2) інтеграція (від лат. *integratio* – об'єднання), результатом якої є утворення з кількох мов однієї.

Основні етапи історичного розвитку загальнонародних мов:

- мова племені (властива для родоплеменного первіснообщинного ладу);
- мова народності (рабовласницьке і феодальне суспільство);
- національна мова (капіталістичне й соціалістичне суспільство).

Із виникненням мов народностей формуються літературні мови (кодифіковані, нормалізовані мови, які, маючи письмову форму, задовольняють різноманітні потреби суспільства). Літературні мови відіграють значну роль у період формування національних мов. Основні ознаки літературної мови: поліфункціональність, відшліфованість, стандартність, нормативність, наддіалектність, наявність усної і письмової форми. Якщо в епоху середньовіччя як літературні мови вживалися чужі (навіть мертві), то виникнення нації зумовлює появу на живій народній основі національних літературних мов як вищої форми вияву національної мови.

Територіальна та соціальна диференціація мови. Внутрішня єдність мови не виключає різноманітності форм її виявів і функціонування. Наприклад, територіальне відокремлення окремих частин суспільства породжує територіальну диференціацію мови. Усередині єдиної загальнонаціональної мови утворюються місцеві її різновиди (діалекти / говірки). Ступінь своєрідності діалектів залежить від конкретно-історичних умов їх формування.

Соціальні розшарування суспільства зумовлюють різні види соціального членування мови. в умовах розвиненого класового суспільства всередині єдиної загальнонародної мови виділяють:

- соціальні діалекти (вони відрізняються переважно лексико-семантичними, фразеологічними та стилістичними особливостями) притаманні представникам різних прошарків і класів суспільства;

- професійні діалекти (відрізняються передусім лексичними особливостями) притаманні представникам різних професійних груп;

- спеціальні мови (жаргон, аргі) вживаються для задоволення потреб спілкування окремих груп людей, об'єднаних спільною виробничою діяльністю, навчанням, службою (жаргон) або потребою в таємній чи антисуспільній діяльності (аргі).

Розмаїття цілей і сфер суспільного використання мови породжує її стилістичну диференціацію.

Структура мови. Як знаряддя спілкування мова постає ще однією своєю виразною рисою – вона має свою структуру, тобто набір структурних елементів: фонем, морфем, слів, словосполучень, речень. Усі ці одиниці пов'язані одна з одною. Сукупність мовних елементів, об'єднаних зв'язками й відношеннями, утворює систему мови. системний і структурний характер мови виявляється у тому, що один мовний елемент виділяється й усвідомлюється завдяки протиставленню іншому елементові системи. Це може бути протиставлення функцій, форми та значення.

До структурних елементів мови належать такі: фонема, морфема, слово, словосполучення і речення. Відповідно, ці одиниці вивчаються такими

лінгвістичними дисциплінами:

- фонетика (від гр. *phonetikos* – звуковий) вивчає звуковий склад мови, способи утворення звуків, їх акустичні й артикуляційні особливості, фонетичні процеси, поділ слів на склади, інтонацію, наголос, фонетичне членування мовленнєвого потоку;

- лексикологія (від гр. *lexikos* – словниковий і *logos* – наука, учення) вивчає словниковий склад мови, значення слів, зміну цих значень, походження значень;

- граматики (від гр. *grammatike* – літера, запис) вивчає способи й засоби словозміни та будову словосполучення і речення.

Лекційне заняття № 3

ТЕМА. ФОНЕТИКА. ВЗАЄМОДІЯ ЗВУКІВ У ПРОЦЕСІ МОВЛЕННЯ. ФОНОЛОГІЯ

ПЛАН

1. Фонетика як наука. аспекти вивчення звуків мовлення.
2. Акустичні й артикуляційні характеристики звуків. Основні принципи класифікації звуків та фонетичне членування мовленнєвого потоку.
3. Позиційні та комбінаторні зміни звуків.
4. Фонетичні й історичні чергування. Звукові закони.
5. Фонологія як наука. Поняття фонем.
6. Фонологічні системи мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : «АртЕК», 1997. 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства. Київ : Товариство «Знання», 2000. 217 с.
3. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства. Черкаси : ЧІТІ, 1999. 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 368 с.
7. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
8. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
9. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства : Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад»). Полтава : «Полтавський літератор», 2012. 224 с.
10. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.
11. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 164 с.
12. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 219 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Фонетика як наука. аспекти вивчення звуків мовлення. Фонетика (від гр. *phonetikos* – звуковий) – це особлива лінгвістична дисципліна про звуки людської мови. Фонетика як наука вивчає звукові засоби мови в усіх їх виявах і функціях, а також зв'язок між звуковою і письмовою формою мови (Л. Р. Зіндер).

Як складне явище звук може вивчатися у трьох аспектах:

1) акустичний / фізичний аспект розглядає звук як коливання пружного тіла у пружному середовищі. як фізичне явище звук характеризується силою (залежить від амплітуди коливань), довготою (залежить від часу коливань), висотою (зумовлюється частотою коливань), тембром (специфічним забарвленням, що складається з основного тону та шуму, їх комбінації, гармонічних обертонів і резонаторних тонів);

2) анатоμο-фізіологічний аспект передбачає вивчення процесу творення звука, склад і роботу мовленнєвого апарату;

3) лінгвістичний / соціальний аспект звуків мовлення полягає в їх відношенні до змісту мовлення, тобто виконуваної ними у процесі спілкування функції.

Акустичні й артикуляційні характеристики звуків. основні принципи класифікації звуків та фонетичне членування мовленнєвого потоку. Фонетика вивчає звук як фізичне й анатоμο-фізіологічне явище, власне лінгвістичні властивості звуків мовлення вивчає спеціальна наукова дисципліна – фонологія.

Робота органів апарату мовлення, необхідна для утворення того чи іншого звука, називається артикуляцією (від лат. *articulare* – членороздільно вимовляти). Артикуляція звука складається з трьох фаз: екскурсії (від лат. *excursio* – початок, вилазка); витримки; рекурсії (від лат. *recursio* – повернення). Сукупність типових для носіїв даної мови навичок вимови утворює його артикуляційну базу. Артикуляційна база мови тяжіє над людиною при

засвоєнні нею іноземної мови і виражається в акценті (від лат. *accentus* – наголос).

Ураховуючи як акустичні, так і артикуляційні ознаки, звуки мовлення поділяються на голосні та приголосні. Голосні звуки є чисто тональними, під час їх вимови інтенсивність струменя повітря слабка й напруження м'язів апарату мовлення рівномірне. При творенні приголосних звуків обов'язкова наявність шумів, виникнення перешкоди на шляху струменя видихуваного повітря; інтенсивність струменя повітря вища, ніж при вимові голосних, напруження м'язів апарату мовлення нерівномірне.

Голосні звуки класифікують за: горизонтальним положенням язика (рядом); за вертикальним положенням язика (підйомом); за участю губ (лабіалізацією, від лат. *labia* - губа) в утворенні звука; за довготою; за резонатором.

Основними критеріями, за якими поділяються приголосні звуки, є: співвідношення голосу і шуму; місце утворення перешкоди; характер перешкоди і спосіб її подолання; наявність твердості та м'якості.

Усне мовлення постає у вигляді звукового ланцюга, який послідовно розпадається на такі ланки:

- 1) фонетичні фрази – закінчені за смыслом ланки звукового ланцюга, який знаходиться між двома значними паузами;
- 2) мовленнєві такти – ланки звукового ланцюга, утворені єдиним напором струменя повітря, що видихається, відділяються одна від одної короткими паузами;
- 3) фонетичні слова – сукупність складів, об'єднаних одним наголосом і своїм особливим значенням. сюди включаємо явище проклізи (на[^]березі, від[^]дому) й енклізи (рос. без[^]вести, за[^]уши);
- 4) склади – найкоротші, відносно самостійні, ланки звукоряду.

У мовознавстві склалося кілька теорій складу (експіраторна, м'язового напруження, сонорна, тональна), однак жодна з них не дає повного і

вичерпного тлумачення складу. На практиці склади розподіляють на наголошені і ненаголошені, відкриті й закриті, прикриті та неприкриті.

Позиційні та комбінаторні зміни звуків. Звуки мовлення, вживаючись у складі, слові чи фразі, впливають один на одного, зазнаючи при цьому змін. Видозміни звуків у потоці мовлення називають фонетичними / звуковими процесами.

Фонетичні процеси виникають унаслідок впливу початку і кінця артикуляції сусідніх звуків (комбінаторні процеси) або залежно від положення звука у слові (позиційні процеси).

Комбінаторні зміни зумовлені взаємодією звуків у потоці мовлення, коли рекурсія попереднього звука тісно пов'язана з екскурсією наступного і навпаки.

Сумісна артикуляція сусідніх звуків називається коартикуляцією. Виділяють такі типи комбінаторних процесів:

1. Акомодація (від лат. *acomodatio* – пристосування) – це тип звукових змін, при якому артикуляції сусідніх звуків (голосних і приголосних) пристосовуються одна до одної: дезинфекція, рос.: предыстория.

Виділяють прогресивну і регресивну акомодації:

- том (порівняйте з там) – регресивна акомодація;
- рос. тѣк (порівняйте з ток) – прогресивна акомодація.

2. Асиміляція (від лат. *assimilatio* – уподібнення) – такий тип змін, при якому з двох різних звуків утворюються два однакових (миєшся – миє[с':]я) чи близьких за артикуляцією (легкий – ле[хк]ий).

Асиміляцію характеризують за такими ознаками:

- за результатом – повну: отдать – о[дд]ать, неповну: вокзал – во[гз]ал;
- за напрямом – прогресивну: англ. pens – pe[ps] “пера, ручки”, польськ. trzeba – [tʂ]eba “потрібно”, узб. кетди – ке[тт]и “пішов”, регресивну: молотьба – моло[д'б]а, нім. sagt – sa[kt] “говорить”;

- за положенням звуків – контактну (суміжну), дистанційну (несуміжну): чечевиця – [с]о[ч]евиця, котлета – прост. [к]а[к]лета, огурец – розм. рос. [у]г[у]рец.

Типовим випадком прогресивної дистанційної асиміляції є сингармонізм голосних, що широко представлений у тюркських і фінно- угорських мовах: тур. at “кінь” – atlar “коні”; sev “люби” – sevtek “любити”.

3. Дисиміляція (від лат. *dissimilatio* – розподібнення) – такий тип змін, при якому з двох однакових або близьких за артикуляцією звуків виходять, різні чи більш далекі за артикуляцією звуки.

Виокремлюють дисиміляцію:

- регресивну (коридор – розм. ко[л]ідо[р]) і прогресивну;
- контактну (компанія – прост. ка[нп]анія і дистанційну (ст. руськ. февраль – фев[р]а[л]ь).

У фонетиці трапляються й інші види комбінаторних змін, що базуються на описаних вище:

- гаплогія (випадіння одного з двох однакових звуків або складів): стипендія (від лат. *sti/pe/* – “милостиня”, “подавання” і */pe/pdere* – “платити”), трагікомедія (трагі/ко/- і /ко/медія);

- метатеза (перестановка звуків): нім. *teller* “тарілка” – ст. руськ.

талерка, укр. тарілка; нім. *futteral* – “футляр” – футляр;

- епентеза (вставка звуків (епентетичних): радіо – прост. радіво; фіалка – прост. фіялка;

- протеза (поява звуків (протетичних) на початку слова): рос. *восемь* – ст. руськ. *осьм*, рос. *уж* – укр. *вуж*;

- дієреза (викидка звуків): *солнце* – *сонце*, болг. *позоришни* ‘театральний’ – *позориште* ‘театр’;

- стяжіння – злиття двох звуків в один: *умивається* – *умиває[ц’:]я*, *смієшся* – *сміє[с’:]я*.

Позиційні зміни звуків зумовлені позицією їх у слові, місцем і характером наголосу. до них відносяться:

1. Приглушення дзвінких приголосних в абсолютному кінці слова, яке відбувається в російській, білоруській, болгарській, німецькій, узбецькій мовах: рос. хлеб – хле[п], нім. vrapd “пожар, опік” – vrap[t], узб. мактаб “школа” – макта[п].

2. Редукція – ослаблення голосних у ненаголошених складах. Виділяють редукцію:

- якісну: (у російській мові редукуються голосні /o/, /a/, /э/: дом – д[[^]]ма; в укр. мові /e/, /o/: село – село, зозуля – зозуля; нім. sehen “бачити” – seh[[^]]n;

- кількісну: (у рос. мові /и/, /ы/, /у/, сухо – сухой – суховатый).

Фонетичні та історичні чергування. звукові закони. Комбінаторні та позиційні фонетичні зміни звуків мовлення призводять до чергувань звуків. Виділяють два види чергувань звуків – фонетичні (живі, діючі) й історичні (мертві, недіючі).

Живими / фонетичними чергуваннями називаються зміни звуків у потоці мовлення, зумовлені сучасними фонетичними процесами з / с про[з’]ба - про[с’]ба і с / з ро[з] - ро[с].

Історичні (традиційні, морфологічні) чергування – це ототожнення різних звуків мови в одній і тій же морфемі; ці чергування зумовлені дією давніх фонетичних процесів, які зараз не діють: с / ш (пи[с]ати – пи[ш]у), ст / т (мести - мету).

Звуки мовлення зазнають змін за певними правилами, яких дотримуються усі мовці певної мови.

Зміни звуків за певними правилами отримали назву звукового (фонетичного) закону. Звуковий закон – це формула / правило регулярних звукових змін, властивих певній мові, групі споріднених мов (закон відкритого складу у спільнослов’янській і давньоруській мовах).

Фонологія як наука. поняття фонем. Вивчення звуків виключно з акустичного й анатомо-фізіологічного боку було б недостатнім без включення лінгвістичного (соціального) аспекту. Цей аспект звука вивчає спеціальний

розділ лінгвістики – фонологія (від гр. *fone* – “звук” і *logos* – “слово, вчення”). Фонологія як наука розвивається з кінця XIX ст. у працях представників казанської лінгвістичної школи І. О. Бодуена де Куртене, В. А. Богородицького, М. В. Крушевського, у роботах Л. В. Щерби. Значний внесок у розвиток фонології зробили представники празької лінгвістичної школи (М. С. Трубецької “Основи фонології” (1936 р.).

Центральне місце у фонології посідає вчення про фонему. Фонема (від гр. *fone* – “звук”) – це мінімальна звукова одиниця мови, здатна відрізнити звукові оболонки різних слів і морфем. Фонемі співвідносні зі звуками, але не тотожні їм: звук – одиниця мовлення, а фонема – одиниця мови. фонема – це загальне (абстрактне), що виявляється в різноманітних конкретних реалізаціях, тобто звуках. Кількість звуків у мовленні безмежна, кількість фонем у мові обмежена, науково визначена.

Фонема є мінімальною неподільною одиницею мови, що виконує конститутивну, будівельну, інтеграційну й дистинктивну (розпізнавальну) функції.

Фонема як одиниця функціонального плану реально існує у вигляді різноманітних звуків, які прийнято називати алофонами (від гр. *allos* – інший і *phone* – звук), чи варіантами фонемі.

Головний вияв (інваріант) фонемі – це її реалізація в ізольованій позиції або сильній позиції (позиції максимальної диференціації).

Позиційний варіант – це реалізація фонемі, зумовлена її позицією у слові, напр.: рос. гриб – гри<п>.

Комбінаторним варіантом є реалізація фонемі, зумовлена впливом сусідніх звуків, напр.: зшити – <ш:>ити.

Факультативний варіант – можлива, але не обов’язкова реалізація фонемі, напр.: *r* у німецькій мові в будь-якій позиції може реалізовуватися як передньоязикове <*r*> або як увулярне “картаве” <*r*>. свою функцію розпізнавання слів або форм слів фонемі виконують на основі наявності в них диференційних, тобто розпізнавальних ознак. Ці ознаки виділено у фонемах

унаслідок протиставлення одна одній у системі тієї чи іншої мови. У російській мові є протиставлення приголосних за твердістю / м'якістю, в німецькій, французькій, англійській такого протиставлення немає. При наявності в мові пар фонем, що відрізняються однією фонологічною диференціальною ознакою, утрата її у слабкій позиції призводить до нейтралізації фонологічного протиставлення: один і той же звук мовлення виступає представником двох або кількох різних фонем <т> репрезентує фонemi <т> і <д> у російських словах кот і код.

Фонологічні системи мови. Дуже важливою особливістю фонemi є її належність до звукової будови конкретної мови, її фонологічної системи.

Фонологічні системи мов відрізняються: кількістю фонем (гавайська мова – 13 фонем, німецька – 36, англійська – 40-44, українська – 41-45, російська – 39-46, абхазька – 71); співвідношення голосних і приголосних (французька мова – 18 голосних / 17 приголосних, німецька – 15 / 18 + 3, російська – 5-6 / 34; організацією фонемних груп; складом фонологічних пар і рядів; функціонуванням фонем у потоці мовлення; співвідношенням фонем при їх чергуванні.

Щодо виділення фонем у мові серед дослідників немає єдності в поглядах. Наприклад, не з'ясовано статус українських голосних <и> та <i>. Відомо, що <и> знаходиться в позиції після твердих приголосних, а <i> після м'яких чи напівм'яких. В історії вітчизняного мовознавства виділяються два основні напрями – московська і ленінградська фонологічні школи. З погляду ленінградської фонологічної школи, що надає перевагу фізичному, а не функціональному аспекту фонем, напр.: укр. <и> та <i> (як і рос. <ы> та <и>) – слід визнати алофонами однієї фонemi. Представники ЛФШ (Л.В.Щерба, Л.Р. Зіндер, М.І. Матусевич) вважають, що фонему потрібно розглядати як автономну від морфеми власне фонетичну одиницю. Фонemi визначаються як звукові типи реальних звучань (у слові в/о/л голосна фонема <о>, а у слові в/о/л/ы вже <a>). Представників московської фонологічної школи виділяє морфологічний підхід до фонemi, тобто розуміння її як мінімального звукового

елемента у складі морфеми (у словах в/о/л і в/о/л/ы виділені звуки є виявами однієї фонеми <о>). Згідно з цим поглядом, фонема – це функціональна фонетична одиниця, представлена певними звуками, що чергуються.

Лекційне заняття № 4
ТЕМА. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

ПЛАН

1. Слово як предмет лексикології.
2. Основні ознаки слова. Слово і морфема. Слово й лексема.
3. Лексичне значення слова. Типи лексичного значення.
4. Моносемія і полісемія.
5. Омонімія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : «АртЕК», 1997. 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства. Київ : Товариство «Знання», 2000. 217 с.
3. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства. Черкаси : ЧІТІ, 1999. 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
6. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. Посібник. Київ : Ін Юре, 2008. Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. 2008. 168 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
8. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
9. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
10. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства : Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад»). Полтава : «Полтавський літератор», 2012. 224 с.
11. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.
12. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 164 с.
13. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 219 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Слово як предмет лексикології. Сукупність усіх слів певної мови утворює її словниковий склад (лексичну систему). Наука про словниковий склад мови, його функціонування в мовленні та в історичному розвитку називається лексикологією (від гр. *Lexikos* – “словниковий” і *logos* – “наука, вчення”).

Із лексикологією пов’язані: семасіологія (семантика) – учення про значення слів і про змінювання цих значень; ономасіологія – учення про назви, позначення предметів, про вираження понять засобами мови; етимологія – учення про походження й первинне значення слів; лексикографія – прикладна наука про методи опису лексики та принципи укладання словників; фразеологія – учення про лексикалізовані сталі сполучення слів; ономотологія – учення про власні імена та ін.

Слово – це фонетично і граматично оформлена основна значуща одиниця мови, яка характеризується самостійністю, лексико-граматичною співвіднесеністю та відтворюваністю в мовленні як готова цілісна структурно-семантична одиниця.

Будь-яке слово є єдністю форми та змісту, звучання і значення. У процесі спілкування виділяють: фонетичне слово – звукоряд, матеріальний вияв слова; предмет, який називається словом; зміст, смисл, який слово викликає в нашій свідомості.

Отже, слово (1) називає / позначає предмет, (2) слово має смисл, (3) смисл відображає властивості предмета у свідомості людини. Весь цей комплекс є трьома елементами, а зв’язки між ними і формують значення слова:

фонетичне слово

предмет   поняття

(денотат, референт)   (сигніфікат)

Визнаючи нерозривний зв’язок слова та поняття, не можна ототожнювати їх з таких причин: поняття є категорією логіки, категорія загальнолюдська,

слово – категорія конкретної мови; поняття виражається через слово, але не всяке слово виражає поняття; у більшості слів (крім термінів) лексичне значення ширше від поняття, тому що включає в себе емоційну й соціальну оцінки.

Основні ознаки слова. слово і морфема. слово й лексема. Лексема – це слово, яке є структурним компонентом мови, одиницею лексичної системи (окреме слово) у сукупності властивих йому форм словозміни та значень у різних контекстах. На відміну від морфем – мінімальних значеннєвих одиниць мови – слову притаманна самостійність.

Історично й соціально зумовлений зв'язок між звуковим вираженням слова та копією / образом предмета, який позначається даним словом, називається лексичним значенням слова.

Лексичне значення слова. Типи лексичного значення. Виділяють (за в. В. Виноградовим) три головні типи лексичних значень:

1) номінативне. Це лексичне значення, яке безпосередньо пов'язане з відображенням у свідомості предметів, явищ, відношень об'єктивної дійсності (дім, учень, вітер);

2) фразеологічно зумовлене значення є таким, що існує чи утворюється тільки у складі фразеологічної одиниці (летіти кулею – обидва компоненти цього сталого словосполучення набувають значення “швидкість”);

3) синтаксично зумовлене значення – значення, якого набуває слово тільки в певній синтаксичній функції, позиції (він у нашій групі маяк – “кращий студент”).

Лексичні значення розподіляються також: залежно від їх відношення до предметів і явищ об'єктивної дійсності: номінативні, вказівні (сигнальні), комунікативні; прями і переносні; конкретні й абстрактні; залежно від їх відношення до свідомості: термінологічні і загальні, образні й безобразні, емоційні та неемоційні; за ознакою зв'язку слова з іншими словами в межах однієї мови: синонімічні й антонімічні, моносемічні й омонімічні, немотивовані та мотивовані.

Моносемія і полісемія. У мові слово може мати одне значення (є монолексичним) або кілька значень (є полісемічним), напр.: у російському дієслові *идти* – 25-40 значень, в англійському *to do* “робити” – 16.

Багатозначність / полісемія (від гр. *Poly* – багато і *sema* – знак) слова – це продукт історичного розвитку мови. Похідні слова, як правило, виникають унаслідок перенесення назви з одного предмета на інший. Виділяють:

1) перенесення, що ґрунтується на схожості ознак – метафора (від гр. *Metaphora* – перенесення): ніжка стільця, твердий характер;

2) перенесення назви на основі суміжності предметів у просторі чи в часі – метонімія (від гр. *Metonymia* – перейменування): прочитати шевченка, уважна аудиторія;

3) перенесення назви за схожістю функції: сторож “прилад, що запобігає збіганню молока”, нім. *Wagen* “вагон” походить від слова *wagen* – “віз”;

4) перенесення назви цілого предмета на його частину – синекдоха (від гр. *Synekdoche* – співвіднесеність) – різновид метонімії: він скрізь руку має.

У процесі історичного розвитку мови значення слова може розширюватися (фронт, малиновий, англ. *Spleen* “хандра, лють” має основне значення “селезінка”) або звужуватися (шофер, злодій, чеськ. *Dobytek* “худоба”).

Омонімія. Полісемію (багатозначність) слова не слід змішувати з омонімією.

Омоніми (від гр. *Homos* – однаковий і *опута* – ім’я) – слова, які мають однакову форму, але різні значення. У мові виділяють: лексичні або власне омоніми – різні за значенням слова, звуковий склад яких збігається в усіх формах: ключ “відмичка” і ключ “джерело”, англ. *Arm* – “рука” і *arm* – “зброя”; омофони, чи фонетичні омоніми (збігаються за звучанням, але різні за написанням): рос. *Бал* / *балл*, *грип* / *грипп*, *солнце* / *сонце*; омографи (однакові

за написанням, але різні за значенням і звучанням): замок / замок, мука / мука, англ. Lead [1ed] – “свинець” і lead [li: d] – “вести”.

Омоформи (збігаються за звучанням і написанням тільки в одній чи кількох граматичних формах: три – три, мати – мати).

Омоніми з’являються у мові в результаті: розпаду полісемії (піонер – “першопроходець”); словотворення (голубець – “їжа” і голубець – “фарба”); історичної зміни звукового складу слова; запозичення слів (брак – з нім. Brack – “бракований продукт, з вадю” і рос. Брак – від ст. Руськ. Брати – “супружество”).

У мовознавстві існують такі основні критерії розмежування омонімії і полісемії:

1) особливістю омонімів є те, що вони хоч і мають однаковий звуковий склад, проте за своїм значенням нічим не зв’язані (бал – свято, бал – оцінка). Багатозначні слова хоч і мають два і більше значень, однак усі значення групуються навколо основного – прямого, перебуваючи з ним у логічному внутрішньому зв’язку (земля – поверхня землі, суша, земельна ділянка);

2) це утворення синонімічних рядів. Якщо утворюється два синонімічних ряди, то ми маємо два омоніми, напр.:Бродити – (1) хлопець (ходить, швендяє, тиняється, суне); (2) пиво (грає, піниться, шумує);

3) морфологічний – добір споріднених (чи похідних) слів, напр.: Термін – 1) проміжок часу; 2) поняття в галузі (термінологія);

4) лексикографічний – за словником (бал1, бал2).

Лекційне заняття № 5

ТЕМА. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СИСТЕМА МОВИ

ПЛАН

1. Лексико-семантичні угруповання слів.
2. Синонімія. Види синонімів. синонімічні ряди слів.
3. Антонімія.
4. Стилістичне розшарування словникового складу мови.
5. Термінологія та спеціальна лексика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : «АртЕК», 1997. 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства. Київ : Товариство «Знання», 2000. 217 с.
3. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства. Черкаси : ЧІТІ, 1999. 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
6. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. Посібник. Київ : Ін Юре, 2008. Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. 2008. 168 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
8. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
9. Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
10. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства : Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад»). Полтава : «Полтавський літератор», 2012. 224 с.
11. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.
12. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 164 с.
13. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 219 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Лексико-семантичні угруповання слів. Слова в мові живуть не ізольовано, а об'єднуються в різні групи, створюючи лексичну систему мови. Лексична система є внутрішньо організованою сукупністю одиниць мови, які пов'язані між собою певними відношеннями:

- 1) смислової схожості (синоніми);
- 2) смислової протилежності (антоніми);
- 3) включення (родо-видові: дерево – сосна);
- 4) відношення однорідності (підпорядковані одне одному поняття, що входять до одного родового: сосна – ялина – кедр);

5) наявності (предмет і його частина; ознака, пов'язана з нею дія: сосна – шишка, хвоя, рості; скрипка – скрипаль).

Слова в різних мовах утворюють різні мікросистеми, які і створюють специфіку певної мови у сфері лексики. Пари / трійки слів, пов'язані вказаними вище відношеннями утворюють системні угруповання:

- синонімічний ряд: гарячий, жаркий, спекотний та ін.;
- антонімічні пари: гарячий – холодний;
- семантичне поле (лексико-семантичну групу): ряди синонімів із головними словами гарячий, холодний, теплий утворюють семантичне поле з загальним значенням “температурне відчуття”. Багатозначні слова зі своїми різними значеннями входять у різні семантичні поля, напр.: спортсмени пробігали повз трибуну (рух); стежина пробігала серед високих хлібів (місцезнаходження).

Синонімія. види синонімів. Синонімічні ряди слів. Синоніми (від гр. *Synonymos* – одноіменний) – це слова близькі / тотожні за значенням, що виражають одне і те саме поняття, але відрізняються відтінком значення чи стилістичним забарвленням або і тим і іншим.

Для синонімів характерні дві основні ознаки:

1. Здатність означати те саме поняття;
2. Вони чимось відрізняються між собою, мають якісь відтінки, що стосується значення чи стилістичної характеристики. Відтінки бувають: семантичними (завірюха, віхола); емоційними (ворота, брама); стилістичними (суверенітет, незалежність).

Група слів, об'єднаних синонімічними відношеннями, називається синонімічним рядом, синоніми групуються навколо стрижневого слова – домінанти: одяга – плаття, сукня, костюм, убрання, шати. У мові виділяють:

- абсолютні синоніми (лексичні дуплети): бегемот – гіпопотам, мовознавство – лінгвістика;
- семантичні (ідеографічні) синоніми: бій, битва, січ, баталія, нім. fluß – “річка” і strom – “ріка”.
- стилістичні синоніми: рос. красивый – прекрасный, пригожий, красный; нім. frühling (нейтр.) і lenz (поет.);
- семантико-стилістичні синоніми: пити – дудлити.

Окремо виділяють контекстуальні синоніми – це слова, за якими у мові закріплені одні лексичні значення, а в певному контексті вживаються з іншим лексичним значенням, яке власне і синонімізується (молоти, товкти, плести). Ці слова вживаються як контекстуальні синоніми до слова говорити, але їх не можна розглядати як лексичні.

Різновиди контекстуальних синонімів:

- перифрази – це описові звороти, які вживаються у мові і за допомогою яких передається зміст того чи іншого слова або виразу (лев – цар звірів, і. франко - каменярь).
- евфемізми – це описовий зворот, часто словосполучення, що приховано передає назву предмета, явища, істоти, особи справжнє ім'я чи назву, боячись його назвати (брехня – неправда, чорт - нечистий). Евфемізми часто поширюються у художньому і розмовно-побутовому стилі.

Синоніміка мови розвивається поступово, поповнюючись за рахунок:

а) створення нових слів на основі старих (згадати, нагадати, пригадати);

б) запозичення слів (асиміляція – уподібнення);

в) поява слів із різним емоційно-стилістичним забарвленням: померти – попрощатися з життям, скласти голову.

Антонімія. Антоніми (від гр. *Anti* – проти і *онума* – ім'я) – це різні за звучанням слова, що виражають протилежні, але співвідносні одне з одним поняття: правда – брехня, добрий – злий, легко – важко, почати – закінчити. Об'єднуються в антонімічні пари не всі слова, а лише ті, які мають якісні характеристики (високий – низький). Крім різнокореневих, трапляються антоніми однокореневі: вхід – вихід, налити – вилити, наземний – підземний.

Багатозначні слова вступають в антонімічні зв'язки з кожним зі своїх значень: тихий голос – гучний, тиха їзда – швидка, тиха вулиця – шумна, тиха людина – буйна та ін.

Антоніми класифікуються за значенням: 1) контрарні – позначають протилежні поняття, що мають «якісного посередника» (молодий – літній – старий); 2) комплементарні – передають абсолютну протилежність, без можливих виявів додаткової ознаки (жонатий – холостий); 3) векторні – позначають протилежні поняття щодо руху (вперед – назад, увійти – вийти).

Протилежні значення можуть історично розвиватися в одному й тому самому слові (явище енантіосемії): напевне “мабуть” – напевне “можливо”. Антонімам мовним протиставляються антоніми мовленнєві, чи контекстуальні антоніми: “у наших жилах кров, а не водиця” (В. Маяковський).

Стилістичне розшарування словникового складу мови. Слова можуть протиставлятися як за граматичними і лексико-семантичними ознаками, так і за сферою вживання. У словниковому складі будь-якої мови виділяють два основні шари: загальноповсякденну лексику і лексику, обмежену у своєму вживанні певними стилями мови і мовлення.

До загальноповжитаної лексики відносяться слова, без яких не можливе спілкування в жодній сфері людської діяльності. Загальноповжитана лексика є тим фоном, на якому виділяються обмежені у своєму вжитанні слова.

Стилістично забарвлена лексика передусім поділяється на книжну і розмовну.

Книжна лексика використовується переважно в літературно-писемній мові (науковій літературі, документах, художній літературі). У ній виділяється:

- термінологічна лексика: фонема, морфема, синтагма;
- історизми й екзотизми: забрало, князь;
- архаїчна лексика: зениці, перст;
- поетична лексика: діва, ангел, чорні / сині очі, голуби.

Розмовна лексика використовується насамперед у невимушеній бесіді, переважно на побутову тему. У ній виділяється:

- просторічна лексика: доця, картошка, башковитий;
- вульгаризми і жаргонізми: морда, тачка, дід;
- діалектна лексика: бутля, кип'ячка.

Термінологія та спеціальна лексика. Термін – це слово або словосполучення, яке виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки. Галузь, яка вивчає терміни називається термінологією.

Характерні ознаки термінів:

1. Однозначність.
2. Нейтральність (відсутність стилістичних відтінків).
3. Спеціалізація (у певній сфері).

Класифікація термінів за:

- 1) структурою – прості, складні;
- 2) за походженням – власне мовні, запозичені;
- 3) за сферою функціонування – загально-наукові, власне наукові.

Лекційне заняття № 6

ТЕМА. ГРАМАТИКА. СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ. СИНТЕТИЧНІ Й АНАЛІТИЧНІ МОВИ

ПЛАН

1. Граматична будова мови як предмет граматики. Морфологія і синтаксис. словотвір і граматика.
2. Граматичне значення слова в його зіставленні з лексичним.
3. Структура слова. класифікація морфем. Історична змінюваність морфемної будови слова.
4. Граматична форма слова.
5. Способи вираження граматичних значень (афіксація, внутрішня флексія, чергування звуків, наголос, інтонація, суплетивізм, редуплікація, службові слова, порядок слів).
6. Синтетичні й аналітичні мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : «АртЕК», 1997. 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства. Київ : Товариство «Знання», 2000. 217 с.
3. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства. Черкаси : ЧІТІ, 1999. 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
6. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. Посібник. Київ : Ін Юре, 2008. Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. 2008. 168 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
8. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
9. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
10. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства : Навчальний посібник для

студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад»). Полтава : «Полтавський літератор», 2012. 224 с.

11. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.

12. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 164 с.

13. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 219 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Граматична будова мови як предмет граматики. морфологія і синтаксис. словотвір і граматика. Слово в мові існує у поєднанні граматичного й лексичного значень. Граматика – це розділ мовознавства, який вивчає граматичну будову мови, і складається з двох взаємопов'язаних розділів – морфології та синтаксису. Морфологія (від гр. *Morphe* – форма і *logos* – наука) є граматичною наукою про слово, його структуру і форми, а також про лексико-граматичні класи слів.

Синтаксис (від гр. *syntaxis* – побудова, стрій) – граматичне учення про будову речення, про сполучуваність і функції форм слів у мовленні. Традиційно в граматику включають і словотворення як науку про способи творення слів.

Граматичне значення слова в його зіставленні з лексичним. Лексичне значення властиве кожному слову індивідуально й виражається основою слова. Граматичне значення – це абстрактне значення, властиве цілим класам слів і виражається формальними засобами мови (передусім флексіями).

Лексичне та граматичне значення слів тісно пов'язані між собою і взаємодіють. Цей зв'язок зумовлений більш загальним зв'язком лексики та граматичної будови мови.

Структура слова. Класифікація морфем. Історична змінюваність морфемної будови слова. Морфема є мінімальною значеннєвою одиницею мови, що виділяється у слові. За значенням і роллю в мові виділяють морфеми: кореневі: ліс – лісник – лісництво. Корінь – це основна смислова частина слова. Він несе в собі предметне значення і є стрижневою частиною споріднених слів; афіксальні (від лат. *affixus* – прикріплений): а) префікси (від лат. *prae* –

попереду і *fixus* – прикріплений): вибігти – забігти – прибігти – недобігти; б) суфіксальні (від лат. *sufixus* – прибитий): столик; в) флексія (від лат. *flexio* – згинання, вигин), або закінчення: школа, село; г) інфікси: *vicī* – “переміг” і *vinco* “перемагаю”; д) інтерфікси: атомохід; е) постфікси: умиватися.

Суфікси і флексії не завжди розташовуються в тій послідовності, як вони вказані у прикладах; порівняйте слово української мови малюночок і його еквівалент з німецької – *bilderchen*, де суфікс стоїть після закінчення.

За функцією афікси поділяють на словозмінні, чи формотворчі (реляційними є переважно флексії й інфікси), і словотвірні (дериваційними є переважно префікси, суфікси й інфікси). Однак префікси і суфікси можуть бути і формотворчими і словотворчими кращий – найкращий, *schreiben* – *geschrieben* “написаний”.

Виділяють також продуктивні (студент-к-а, артист-к-а) і непродуктивні (ши-л-о, ми-л-о) афікси.

Граматична форма слова. Сукупність кореня і словотвірних афіксів – основа слова. Основа, що складається з одного кореня, непохідна (біг, вода); основа, що складається з кореня й афіксів, – похідна (бігати, водиця). Похідна основа пов’язана з непохідною і співвідносна з нею. Для характеристики відношень між взаємопов’язаними основами споріднених слів використовують термін твірна основа (тобто основа, від якої безпосередньо утворена основа даного слова: вод-: – водн-/ий/; – підводн-/ий/; – підвод-/ник/.

Способи вираження граматичних значень (афіксація, внутрішня флексія, чергування звуків, наголос, інтонація, суплетивізм, редуплікація, службові слова, порядок слів). Для вираження відношень між словами у словосполученнях, а також для утворення форм слів існують різні способи: фонетичні, морфологічні та синтаксичні.

Способів вираження граматичних значень не так уже й багато, і використовуються вони в усіх мовах нерівномірно. це такі способи: афіксація, службові слова, порядок слів, чергування звуків і внутрішня флексія, наголос та інтонація, редуплікація і суплетивізм.

Афіксація – це приєднання до кореня або основи афіксів (префіксів, суфіксів, інфіксів, флексій). Так, за допомогою префіксів в українській мові часто знаходить своє вираження вид дієслова: писати – написати, їхати – приїхати, за допомогою суфіксів – граматичне значення пестливості: стіна – стінка, ліс – лісок; за допомогою закінчень – граматичне значення числа: стіл – столи; відмінка: дорога – дорогою тощо.

За способом поєднання афіксів із основами виділяють два різновиди афіксів: аглютинацію та фузію.

Аглютинація (від лат. *agglutinare* – приклеювати) полягає у приєднанні до незмінюваної основи однозначних і стандартних (однакових) афіксів. Наприклад, татарська словоформа кул “рука” має граматичне значення однини й називного відмінка, кулда “на руці” – значення місцевого відмінка, куллар “руки” – значення множини, кулларда “в руках” – значення множини й місцевого відмінка.

Фузія (від лат. *fusio* – злиття) притаманна флективним мовам. Її суть – у приєднанні до змінюваного кореня багатозначних нестандартних афіксів. Так, у словоформі на конях флексія -ях одночасно виражає граматичне значення місцевого відмінка і множини. У дієслові несу закінчення -у є носієм дійсного способу теперішнього часу першої особи однини. Нестандартність афіксів полягає в тому, що, наприклад, форма місцевого відмінка може виражатися різними закінченнями: на столі, на коневі.

Службові слова не виконують у реченні самостійної функції, а стоять при повнозначних словах, тобто таких, які можуть бути членами речення й виражають при цьому ті чи інші граматичні значення.

Службові слова не виконують номінативної функції, у них предметне значення збігається з граматичним. До службових слів відносять прийменники, сполучники, частки, артиклі, допоміжні дієслова.

Наприклад, за допомогою прийменника на у сполученні слів на столі виражається граматичне значення місцевого відмінка. у тих мовах, де іменники не відмінюються (англійська, французька, болгарська та ін.), відношення між

словами та граматичними значеннями виражаються за допомогою прийменників.

Сполучники можуть виражати сурядні й підрядні відношення: читає і пише; читає, щоб писати. частки в українській мові є насамперед засобом вираження способу: поїхав би (умовний спосіб), нехай пише (наказовий спосіб).

Артиклі як засіб утворення граматичного значення надзвичайно важливі в германських, переважно в німецькій мові, наприклад: *der deutsche* “німець” має граматичне значення чоловічого роду, *die deutsche* “німкеня” – граматичне значення жіночого роду. Допоміжні дієслова можуть виражати категорію часу (читати – буду читати. часопис цікавий. часопис був цікавий).

Порядок слів відіграє значну роль у мовах із нерозвиненою або слабкорозвиненою системою словозміни. Наприклад, у китайській, англійській, французькій мовах за допомогою порядку слів відрізняють члени речення і частини мови. У китайській мові: *во да ні* “я б’ю тебе”, *ні да во* “ти б’еш мене”; *тролейбус зачепив автомобіль – автомобіль зачепив троллейбус.*

Чергування звуків і внутрішня флексія – це закономірна для певної мови зміна звуків усередині кореня чи голосного з нулем звука. Вона протиставляється зовнішній флексії – граматичному показнику, що приєднується до кореня або основи. внутрішня флексія притаманна семітським мовам, наприклад арабській. у ній корінь є поєднанням приголосних, між якими вставляються голосні; закономірна зміна голосних утворює або нове слово, або нову форму слова. так, корінь *к-т-б* має значення “писати” і за допомогою внутрішньої флексії утворюється слово *катаб* – “він писав”, *кутуба* – “він був написаний”, *катібун* – “пишучий”.

Внутрішня флексія вживається в німецькій та англійській мовах у вигляді чергування звуків, наприклад, англ. *foot* [fut] – “нога” / *feet* [fi:t] – “ноги”; нім. *tochter* – “донька” / *töchter* – “доньки” (множина). в українській і російській мовах внутрішня флексія представлена у вигляді чергування звуків, однак вона не використовується в чистому вигляді, а в поєднанні з афіксацією: *день* – *дня*, *називати* – *назвати*.

Наголос уживається як у смислорозрізнявальній функції (замок – замок), так і у форморозрізнявальній: вікна – вікна. таку функцію наголос може виконувати в мовах, де він рухомий.

Інтонація (йдеться про інтонацію як модуляцію голосу, тобто його підвищення чи зниження) може виступати і як засіб словотворення, і як засіб формотворення. так, у мові індійського племені такелама на алясці слово хіл, що вимовляється зі спадною інтонацією, означає “пісня”, а з висхідною – “співай”. сін, якщо вимовляється низьким током, означає “продавав”, а високим тоном – “буду продавати”. В українській мові інтонація має широке застосування як засіб вираження відношення мовця до предмета мовлення, до сказаного, наприклад, вираження задоволення або невдоволення.

Редуплікація (від лат. reduplicare – подвоювати) – це повтор цілого кореня, слова чи початкового складу. редуплікація широко вживається в усіх мовах світу, пор.: маленький і маленький-маленький, ледве і ледве-ледве, де вона служить засобом посилення ознаки. у багатьох мовах редуплікація є засобом утворення граматичного значення множини: у малайській мові ogaṅg– “людина”, ogaṅg-ogaṅg – “люди”.

Суплетивізм (від лат. suppleo – доповнюю). Цей спосіб вираження граматичного значення полягає в тому, що недостатню для певного слова сукупність форм доповнюють формою від іншого кореня чи від іншої основи. Так, у слов'янських мовах існує парність дієслів за видами (доконаний і недоконаний): писати – написати, де форма доконаного виду утворена за допомогою префіксації, однак говорити – сказати, беру – візьму. Такі форми доконаного виду утворені за допомогою суплетивізму і називаються суплетивними формами.

Синтетичні й аналітичні мови. Огляд засобів утворення граматичного значення синтетичних та аналітичних мов показує, що той чи інший засіб може траплятися в різних мовах, але в одних він може переважати, в інших – ні. Залежно від переваги одних засобів над другими виділяють різний склад мов, а саме: мови аналітичного / синтетичного складу.

Синтетичні мови характеризуються тим, що в них переважають синтетичні способи, за допомогою яких граматичне значення виражене в самому слові. Це відбувається при афіксації, коли лексичне і граматичне значення поєднані (синтезовані) в одному слові.

Крім афіксації, до синтетичних способів належать внутрішня флексія, наголос, повтори, суплетивізм. Синтетичними мовами є старогрецька, латинська, старослов'янська, сучасні слов'янські мови, крім болгарської, литовська та ін.

Аналітична будова мов характеризується вживанням аналітичних способів, при яких граматичне значення відділене від лексичного й виражається спеціальними словами, які супроводжують лексичне значення і визначають граматичну характеристику слова.

Такими способами є службові слова, порядок слів, інтонація. До аналітичних мов відносять англійську, французьку, новогрецьку, болгарську. чисто аналітичних і чисто синтетичних мов немає.

Лекційне заняття № 7
ТЕМА. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

ПЛАН

1. Поняття граматичної категорії.
2. Типи граматичних категорій. Морфологічні й синтаксичні граматичні категорії.
3. Частини мови. принципи їх виділення.
4. Історична змінюваність частин мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : «АртЕК», 1997. 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства. Київ : Товариство «Знання», 2000. 217 с.
3. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства. Черкаси : ЧІТІ, 1999. 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
7. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
8. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
9. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства : Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад»). Полтава : «Полтавський літератор», 2012. 224 с.
10. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.
11. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 164 с.
12. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 219 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Поняття граматичної категорії. Окремі, конкретні граматичні значення утворюють граматичні категорії. Так, граматичні значення множини та однини складають категорію числа. Сукупність граматичних значень чоловічого, жіночого й середнього роду утворює граматичну категорію роду.

Граматична категорія – це сукупність взаємопов'язаних однорідних граматичних значень, виражених мовними засобами. виділяють загальні граматичні категорії (категорії частин мови, типів речення тощо) і конкретні (категорія роду, числа, відмінка, часу, особи тощо). Граматичний зміст загальних категорій розкривається через категорії конкретні. Так, граматична категорія дієслова об'єднує слова з категоріальним значенням дії, процесу, стану і характеризується конкретними граматичними категоріями часу, особи, числа тощо. Кожна граматична категорія завжди матеріально виражена, причому способи й засоби вираження можуть бути різними (категорія часу може виражатися синтетично (за допомогою афікса): напишу й аналітично (за допомогою службового слова): буду писати.

Типи граматичних категорій. морфологічні й синтаксичні граматичні категорії. Існують різні класифікації граматичних категорій. Передусім виділяють загальнограматичні категорії (частини мови, члени речення) і конкретні (число, відмінок, рід, особа, вид). Деякі вчені, зокрема В.І. Кодухов, усі граматичні категорії поділяє на: синтаксичні (предикативність, граматична категорія суб'єкта, об'єкта, предикативної ознаки, синтаксичного часу, синтаксичного способу, синтаксичної особи, модальності); морфологічні: словозмінні (реляційні): рід, число, відмінок прикметника; несловозмінні (дериваційні): рід іменників, вид дієслів.

Граматичні категорії вступають у тісні зв'язки з лексичними класами, унаслідок чого утворюються лексико-граматичні категорії абстрактності, відносних і якісних прикметників тощо.

Різні мови відрізняються одна від одної кількісним та якісним складом граматичних категорій. Наприклад, категорії роду немає в англійській, вірменській, грузинській, китайській та інших мовах; італійська й французька мови мають тільки чоловічий і жіночий рід, німецькій і слов'янським мовам притаманні всі три роди.

При вивченні граматичної будови мови неодмінно доводиться групувати слова за класами. Проблема граматичної класифікації слів є однією з центральних проблем морфології. Виділені розряди або класи слів називаються лексико-граматичними розрядами.

Частини мови – це такі лексико-граматичні розряди слів, які характеризуються спільними лексичними ознаками, основними синтаксичними функціями, специфічними засобами словотворення, притаманними тільки їм граматичними категоріями.

Частини мови. принципи їх виділення. Проблема вивчення частин мови має тривалу історію. Цю проблему вивчали ще стародавні греки.

На сьогодні поширена класифікація частин мови за В.В. Виноградовим. Учений використовує такі критерії: синтаксичні функції слів; морфемна структура слова і його словотворення; лексичне значення слова; спосіб відображення дійсності; наявність особливих граматичних категорій.

Учений пропонує виділяти такі структурно-семантичні категорії: частини мови (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, категорія стану); частки мови (частки, частки-зв'язки, прийменники, сполучники); модальні слова; вигуки.

У шкільному курсі прийнято виділяти: самостійні (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник); службові (прийменник, сполучник, частка) частини мови та вигук.

Чіткої межі між частинами мови немає: якщо змінюється лексичне і граматичне значення, то відбувається перехід однієї частини мови в іншу. виокремлюють такі види переходу: субстантивація (перехід прикметників і дієприкметників в іменники), напр.: учений, чайна, ванна; адвербіалізація

(перехід іменників, прикметників, дієслів у прислівники), напр.: навкруги, восени, весело; ад'єктивація (перехід дієприкметників у прикметники): колючий дріт, смажена картопля; прономіналізація (перехід іменників, прикметників, прислівників у займенники), напр.: дане доручення у значенні “це” доручення.

Історична змінюваність частин мови. Кількісний та якісний склад частин мови в різних мовах неоднаковий. Тому класифікацію частин мови не можна механічно переносити з однієї мови в іншу. Частини мови постійно змінюються, причому по-різному в різних мовах. Так, суттєві зміни відбулися в більшості слов'янських мов у системі часів дієслова. У слов'янських мовах можна також звернути увагу на формування нових частин мови – категорії стану та категорії модальних слів.

Лекційне заняття № 8

ТЕМА. СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ ТА КАТЕГОРІЇ

ПЛАН

1. Синтаксис як розділ лінгвістики. Предмет синтаксису.
2. Поняття про словосполучення. Типи словосполучень. Синтаксичний зв'язок слів у словосполученні (узгодження, керування, прилягання, інкорпорування, замикання, ізафет).
3. Речення як одиниця синтаксису. Речення і судження. Ознаки речення.
4. Типи речень. Члени речення.
5. Історична змінюваність типів речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : «АртЕК», 1997. 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства. Київ : Товариство «Знання», 2000. 217 с.
3. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства. Черкаси : ЧІТІ, 1999. 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
7. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
8. Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. Суми : Університетська книга, 2011. 183 с.
9. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства : Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад»). Полтава : «Полтавський літератор», 2012. 224 с.
10. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 164 с.
11. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 219 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЇ

Синтаксис як розділ лінгвістики. Предмет синтаксису. Синтаксис (гр. *Syntaxus* – побудова) – це розділ граматики, що вивчає будову зв'язного мовлення та включає в себе дві частини: учення про словосполучення; учення про речення.

У мовознавстві синтаксисом називають також науку про особливості (специфіку) функціонування в мовленні лексико-граматичних розрядів слів (членів речення); синтаксис дієслова, синтаксис іменника тощо. Два розділи синтаксичної науки – синтаксис словосполучення і синтаксис речення – не можна ні розривати, ні змішувати. Основною одиницею синтаксису є речення, у складі якого виділяємо словосполучення.

Поняття про словосполучення. Типи словосполучень. Синтаксичний зв'язок слів у словосполученні (узгодження, керування, прилягання, інкорпорування, замикання, ізафет). Синтаксичне словосполучення – це синтаксична єдність двох і більше повнозначних слів, поєднаних за смыслом і граматично. У сучасному мовознавстві прийнято вважати словосполученнями підрядне поєднання слів (непідрядні поєднання слів у синтаксисі називають сполученнями слів, скажімо сурядне сполучення сестра і брат).

Між компонентами словосполучення, поєднаними підрядним зв'язком, можливі насамперед такі семантичні відношення: означальні (зелене дерево), об'єктні (посадити дерево), обставинні (уміло посадити).

Основними видами синтаксичного зв'язку підрядного типу є: узгодження – це такий тип зв'язку, коли залежний член уподібнюється головному за своїми граматичними формами (білий сніг); керування – такий тип зв'язку, коли залежний член ставиться в тій відмінковій формі, якої вимагає головний член словосполучення (бачити майбутнє); прилягання є типом зв'язку, при якому незмінюваний залежний член словосполучення приєднується до головного лише за смыслом (старанно працювати); ізафет (особлива конструкція тюркських мов) – це єдність двох іменників, з яких один визначає, тобто є означенням, напр.: тат. казан институты – казанський інститут; замикання є

афіксом або службовим словом, що семантично відноситься до стрижневого слова, ставиться при першому слові, тим самим об'єднуючи в єдине ціле як прості, так і складні словосполучення, напр.: на великій швидкості, нім. *wir haben heute eine prüfung abgelegt* “ми сьогодні склали іспит”; інкорпорування (інкорпорація, включення) – це такий вид зв'язку, при якому основи, що мають афікси, поєднуються в єдине морфологічне ціле - інкорпоративний комплекс (у мові мексиканських ацтеків слово-речення нінакаква – “я їм м'ясо” складається з частин ні – “я”, нака – (із накатл – “м'ясо”, тобто морфема – м'яс-) і ква – “їм”, що буквально перекладається: “я-м'яс-їм”).

Залежно від морфологічної природи головного слова словосполучення поділяють на: дієслівні (прочитати книгу); субстантивні (план твору); означальні (з прикметником або дієприкметником у ролі головного слова: гідний нагороди, широко відомий); прислівникові (дуже важливо).

Речення як одиниця синтаксису. Речення і судження. Ознаки речення. Словосполучення, як і слово, виконує номінативну функцію. Комунікативну функцію виконує речення, яке Ю.О. Карпенко визначає як мінімальну комунікативну одиницю. В.В. Виноградов в основу визначення речення бере структурно-семантичний принцип: речення – це граматично оформлена за законами даної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження і повідомлення думки.

Речення співвідносне з логічним судженням, але не тотожне йому: кожне судження виражається у формі речення, але не кожне речення виражає судження (не є судженнями питальні речення, спонукальні тощо).

Речення має такі основні ознаки: предикативність (вираження мовними засобами співвідношення змісту речення до дійсності), ґрунтується на категорії часу, категорії особи, модальності; граматична оформленість; смислова повнота; інтонаційна оформленість.

Типи речень. Члени речення. Поширеною є така класифікація речень за: характером вираженого в реченні відношення до дійсності: речення стверджувальні й заперечні; метою висловлювання: речення розповідні,

питальні, спонукальні; кількістю предикативних основ: речення прості та складні; наявністю головних членів речення: односкладні і двоскладні; наявністю другорядних членів речення: поширені й непоширені; наявністю чи відсутністю всіх необхідних членів даної структури речення: повні й неповні.

Члени речення – це повнозначні слова (чи словосполучення), що виражають певні синтаксичні відношення та перебуває між собою в синтаксичних зв'язках. Головні члени речення (підмет і присудок) утворюють предикативну основу речення, другорядні члени поширюють головні члени речення в цілому або доповнюють їх з атрибутивного (означенням), об'єктного (додатком) чи обставинного (обставиною) боку.

Історична змінюваність типів речення. Оскільки речення з його членами склалися в далекому минулому, то більш наочною зміною в синтаксисі є утворення складного речення. Спочатку прості за смыслом речення просто ставилися поряд. Поступово речення і, відповідно, думки, поняття почали охоплюватися свідомістю як складні, і речення стали поєднуватися не тільки інтонацією, а й сполучниками. Насамперед панували сурядні сполучники, потім поступово розвивалися підрядні.

Історичний розвиток синтаксичної будови мови в цілому характеризується поступовим зростанням концентрації словесного вираження думки, становленням чіткої граматичної централізації речення, при якій другорядні деталі відмежовані від головних і підпорядковані їм.

Лекційне заняття № 9
ТЕМА. МОВА ЯК ОСОБЛИВА ЗНАКОВА СИСТЕМА

ПЛАН

1. Знакова природа мови.
2. Мовні знаки в процесі людського пізнання.
3. Семіотика і лінгвістика.
4. Знак та його структура.
5. Знакові системи та їх типологія.
6. Класифікація знаків.
7. Мовний знак і мовна одиниця.
8. Мова і несловесні форми спілкування (паралінгвістика і паракінесика).

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : «АртЕК», 1997. 223 с.
2. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
3. Семчинський С. В. Загальне мовознавство : Підручник для вузів. Київ : Вища школа, 1996. С. 26-55.
4. Тищенко К. М. Лінгвістичний знак як єдність знаків мови і мовлення. Мовознавство. 1980. № 1. С. 15-21.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

Мова – одна із знакових систем у суспільстві. Мовний знак – це чуттєво сприйнятий предмет, що виступає в ролі замітника (представника) іншого предмета і використовується для збереження, перетворення та передачі інформації.

Основні ознаки знака:

- 1) матеріальність, тобто чуттєва сприйманість;
- 2) позначення чогось, що перебуває поза ним;
- 3) непов'язаність із позначуваним природним (причиновим) зв'язком;
- 4) інформативність (здатність нести якусь інформацію і використовуватися з комунікативною метою);

5) системність (знак отримує своє значення лише за умови входження в певну знакову систему).

Градація знаків за: 1) способом сприйняття їх людиною (акустичні, оптичні, дотикові, нюхові, смакові; 2) типом відношень між матеріальною формою знака і позначуваним об'єктом (знаки індекси, знаки-копії, знаки-сигнали, знаки-символи).

Структура знака. Існують дві протилежні теорії знака стосовно його структури:

1) унілатеральна (знак має тільки план вираження, він завжди пов'язаний із значенням, але значення до нього не входить);

2) білатеральна (знак має план вираження і план змісту (значення)).

Специфічні ознаки мовного знака:

1) непаралельність плану вираження і плану змісту (за С. Карцевським, асиметричний дуалізм);

2) звукове вираження (мовні органи людини утворюють різноманітні коливання повітря);

3) соціальне явище;

4) поліфункціональність;

5) легка відтворюваність;

6) замінність;

7) структурність;

8) сполучуваність;

9) неоднорідність;

10) відносна дифузність.

Специфічні ознаки мови як знакової системи:

1) мова – багаторівнева і складна ієрархічна система;

2) мова – первинна знакова система;

3) мовна система універсальна, у ній відсутні будь-які обмеження (змістові, просторові тощо);

4) мовна знакова система має динамічний характер;

5) мовні елементи виявляють здатність сполучатися між собою. У мові виділяють три рівні:

- 1) субзнаковий (належить фонема);
- 2) знаковий (основна одиниця – слово);
- 3) суперзнаковий (речення).

Семіотика, або семіологія (від грец. σημειωτικός – такий, що має ознаки від грец. σημεῖον – знак, ознака, грец. σῆμα – знак) – наука, яка досліджує способи передачі інформації, властивості знаків та знакових систем в людському суспільстві (головним чином природні та штучні мови, а також деякі явища культури, системи міфів, ритуалів), природі (комунікація у тваринному світі) або в самій людині (зорове та слухове сприйняття тощо).

Паралінгвістика та паракінесика – розділи мовознавства, що вивчають різні допоміжні звукові й кінетичні засоби спілкування як носіїв інформації, що за певних умов компенсують недостатність словесної інформації.

Невербальні (немовні) знаки поділяються на: слухові; акустичні (мова барабанів, свисту, музика зітхання, покашлювання); зорові (жести рук, рухи тіла, міміка, пантоміми, дорожні знаки, сигналізація тощо).

Лекційне заняття № 10

ТЕМА. ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОВИ, МИСЛЕННЯ І СВІДОМОСТІ

ПЛАН

1. Проблема співвідношення мови і мислення. Менталінгвістика, її розділи.
2. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення. Внутрішнє мовлення і мислення.
3. Гіпотеза лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа. Роль мови у процесі пізнання.
4. Психолінгвістика, етапи розвитку, основні проблеми, представники.
5. Когнітивна лінгвістика, основні школи, проблеми та представники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
2. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
3. Семчинський С. В. Загальне мовознавство : Підручник для вузів. Київ : Вища школа, 1996. С. 26-55.
4. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. Київ : Рута, 2000. 219 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

Мислення – це вища форма відображення в психіці предметів і явищ навколишньої дійсності та їхніх зв'язків у вигляді понять, суджень, умовиводів.

Мислення є одним із важливих компонентів свідомості. Факти, що підтверджують нетотожність мови і мислення: мислення – самостійне (може створювати поняття і втілювати їх в образи, що не мають відповідних конкретних предметів і явищ дійсності); мова – матеріально-ідеальне явище, мислення – ідеальне; мова – явище національне, мислення – інтернаціональне; будова і

закони розвитку думки і мови неоднакові. Основними одиницями мови є фонема, морфема, лексеми, словосполучення, речення, основними одиницями мислення є поняття, судження й умовиводи.

Напрямки щодо питання взаємовідношення мови і мислення:

- 1) механічний (відривання мови від мислення, мислення від мови. Представники: математик Жак Адамар, А. Ейнштейн);
- 2) менталістичний (ототожнення мови і мислення. Представники: В. фон Гумбольдт, М. Мюллер, А. Шлейхер).

Філософія стверджує, що мова і мислення перебувають у діалектичному зв'язку і мова по відношенню до мислення виконує роль засобу. Зв'язок мови і мислення, теорія мовних значень утворили особливу галузь лінгвістичних знань. Розділ загального мовознавства, який вивчає взаємовідношення мови і мислення, називається менталінгвістикою.

Категорії мислення, пов'язуючись із мовним вираженням, дають можливість вивчати їх у логіці з погляду паралельних зіставлень з формами мови.

Розділи менталінгвістики:

- 1) логічний напрямок (найбільш впливовий). Основні положення теорії значення:
  - мова є дійсною реальністю думки; мова закріплена в словах – результат людського пізнання;
  - бути вираженим у слові є фактом існування поняття;
  - поняття так само невіддільні від слів, як і слова від понять; слова позбавлені понятійного значення, не є словами.
- 2) психологічна менталінгвістика. Основні положення цього напрямку є:
  - структура судження і структура речення в ряді випадків не збігаються;
  - не збігаються логічні і граматичні категорії, категорії субстанції (предмет), якості, дії і загальна семантика частин мови (судження – форма думки);
  - не збігаються логічна форма поняття. Абстрактно-логічним загальним

формам мови протистоїть рухлива

- 3) Семантика мовленнєвих утворень.
- 4) Понятійний.

Мова є засобом і результатом мислення. Мова як поверхнева структура представляє глибинну структуру (мислення).

Підходи до розв'язання проблеми мови і мислення:

- 1) мова і мислення ототожнюються;
- 2) мова протистоїть мисленню (ґрунтується на одному з основних положень матеріалістичного мовознавства).

Теорія мовної відносності – гіпотеза Сепіра-Уорфа про зв'язок культури і мови і про глибокий вплив мови на становлення логічних і світоглядних категорій.

За Сепіром, мова є не стільки засобом передачі суспільного досвіду, скільки способом визначення цього досвіду для всіх, хто розмовляє тією мовою. Уорф стверджує, що у мовному світі все відносне. Ми членуємо світ так, як підказує рідна мова, і «стикаємося, таким чином, з новим принципом відносності. Він полягає в тому, що подібні фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту тільки за подібності або принаймні за співвідносності мовних систем». Основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови і мовлення: дососсюрівський період (погляди В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потебні, О. Бодуена де Куртене); введення Ф. де Соссюра дихотомії «мова – мовлення»; післясоссюрівський період (погляди Л. Єльмслева, Н. Хомського, Л. Щерби, М. Черемісіної та ін.).

Психолінгвістика – це наука про мовленнєву діяльність людей у психологічних та лінгвістичних аспектах.

Мета – опис та пояснення особливостей функціонування мови і мовлення як психічних феноменів із урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників соціально-культурної діяльності особистості.

Об'єкт психолінгвістики – індивід у комунікації. Психолінгвістика не займається вивченням “мертвих” мов – таких, як старослов'янська або грецька,

де нам доступні лише тексти, але не психічні світи їх творців.

Основні завдання психолінгвістики:

- 1) процес планування мовлення;
- 2) механізм та процес сприйняття, інтерпретації, розуміння та породження мовлення;
- 3) структура та система представлення знань індивіда;
- 4) механізми засвоєння та оволодіння мовою протягом розвитку дитини;
- 5) проблеми білінгвізму (володіння двома або більше мовами), перекладу та механізми оволодіння іноземною мовою.

Основні розділи: психолінгвістика мовної свідомості; психолінгвістика дискурсу; психолінгвістика мислення; психолінгвістика мозку (нейролінгвістика).

Когнітивна лінгвістика (від англ. “знання”, “пізнавальна здатність”) – галузь мовознавства, мовознавчий напрям, який функціонування мови розглядає як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища.

Об’єктом когнітивної лінгвістики є мова як експонент когнітивних структур і процесів свідомості, а предметом – співвідношення когнітивних механізмів свідомості з природною мовою і її мовленнєвою реалізацією.

Завдання когнітивної лінгвістики: аналіз природи мовної компетенції людини; визначення специфіки категоризації та концептуалізації досвіду в колективній свідомості носіїв мови; опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам’яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам’яті взагалі; пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, комунікативній діяльності; дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; установлення співвідношення мовних структур із когнітивними.

Перспективні напрями когнітивної лінгвістики:

- 1) когнітивна фонетика;
- 2) когнітивна семасіологія та ономасіологія;

- 3) когнітивні аспекти граматики (морфології, синтаксису та стилістики);
- 4) когнітивно орієнтовані галузі теорії тексту (зокрема, когнітивна поетика);
- 5) лінгвопрагматика;
- 6) теорії мовної комунікації;
- 7) дискурсологія тощо.

Лекційне заняття № 11

ТЕМА. МОВА ТА ІСТОРІЯ. РОЗВИТОК МОВИ. МОВА ТА СУСПІЛЬСТВО

ПЛАН

1. Суспільна природа мови. Суспільні функції мови.
2. Соціальна зумовленість мовних явищ. Суспільний характер мовної норми.
3. Соціолінгвістика, її предмет, завдання і проблеми. Інтерлінгвістика.
4. Розвиток мови як лінгвістичне поняття. Основні закони розвитку мови.
5. Історія мови та її хронологічні зрізи.
6. Взаємодія мов і мовні контакти.
7. Внутрішні і зовнішні закони історичних змін мови.
8. Взаємодія системи мови, її норми і мовленнєвої діяльності.
9. Проблема прогресу в мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
3. Общее языкознание / Под общ. ред. А. Е. Супруна. – Минск, 1983. – С. 27 – 87, 335 – 421.
4. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К., 1996. – С. 256 – 392.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

Мова постійно змінюється. Історична змінність мови – її суттєва ознака, внутрішня властивість.

Говорячи про суспільний характер мови, зважаємо на її біологічний і психічний характер. Біологічний аспект мови полягає у тому, що людина має біологічну схильність до оволодіння мовою, тобто так званий біологічний ген.

Пригадаймо теорію вроджених структур Н. Хомського, який стверджував, що людина народжується із закладеними в мозку мовними структурами.

Синхронія – стан мови в певний момент її розвитку; сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів мови, які наявні й функціонують у певний умовно виділений період.

Діахронія – історичний розвиток мови, а також дослідження мови у процесі її історичного розвитку.

На сучасному етапі загально визнаним стало твердження, що синхронічний і діахронічний підходи до вивчення мови доповнюють і збагачують один одного, хоч трапляються випадки, коли неврахування діахронії, тобто один синхронічний аспект, є самодостатнім.

Переважає більшість мовних змін починається з варіювання. У мові на кожному історичному етапі поряд зі старими елементами існують їх нові варіанти, які конкурують зі старими і з часом замінюють їх. Постійне варіювання – це спосіб існування мови як живої, функціональної комунікативної системи.

Мовні зміни не відбуваються спонтанно, довільно. Вони завжди мають причину. Розрізняють зовнішні і внутрішні причини мовного розвитку. До зовнішніх причин належать ті імпульси, що надходять із зовнішнього середовища, а до внутрішніх – тенденції розвитку, які закладені в самій мові.

Зовнішньою причиною мовних змін є контактування мов. Мовний контакт (від лат. *contactus* – дотик), мовна асиміляція – білінгвальна або мультилінгвальна ситуація, у якій дві або більше мов, близьких територіально чи соціально, впливають одна на одну.

Дослідженню мовних контактів присвячений розділ мовознавства контактна лінгвістика.

Мовні контакти мають місце в таких випадках:

- 1) у разі загарбання території і поневолення корінного етносу;
- 2) за мирного співіснування різномовного населення на одній території;
- 3) коли різномовне населення живе на сусідніх територіях;

4) коли населення вступає в різноманітні (економічні, торговельні, культурні та ін.) стосунки з населенням іншої країни;

5) коли засвоюється інша мова в процесі шкільного навчання.

Типи мовних контактів:

1) безпосередні й опосередковані;

2) між спорідненими і неспорідненими мовами;

3) з одnobічним і обопільним впливом;

4) маргінальні (на суміжних територіях) і внутрішньорегіональні (на одній і тій самій території);

5) казуальні (випадкові) і перманентні (постійні);

6) природні (безпосереднє спілкування), штучні (навчання в школі) і змішані (природно-штучні).

Контактування мов може зумовити такі процеси:

1) запозичення лексики і фразеології;

2) засвоєння артикуляційних особливостей іншої мови;

3) зміну наголосу;

4) зміни у граматичній будові мови;

5) зміни у словотворі.

Найбільшому впливові піддається мова в умовах контактування з близькоспорідненою мовою. Коли ж мови характеризуються глибокими структурними відмінностями, то можливість впливати одна на одну незначна.

Часто тривалі мовні контакти спричиняють конвергентний розвиток контактуючих мов. Конвергенція не призводить до витіснення однієї мови іншою, а зумовлює появу в контактуючих мовах спільних ознак.

Унаслідок конвергентного розвитку декількох мов виникають мовні союзи, тобто «особливі типи ареально-історичної спільності мов, які характеризуються певною кількістю подібних чи спільних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактування і конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору».

Прикладом мовних союзів є балканський. До нього належать грецька, албанська, румунська, болгарська, македонська, сербська, хорватська і частково турецька мови. Інші мовні союзи: західноєвропейський, гімалайський, поволзький (волго-камський) і кавказький.

Тривале й інтенсивне контактування мов може призвести до асиміляції однієї з мов, тобто до її втрати, але втрачена мова не зникає безслідно. Сліди витісненої мови отримали в мовознавстві назви субстрат і суперстрат.

Субстрат – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців; сліди витісненої місцевої мови.

Суперстрат – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів.

Адстрат – сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.

Внутрішні причини мовних змін закладені в мові. Це протилежні начала, суперечності, боротьба між якими призводить до змін.

Серед цих суперечностей (антиномій) основними є такі:

- 1) антиномія позначувального і позначуваного;
- 2) антиномія норми і системи;
- 3) антиномія мовця і слухача;
- 4) антиномія інформаційної та експресивної функцій мов;
- 5) антиномія коду і тексту (мови і мовлення).

Варіанти розвитку мов, що перебувають у контакті:

- 1) утворення креольської мови. У цьому випадку єдина система лексичних і граматичних значень, що виникла при мовному контакті, починає кодуватися за допомогою морф, запозичених з однієї мови, але часто переосмислених відповідно до даної системи значень. Прикладом креолізації мови може бути суржик;

2) двомовність з однією доміантною мовою. Одна з мов, що вступила в контакт, явно є основною системою, на яку орієнтуються мовці іншої мови, змінюючи фонетичні, лексичні та інші характеристики мови під впливом, з їхнього погляду, престижнішої мови;

3) диглосія, тобто зміни основної мови спілкування під впливом престижнішої, але обмеженої у вживанні мови (наприклад, вплив арабської мови на неарабомовних мусульман);

4) контакти діалектів та літературного варіанту однієї мови або поєднання різнодіалектних характеристик в одному койне – спільній наддіалектній мові. У цьому випадку, внаслідок спорідненості контактуючих мовних систем, можлива особливо сильна контамінація мов.

Престиж мови – це її авторитет у міжнаціональному та міжнародному спілкуванні. Залежить від багатьох чинників, домінуючим серед яких є інформативність мови, тобто застосування її як носія найновішої та найважливішої інформації.

Способи забезпечення статусу престижності для мови: всебічний розвиток суспільства на шляху прогресу; шляхом утистки інших мов політичними, військовими, економічними засобами.

Основні процеси розвитку мови:

1) диференціація (процес, за якого з однієї мови виникає дві або більше мов);

2) інтеграція (результат контактування мов; протилежний диференціації процес, за якого з декількох мов чи діалектів виникає одна мова).

Суспільні функції мови. М. Кочерган поділяє усі функції мови на дві групи:

1) основні (базові):

a) комунікативна (засіб спілкування);

b) когнітивна (пізнавальна, гносеологічна, мислетворча) – засіб мислення і пізнання;

c) емотивна (засіб вираження почуттів та емоцій);

d) метамовна (засіб дослідження й опису мови в термінах мови).

2) похідні (вторинні):

a) фатична (засіб встановлення контакту);

b) конативна (засіб засвоєння);

c) волюнтативна (засіб волевиявлення, впливу);

d) кумулятивна (засіб збереження інформації).

Оскільки мова є суспільним явищем, то вона перебуває в тісному зв'язку із суспільством. Цей зв'язок є обопільним. Свідомий вплив суспільства на мову (цілеспрямовані урядові заходи) називають мовною політикою. Від цієї політики залежить мовна ситуація в багатомовному суспільстві.

Соціолінгвістика – наука, яка вивчає проблеми, пов'язані зі соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову і роллю мови в житті суспільства.

Об'єктом соціолінгвістики є мова в аспекті її соціальної диференціації, а предметом – функціонування мови “в соціальному контексті”, за визначенням У. Лабова.

Розділи соціолінгвістики:

1) психолінгвістика – розкриває процеси породження і сприймання мовлення в їх співвідношенні з системою мови;

2) етнолінгвістика – досліджує мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні і розвитку мови;

3) інтерлінгвістика – вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі.

Основні поняття соціолінгвістики: мовна ситуація і мовна політика.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень.

Усі мовні ситуації поділяються на:

- прості (одномовні, ендоглосні) – мовець залежно від ситуації користується то літературною мовою, то говіркою;
- складні (багатомовні, екзоглосні) – мовець користується різними мовами; найпоширенішою є двомовність, або білінгвізм;
- збалансовані (мови виконують однакові суспільні функції. таке трапляється дуже рідко, оскільки дві мови не можуть бути функціонально тотожними);
- незбалансовані (суспільні функції мов не збігаються).

Мовна політика – свідомий і цілеспрямований вплив, який має на меті сприяти ефективному функціонуванню мови в різних сферах її застосування; сукупність політичних й адміністративних заходів, спрямованих на надання мовному розвитку бажаного спрямування.

Диглосія (від гр. *di* – подвійний, *dvichі*, *glossa* – мова) – це різновид мовного стану особистості, коли вона володіє двома чи більше формами існування певної мови (або формою міксації).

Мовна норма – сукупність найбільш стійких, традиційних елементів системи мови, історично відібраних і закріплених суспільною мовною практикою; це сукупність колективних реалізацій мовної системи, прийнятих суспільством на певному етапі його розвитку й усвідомлених ним як правильні, зразкові.

Мовна норма характеризується трьома властивостями: вибірковістю, стійкістю (усталеністю) і обов'язковістю.

Інтерлінгвістика (грецьк. *ethnos* – плем'я, народ і лат. *lingua* – мова) – особлива лінгвістична дисципліна, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі.

Термін “інтерлінгвістика” уведений у 1911 р. Ж. Мейсмансом (до того часу ця галузь мала назву “космоглотика”).

Лекційне заняття № 12

ТЕМА. СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ МОВИ

ПЛАН

1. Поняття про систему і структуру.
2. Модулювання мовної системи.
3. Яруси мовної системи.
4. Парадигматичні, синтагматичні та ієрархічні відношення між мовними одиницями.
5. Своєрідність системності мови.
6. Співвідношення системних і несистемних явищ у мові. Система і норма.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
2. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 104 с.
3. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ. 1996. С. 151-198.
4. Харченко С. В. Вступ до мовознавства. Київ : Вид-во НАУ, 2004. 164 с.

ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ

У науковій літературі нема чіткої диференціації термінів система і структура. Уведення поняття системи відносно мови пов'язують з іменем Ф. де Соссюра, хоча пріоритетність у цьому належить І. О. Бодуену де Куртене. Обґрунтуванню системного підходу до мови сприяли праці О. Потебні.

Уперше розмежував терміни система і структура О. О. Реформатський. За О. О. Реформатським, система – це єдність однорідних елементів, а структура – єдність різнорідних елементів.

За О. С. Мельничуком, система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, а структура – це склад і внутрішня організація єдиного цілого.

Мовна система – це організована сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених мовних одиниць (мовних засобів) і правил їх використання.

Системи (за В. М. Солнцевим) бувають:

- матеріальні й ідеальні,
- відкриті і закриті,
- статичні і динамічні,
- гомогенні і гетерогенні.

Матеріальні системи складаються з елементів, які мають матеріальну субстанцію. Серед них розрізняють первинні (елементи представляють у системі самих себе) і вторинні (елементи мають значення завдяки приписаним їм властивостям) системи.

Ідеальні системи – це системи, елементами яких є ідеальні об'єкти-поняття або ідеї, пов'язані з певними взаємовідношеннями.

Закритою є система, яка складається зі строго визначеної кількості одиниць і цей кількісний склад є незмінним.

Відкритою є система з непостійним, змінним числом елементів. Мові як системі притаманні такі властивості:

- відкритість;
- динамічність;
- гетерогенність;
- матеріальність;
- функціональність.

Відкритість мовної системи полягає у тому, що вона постійно поповнюється новими елементами, що забезпечує її здатність завжди бути комунікативно придатною.

Динамічність – властивість мовної системи, яка виражається в постійному розвитку мови, пристосуванні до умов існування.

Гетерогенність – мова складається з неоднорідних одиниць, які розпадаються на підсистеми і утворюють структуру.

Матеріальність – мова складається з елементів, які мають матеріальну

субстанцію.

Мова є відкритою динамічною гетерогенною матеріальною функціональною системою, оскільки вона поповнюється новими елементами, що забезпечує їй здатність завжди бути комунікативно придатною в різні періоди історичного та економічного розвитку народу.

Мовна система базується на відношеннях. Відношення між мовними одиницями бувають: парадигматичні, синтагматичні та ієрархічні.

Парадигматичні відношення – відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

Синтагматичні відношення – відношення одиниць, розташованих лінійно; це здатність мовних елементів поєднуватися.

Ієрархічні відношення – відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонем до морфем, морфем до лексем, лексем до речення.

Протиставлення парадигматичних і синтагматичних відношень з одного боку, та ієрархічних з іншого, відображає особливу властивість мовної системи – її різнорівневий, гетерогенний характер, що вже стосується будови мови, її структури.

Мовна система не є однорідною, тобто вона має складну структуру, оскільки складається з часткових систем, які називаються рівнями, або ярусами.

Ідея рівневої організації мови набула поширення в середині ХХ ст. в американській дескриптивній лінгвістиці.

Рівні мови – підсистеми мовної системи, кожен з яких характеризують сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, які регулюють їх використання і групування в різні класи і підкласи.

Принципи градацій рівнів мови:

1) кожен рівень повинен мати свою одиницю; одиниці одного рівня повинні бути однорідними;

2) одиниці будь-якого рівня виділяються шляхом сегментації складніших утворень;

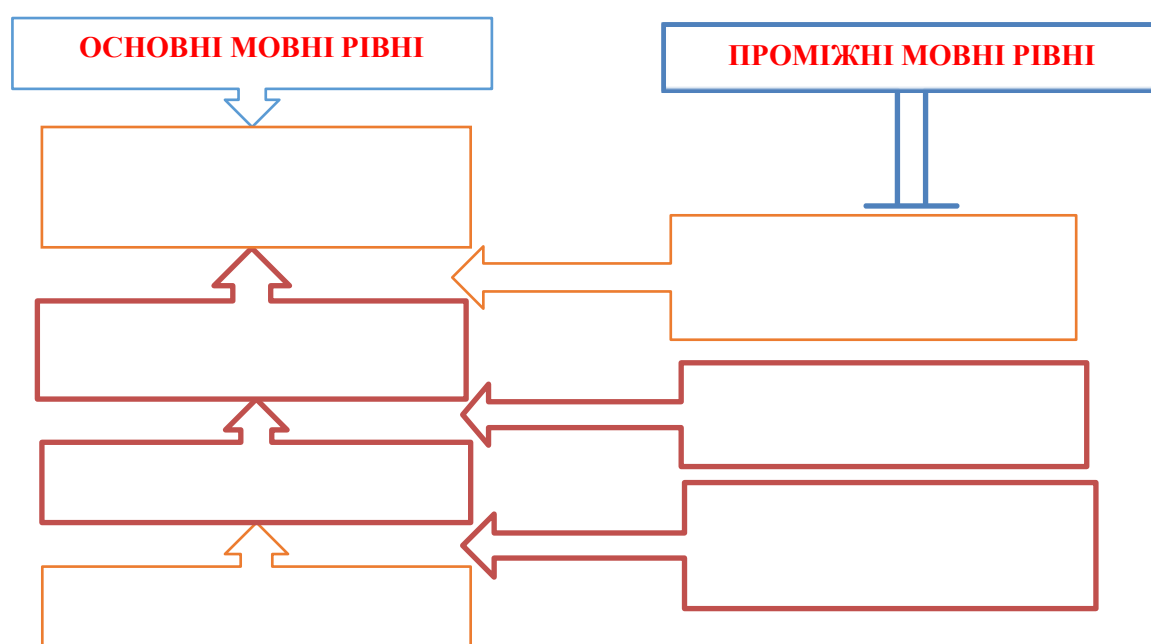
3) одиниці нижчого рівня входять до одиниць вищого рівня. Розрізняють основні й проміжні рівні.

До основних рівнів належать фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний. Кожен із рівнів має свою основну одиницю: фонологічний – фонему, морфологічний – морфему, лексико-семантичний – лексему, синтаксичний – конструкцію (синтаксему).

За роллю в структурі мови виділяють нижчі (фонологічний; фонема використовується для побудови одиниць вищого рівня – морфем і лексем) та вищі (синтаксичний, бо він обслуговує комунікативні потреби і підпорядковує собі одиниці всіх інших рівнів) рівні.

На стику рівнів виникають проміжні рівні – це рівні, одиниці яких мають подвійний характер: вони утворюються в одному рівні, а функціонують як одиниці іншого рівня.

До проміжних рівнів належать морфонологічний (проміжний між фонологічним і морфологічним рівнями), словотвірний (проміжний між морфологічним і лексико-семантичним рівнями), фразеологічний (проміжний між лексико-семантичним і синтаксичним рівнями).

Теорія ізоморфізму (від грец. *isos* – рівний, однаковий і *morphe* – вид, форма) – теорія польського мовознавця Єжи Куриловича, яка доводить

відсутність якісної відмінності між різними рівнями мови і дозволяє застосовувати в їх дослідженні одні й ті самі методи і принципи.

Згідно з цією теорією в мові існує структурний паралелізм між рівнями.

Більшість вчених не приймають згадану теорію.

Теорія ієрархії рівнів (автор: французький мовознавець Еміль Бенвеніст) полягає в тому, що мовні одиниці планом вираження спираються на нижчий рівень, а планом змісту належать до вищого рівня. Схематично це можна зобразити так:

СЛОВО
МОРФЕМА
ФОНЕМА

Морфема планом вираження спирається на фонему, тобто складається з фонем, але свого змісту набуває лише в складі слова.

У фонології розрізняють два рівні – сегментний (одиниці – звук (фонема), склад, фонетичне слово, синтагма, фраза) і суперсегментний (просодичний) (наголос, інтонація).

Основною одиницею фонологічного рівня є фонема – мінімальна одиниця звукової будови мови, яка служить для розпізнавання і розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів.

Лексико-семантична система мови – один із ярусів мовної структури, який складається зі слів та їхніх значень.

Ознаки системності лексики:

- можливість тлумачення будь-якого слова мови іншими словами тієї ж мови: горище – приміщення між стелею і покрівлею будинку, заздрити – відчувати прикрість від успіхів іншого;
- можливість описати семантику слів за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найбільш важливих слів: їхати – рухатися, земля (транспортні засоби), в одному напрямку; летіти – переміщуватися, повітря (крила), в одному напрямку;

- системність й упорядкованість об'єктивного світу, що відображений у лексиці.

Типи відношень у лексико-семантичній системі: парадигматичні, синтагматичні, епідигматичні.

Парадигматичні відношення – відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень.

Парадигматичні утворення: лексико-семантичне поле, лексико-семантичні групи, лексико-семантичні категорії.

Синтагматичні відношення у лексиці – це лінійні, контекстні зв'язки слова, його сполучуваність (значення слова визначається іншими словами: письмовий стіл, кухонний стіл, паспортний стіл).

Епідигматичні відношення у лексиці – асоціативно-дериваційні зв'язки між словами за формою і за змістом (земля у значенні «грунт» асоціюється з формами: земельний, землероб, землевласник; земля у значенні «суша» – з формами наземний, підземний, земноводний; земля у значенні «планета» – з формами земляни, приземлення, навколоземний).

Граматична система мови – це частина організації мови, представлена в її граматичних одиницях, граматичних формах і граматичних категоріях.

Вихідним для граматики є поняття граматичного значення (або грамеми).

Граматичне значення – узагальнене, абстрактне значення, властиве цілому ряду слів, словоформ, синтаксичним конструкціям, яке має в мові своє регулярне й стандартне вираження.

Ознаки граматичного значення:

- регулярність вираження – кожне граматичне значення має обмежений набір засобів свого вираження, наприклад, значення середнього роду іменників передається за допомогою закінчень -о, -е, -а (-я): озеро, поле, колосся;

- обов'язковість. Граматичні значення – це ті значення, без яких не можна вживати певний клас слів; наприклад, вживання іменника не можливе без використання значень числа, роду, відмінка;

- високий ступінь абстракції;
- необов'язкова співвіднесеність з позамовним референтом.

Граматична система мови складається з двох рівнів – морфологічного і синтаксичного.

Морфологічний рівень – це система механізмів мови, яка забезпечує побудову слів та їх розуміння.

Основною одиницею є морфема – це мінімальна двостороння одиниця мови, в якій за певною фонетичною формою закріплений певний зміст і яка не поділяється на простіші одиниці того самого роду.

Одним із найважливіших для морфології є поняття частин мови – класів слів, які виділяють на основі спільності логіко-семантичних(поняттєвих), морфологічних і синтаксичних властивостей.

Синтаксичний рівень – система механізмів мови, яка забезпечує творення мовленнєвих одиниць. Синтаксис складається з двох розділів – синтаксису частин мови і синтаксису речення.

Основною одиницею є просте речення – єдина універсальна синтаксична одиниця, оскільки просте речення характерне для всіх мов.

Морфонологічний рівень – проміжний між фонологічним і морфологічним. Особливістю проміжних рівнів є те, що мовна одиниця одного рівня функціонує в іншому рівні. У цьому разі фонологічна одиниця (фонема) виконує допоміжну морфологічну функцію у складі морфеми, тобто йдеться про морфологічне використання фонологічних засобів мови.

Морфонологія – розділ мовознавства, який вивчає фонологічну структуру морфем і використання фонологічних відмінностей із морфологічною метою. Фонема, які чергуються в морфах однієї морфеми, називаються морфонемами.

Словотвірний рівень міститься між морфологічним і лексико-семантичним основними рівнями.

Основна одиниця морфологічного рівня – морфема – використовується для творення одиниць лексико-семантичного рівня – слів (лексем).

Основні теоретичні поняття словотвору: мотивація, словотвірна

похідність, словотвірне правило, словотвірний тип, словотвірне значення та ін.

Словотвірна мотивація – семантична і формальна зумовленість значення похідного слова значеннями його складників; семантичні й формальні відношення між похідним і твірним словом.

Словотвірна похідність – семантична вивідність властивостей похідного з властивостей вихідних одиниць.

Словотвірне правило – правило, яке описує особливості моделювання похідних слів у процесі деривації, діапазон їх дії, характеризує дериваційний процес з погляду його регулярності / нерегулярності, продуктивності / непродуктивності, вказує на твірну основу, використаний формальний засіб, сполучувальні можливості морфем та їх морфонологічні зміни.

Однокореневі слова, які перебувають у відношеннях послідовної мотивованості, створюють словотвірний ланцюжок.

Словотвірна гніздо – сукупність словотвірних ланцюжків з одним і тим самим вихідним словом; сукупність слів із одним і тим самим коренем, упорядкованих відповідно до відношення словотвірної мотивації.

Словотвірна (дериваційна) значення – нове значення, яке виникає в похідному слові внаслідок поєднання мотивуючої основи з формантом; результат дії форманта на твірну основу і її лексичне та граматичне значення. Словотвірний тип – схема побудови слів певної частини мови, яка характеризується спільністю трьох ознак: частини мови, форманта, словотвірного значення.

Фразеологічний рівень мови – проміжний між лексико-семантичним і синтаксичним. Фразеологізми виникають у синтаксисі, а функціонують на рівних правах зі словом у лексико-семантичній системі. Структура фразеологізму збігається зі структурою словосполучень або речень, а значення – зі значенням лексичних одиниць.

Мовна норма – сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі спілкування.

Головні ознаки мовної норми – унормованість, обов'язкова правильність,

точність, логічність, чистота і ясність, доступність і доцільність.

Норма завжди є вужчою від системи. Норма відбирає і закріплює далеко не всі дозволені системою форми.

Важливими системними особливостями мови також є:

- зовнішні та внутрішні зв'язки в мові;
- синхронія і діяхронія;
- аналіз і синтез;
- регулярність і нерегулярність.

СЕМІНАРСЬКИЙ БЛОК

Семінарське заняття № 1

Тема: **МОВА ЯК ОСОБЛИВА ЗНАКОВА СИСТЕМА**

Мета:: поглибити знання студентів про знакову природу мови, класифікацію та властивості мовних та немовних знаків, сформуванню розуміння системи мовних знаків.

Завдання: навчити студентів розрізняти типи знаків, виділяти їх особливості, аналізувати, характеризувати мовні знаки

План

1. Знакова природа мови.
2. Мовні знаки в процесі людського пізнання.
3. Семіотика і лінгвістика.
4. Знак та його структура.
5. Знакові системи та їх типологія.
6. Класифікація знаків.
7. Мовний знак і мовна одиниця.
8. Особливі властивості мови як системи знаків.

Практично в аудиторії: обговорення питань семінарське заняття

Завдання додому: створити презентацію до характеристики різних типів знаків і законспектувати матеріал: Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: Підручник. К.: Академія, 2008.240с.С.182-184.

Рекомендована література:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
2. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 368 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.

Семінарське заняття № 2

ТЕМА. МОВА, МИСЛЕННЯ СВІДОМІСТЬ

Мета: поглибити знання студентів про взаємозв'язки мови, мислення і свідомості, розкрити механізми мовленнєвої діяльності, мовної здібності і процеси породження мовлення

Завдання: формувати у студентів знання про сучасні мовознавчі напрями і дослідження у галузі металінгвістики, психолінгвістики, когнітивістики.

План

1. Основні погляди на співвідношення мови, мислення і свідомості.
2. Наукове розуміння мови як практичної свідомості.
3. Ознаки мови і мислення.
4. Відображальна функція мовних одиниць
5. Теорія мовної відносності. Мова як вияв національної свідомості.
6. Характер відношень між мовою /мисленням/ і розумовою діяльністю психічної особливості.
7. Психолінгвістика. Когнітивна лінгвістика.
8. Неогумбольдтіанство

Практично в аудиторії: перегляд презентацій студентів та обговорення питань семінарського заняття.

Завдання додому: підготувати повідомлення у формі презентації з теми "Чому мова є "засобом, що формує думку" (В.Гумбольдт).

Рекомендована література:

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
2. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 368 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.

Семінарське заняття № 3

ТЕМА. МОВНІ ЗНАЧЕННЯ. СЕМАНТИКА

Мета: перевірити знання студентів про галузь мовознавства – семантика, сформувані розуміння поняття *значення, мовне значення*.

Завдання: сформувані у студентів філософський погляд на семантику як науку, навчити студентів визначати різні типи значень та їх компонентів, уміти їх аналізувати; з'ясувати сутність семантичної структури знака, відображувальної функції мови та теорії мовної відносності. Студенти повинні навчитися розуміти сутність традиційних і сучасних семантичних концепцій мови.

План

1. Металінгвістика і семантика.
2. Мовні значення як особливі розумові утворення.
3. Типи і структура мовних значень.
4. Відображувальна структура мовних значень.
5. Формальні і змістові мовні значення.
6. Компоненти мовних значень.
7. Різновиди граматичних значень.

Практично в аудиторії: обговорення питань семінарського заняття та виступів студентів із підготовленими повідомленнями-презентаціями.

Завдання додому: опрацювати матеріал підручника та підготувати повідомлення-презентації про семантичні (референційні) концепції мови Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: Підручник. К.: Академія, 2008. 240с. С.182- 184.с.124-127.

Рекомендована література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.
2. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
3. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ : Вища школа, 1980. 305 с.

Семінарське заняття № 4

ТЕМА. СТРУКТУРА МОВНОЇ СИСТЕМИ

Мета: поглибити знання про взаємозв'язки мови, мислення і свідомості, розкрити механізми мовленнєвої діяльності, мовної здібності і процеси породження мовлення

Завдання: сформувати у студентів знання про сучасні мовознавчі напрями і дослідження у галузі металінгвістики, психолінгвістики, когнітивістики.

План

1. Система і структура як мовознавчі поняття.
2. Подвійне членування в мові.
3. Теорії єдності структури мови.
4. Відношення між одиницями мовної системи.
5. Основні підсистеми мовної системи.
6. Проміжні рівні мовної системи.
7. Слово як одиниця знакового рівня.
8. Частини мови як реалізація міжрівневих зв'язків.

Практично в аудиторії: обговорення питань теми за планом заняття, перевірка конспектів та презентаційних матеріалів до теми.

Завдання додому: законспектувати та створити презентації до питань плану.

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: Підручник. К.: Академія, 2008. 240 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття № 5

ТЕМА. МОВА ЯК КОНКРЕТНО - ІСТОРИЧНА КАТЕГОРІЯ

Мета: перевірити знання студентів про закони розвитку мови. З'ясувати розуміння поняття динаміки і статички, синхронії і діакронії, функціонування і розвитку мови

Завдання: сформулювати розуміння диференціації мовних законів, поняття синхронія та діакронія, внутрішні та зовнішні закони історичних змін у мові, гіпотези про розвиток мови.

План

1. Розвиток мови як лінгвістичне поняття. Основні закони розвитку мови
2. Історичний розвиток мови і аспекти мовознавства
3. Стан мови як динамічна рівновага
4. Історія мови та її хронологічні зрізи
5. Взаємодія мов і мовні контакти
6. Внутрішні і зовнішні закони історичних змін мови
7. Взаємодія системи мови, її норми і мовленнєвої діяльності
8. Проблема прогресу в мові

Практично в аудиторії: обговорення питань семінарського заняття та виступів студентів із підготовленими повідомленнями-презентаціями.

Завдання додому: опрацювати матеріал підручників та підготувати повідомлення-презентацію про взаємодію мов і мовні контакти із схемами та таблицями.

Рекомендована література:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
3. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
4. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття № 6

ТЕМА. ЗАРОДЖЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА

Мета: перевірити знання студентів про методи дослідження та представників напрямку порівняльно-історичного мовознавства

Завдання: сформувати знання студентів про порівняльно-історичне мовознавство, виробити навички з'ясування ролі й значення праць представників цього напрямку

План

1. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства.
2. "Порівняльна граматики" Ф.Боппа.
3. Становлення порівняльно-історичного методу.
4. Виникнення германістики (Я.Грім, Р.Раск)
5. Виникнення славістики (О.Востоков, Й.Добровський, Ф.Міклошич).
6. Порівняльно-історична граматики і лінгвістична концепція А.Шлейхера.
7. Розвиток компаративістики у другій половині ХІХ століття.

Практично в аудиторії: обговорення питань теми за планом заняття

Завдання додому: підготувати доповіді-презентації про основоположників порівняльно-історичного мовознавства (Ф. Бопп, Я. Грім, Р. Раск, О. Востоков, Й. Добровський, Ф. Міклошич А. Шлейхер)

Рекомендована література

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
2. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ за ред.А.П.Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
3. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
4. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
5. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.

Семінарське заняття № 7

ТЕМА. ФІЛОСОФІЯ МОВИ ВІЛЬГЕЛЬМА ФОН ГУМБОЛЬДТА

Мета: перевірити знання студентів про філософію мови Вільгельма фон Гумбольдта

Завдання: опрацювати зі студентами матеріали про В. фон Гумбольдта як одного з найвидатніших лінгвістів-теоретиків світового рівня. Формувати у майбутніх філологів навички філософського аналізу мовних явищ та поглядів учених на них.

План

1. В. фон Гумбольдт – засновник теоретичного мовознавства.
2. Методологічна основа філософії мови.
3. Походження і сутність мови.
4. Мова і мовлення; звук – основа мовлення.
5. Форма і зміст мови.
6. Слово як внутрішня форма звуку і поняття.
7. Мова і народ.
8. Мова і мислення.
9. Суспільна роль мови.

Практично в аудиторії: обговорення питань теми за планом заняття та виголошення доповідей-презентацій, підготовлених студентами.

Завдання додому: створити реферат-презентацію з теми " Ідеї В.фон Гумбольдта в Україні", підготувати відповіді на питання плану заняття.

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
3. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с
4. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім

«Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.

5. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ.філол.спец.вищ.навч.закл.: у 2ч./ ред. А.П.Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.

6. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.

7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.

8. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.

9. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.

Семінарське заняття № 8

Тема: ЛІНГВІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ФЕРДІНАНДА ДЕ СОССЮРА

Мета: перевірити знання студентів про теоретичну та соціологічну основу поглядів Ф.де Соссюра.

Завдання: формувати у майбутніх філологів навички філософського аналізу мовних явищ та поглядів учених на них.

План

1. Теоретична і соціологічна основа поглядів Ф. де Соссюра.
Ф. де Соссюр – компаративіст.
2. Визначення об'єкта лінгвістики.
3. Учення про мову і мовлення.
4. Мова як система знаків.
5. Учення про синхронію та діахронію.
6. Природа мовного знака.
7. Внутрішня і зовнішня лінгвістики.
8. Женевська та Паризька лінгвістичні школи.

Практично в аудиторії: обговорення питань теми за планом заняття, захист презентаційних матеріалів з теми.

Завдання додому: створити презентації для розкриття питань плану.

Рекомендована література:

1. Гайдаєнко І.В. Навчально-методичні рекомендації з курсу «Загальне мовознавство»(Структуральні школи) / Херсон: ХДУ, 2003. 43с.
2. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с
3. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч. II: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
4. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
6. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
7. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324с.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичне заняття № 1

Предмет, завдання, основні поняття і методи науки про мову.

Природа і сутність мови

1. Предмет і завдання курсу. Мовознавство загальне і часткове.

Теоретичне та прикладне мовознавство.

2. Методи мовознавства. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
3. Природа і сутність мови. Функції мови.
4. Мова і мовлення. Мова і мислення.

Завдання

1. Проілюструйте прикладами суспільний характер мови.
2. Укладіть порівняльні таблиці: «Мова – Мовлення» та «Мова – Мислення».
3. Напишіть письмову роботу на одну із тем:
  - Функції рідної та іноземної мови в мовленні індивіда (автора).
  - Роль штучних комунікативних знакових систем у сфері людського спілкування.
  - Мова і мовлення: єдність протилежностей.

Практичне заняття № 2-3

Фонетика. Фонологія. Аспекти вивчення звуків мови. Членування мовленнєвого потоку

План

1. Фонетика як розділ мовознавства. Розділи фонетики.
2. Акустичний аспект вивчення звуків.
3. Анатомо-фізіологічний аспект вивчення звуків. Структура мовленнєвого апарату. Артикуляційна база мови.

4. Класифікація звуків мови.
5. Фонетичне членування мовленнєвого потоку. Інтонація. Наголос.
6. Фонетична транскрипція.
7. Поняття про фонему.

Завдання

1. До поданих слів доберіть такі, щоб можна було одержати звукову кореляцію за:

- твердістю – м'якістю: дат, рис, лак, син, лин, рад, стан, лан, лук;
- за глухістю – дзвінкістю: там, сам, рас, тіло, сірка, шар, пар, кава, пас.

2. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Визначте кількість звуків.

Пісня, вітчизняний, безмовність, велелюддя, дзеркальність, щастя, втілюється, возз'єднання, безжурний.

3. Охарактеризуйте звуки в словах: *величний, обирати, будинок, земля, some, condition, decide.*

4. Поставте наголос у словах: *бавовняний, балувати, бесіда, білизна, близький, болотистий, бридкий, верба, весняний.*

5. Укласти словник термінів: *артикуляція, глухий звук, голосні звуки, дзвінкий звук, дифтонг, інтонація, лабіалізація, наголос, орфоенія, піднесення, приголосні звуки, проривний звук, синтагма, сонорний, фонема, фонетика, фонологія, шумний* (за навчальним посібником Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 28-31 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Практичне заняття № 4-5

Лексико-семантична підсистема

План

1. Характер лексико-семантичної підсистеми мови і її одиниць.
2. Епідигматичний аспект взаємозв'язку лексико-семантичних

варіантів (метафора, метонімія, синекдоха, омоніми).

3. Парадигматичні відношення лексем (синоніми, антоніми, пароніми).
4. Системна організація лексичних шарів (груп):
  - групи лексики за походженням;
  - групи лексики за сферою вживання;
  - групи лексики за емоційно-стилістичною ознакою;
  - історичні групи лексики.
5. Фразеологізми як лексикалізовані одиниці.
6. Лексикографія. Типи словників.

Завдання

1. Випишіть зі словника 5 однозначних і 5 багатозначних слів.
2. Визначте типи омонімів.

Лютий, мати, моторний, наліт, наряд, ніж, нота, пара.

3. Визначте типи синонімів.

Розшук – слідство; ртуть – живе срібло; лаяти – сварити – ганити; орфографія – правопис; струмок – ручай; рило – пика – морда.

4. Підберіть антоніми до різних значень слів.

Старий, зрілий, короткий, кривда.

5. Підберіть українські синоніми до запозичених слів.

Дефект, дефіс, джунгли, динаміка, директива, дискусія, дистанція, далект.

6. Із творів П.Тичини, І.Драча, О.Гончара та ін. випишіть приклади авторських неологізмів (у контексті).

7. Назвіть словники, якими Ви користувалися при виконанні вправ.

Визначте їх типи.

8. Вкажіть види переносних значень слів: *живити надію, жменя соняшників, загострити увагу, закрити питання, замести сліди, запалити інтерес, западати в пам'ять.*

9. Написати низку фразеологізмів зі словами: *риба, сім (семеро), серце, слово, голова, очі.*

Практичне заняття № 6

Морфемний рівень мовної системи. Дериватологія.

План

1. Морфема. Класифікація морфем.
2. Об'єкт і завдання словотвору.
3. Словотвірне гніздо.
4. Афіксальне словотворення залежно від характеру та способу використання словотворчого афікса:
  - суфіксальний спосіб;
  - префіксальний спосіб;
  - постфіксальний спосіб;
  - префіксально-суфіксальний спосіб;
  - суфіксально-постфіксальний спосіб;
  - префіксально-постфіксальний спосіб;
  - префіксально-суфіксально-постфіксальний спосіб.
5. Морфолого-синтаксичний спосіб творення слів: субстантивація та адвербіалізація. Лексико-морфологічний спосіб словотворення.
6. Морфемний аналіз. Словотвірний аналіз. Етимологічний аналіз. Слово- і формотворення

Завдання:

1. Виділіть у словах морфеми: *крокувати, навесні, кругосвітній, ледве, лікарняний, худорлявий, людяність, найсильніша.*
2. Зробіть етимологічний аналіз слів, використовуючи етимологічний словник: *зубр, лукавий, татунок, внутрішній, байка, галопом, знак, вельможа, грудень, корито, зграбний, злидні, калина, закон, ковбаня, коровай, сіромаха, красоля, кучма, кульбаба.*
3. Укладіть із наведених слів словотвірне гніздо: *безмежжя, межа, межувати, безмежно, безмежність, відмежуватися, розмежування, розмежуватися, розмежувати, відмежувати.*

4. Від поданих слів утворіть іменники, поясніть, яким способом вони утворені.

Юний, блакитний, синій, зелений, бігти, рости, гомоніти, оглядати, написати, переходити, нападати.

5. Визначте спосіб творення наведених слів. Вставте пропущені букви, поясніть правопис.

...фотографований, не...численний, ро...писати, ро...пис, ро...писка, бе...славний, пр...чудовий, пр...клеїти, ро...чистити, не...кінченний, ...шивати,...чесати, небе...пека, бе..ро..судно.

6. Установіть, який різновид афіксального словотворення бере участь у творенні поданих слів. Визначте твірну основу, її частиномовну належність та словотворчий формат: *прмова, премудрий, київський, вольт, донжуан, веселитися, черговий, взаємодопомога, лісостеп.*

7. Укласти словник термінів: *інтерфікс, інфікс, конфікс, морф, морфема, морфеміка, постфікс, префікс, словотвір, трасфікс, флексія, фузія* (за навчальним посібником Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 51-55 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Практичне заняття № 7-8

Граматика як учення про граматичну будову мови.

Граматична будова мови.

План

1. Предмет та розділи граматики. Основні одиниці й елементи граматичної будови мови.
2. Граматичне значення, граматична категорія, граматична форма.
3. Поняття частин мови та критерії їх виділення.
4. Суть основних частин мови.

Завдання

1. Дайте визначення граматики та її розділів.
2. Визначте основні одиниці граматичної будови, дайте їх визначення.
3. Як пов'язані між собою поняття «граматичне значення», «граматична форма» і «граматична категорія»?
4. Визначити належність слів до частин мови: *пролунаати, променистий, промисловець, промінь, просто, просторо, проти, проте, протидіючий, процент, пустоці, п'ятирічка, наш, реклама, абищо, even, fifteen, our, green, exotic, first, enter, family, we, then, and.*
5. Виконати морфологічний аналіз слів: *четвертий, університет, липневий, виходив, себе, повільніше.*
6. Проілюструвати явища перехідності таких слів: *невстигаючий, незнайомий, один, ура, навколо.*
7. Укласти словник термінів: *вид, відмінок, граматика, граматична категорія, граматична форма, граматичне значення, морфологія, спосіб, стан, ступінь порівняння, час, частина мови, число.* (за навчальним посібником Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 51-55 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Практичне заняття № 9

Основні способи і засоби вираження граматичних значень слів

План

1. Морфологічний спосіб вираження граматичного значення.
  - а) синтетичний різновид вираження граматичного значення та його засоби;
  - б) аналітичний різновид вираження граматичного значення та його засоби.
2. Синтаксичний спосіб вираження граматичного значення.

Завдання

1. Охарактеризуйте всі способи та засоби вираження граматичного значення: *племінь – пломенем, плуг за плугом, побажати – побажаю, побачення – на побачення, побороти – поборов, говорити – сказати, побудувати – побудував би, поважний – більш поважний, повертати – повертатися, повідомити – повідомте, кафе – у кафе, подарунок – подарунки, поет – поетеса.*

2. Визначте, які слова мають тільки граматичне значення, а які – і граматичне, і лексичне.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити йвилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В.Сухомлинський).

3. Укласти словник термінів: *аналітична форма, внутрішня флексія, ізафет, синтетична форма, словоформа, суплетивізм, керування, прилягання, узгодження, предикативність, речення, словосполучення* (за навчальним посібником Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 51-55 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Практичне заняття № 10

Синтаксис. Основні синтаксичні одиниці

План

1. Синтаксис як учення про словосполучення і речення.
2. Сурядний типу синтаксичного зв'язку.

3. Підрядний тип синтаксичного зв'язку.
4. Предикативний зв'язок.
5. Словосполучення, їх поділ за смислово-граматичними відношеннями між компонентами та за будовою.
6. Узгодження, керування, прилягання.
7. Речення та судження. Основні риси речення. Класифікація речень за метою висловлення.

Завдання:

Завдання 1. Визначте тип граматичного зв'язку між компонентами синтаксичних одиниць.

Виростила діточок. Діточок дрібненьких. Пішли світ за очі.

Завдання 2. Визначте тип речень. Підкресліть усі члени речення.

А наступного дня шквал пронесло, і втишене море засвітилося сонцем. Курсанти, що після цього сатанинського поєдинку зі стихіями прийшли провідати Ягничу, застали його знеможеним, але мовби й просвітлілим.

Рейс тим часом тривав, вітрильник, легши на курс, прямував до рідних берегів. Незабаром ще довелося їм підбирати з плота греків-рибалок, котрі й після того, як були взяті на палубу, нагодовані й перевдягнені в спортивні костюми курсантів, все ще могли прийти до тями, неспроможні були пояснити, яким чином пощастило їм після загибелі судна зачепитися на своєму жалюгідному плоту, зачепитися і втриматися, доки їх підібрав «Оріон».

Завдання 3. Випишіть у колонки словосполучення іменникові, прикметникові, числівникові, дієслівні, займенникові, прислівникові:

Вся у червоному, дев'ятий вал, сонячні кларнети, веселий на вдачу, дехто з нас, писав листа, спів соловейка, відро з водою, солонина на смак, газон у саду, яблуно у цвіту, заборонено палити, вірний у коханні, старий адмірал, горе від розуму, чужий усім, дуже добре, рано вранці.

Завдання 4. Визначте у поданих реченнях різновиди підрядних граматичних зв'язків між словами (узгодження, керування, прилягання).

Зате в кутку сніп високого жита, а на підвіконні глечик з сухими польовими квітами. Максим підійшов до них, торкнув квіти рукою, і вони розсипалися прахом, пилюкою.

Завдання 6. Визначте типи складних речень. З'ясуйте будову складних речень, передайте її графічно.

1. Біля присілка білояра пшениця була молода і вища, а горді соняшники стояли, як слов'янські вої,— щитами на схід. 2. Над тихим світом леліла-курилася зоряна імла, за татарським бродом на болотах бродив долинний туманець, і в ньому по груди паслися селянські вироблені коні, що пахли оранкою, туманом і молодою м'ятою. 3. На блясі нестерпно, як постріли, залопотіла перша дріб граду, але скоро він ущух, бо хмара подумала, подумала собі щось та й понесла свої торби стороною, і в них стали вмирати громовиці. 4. У луговій криничці, над якою верба тримає молодий вінець, купаються зорі, а місяць ще не забрів до них. 5. За конюшиною білою повинню стояли гречки, над ними в удовиній самотині сумувала груша дичка, а біля неї перепілка розпачливим голосом скликала своїх діток, яких порозгублювала на зжатому полі. Таке життя; то мати розгублює дітей, то діти залишаються без матері. 6. Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито (М. Стельмах).

БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота № 1

ТЕМА. ВСТУП. МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА (10 год.)

Мета: визначити об'єкт і предмет мовознавства, його проблематику, зв'язок з іншими науками; з'ясувати сутність, природу, структуру і функції мови.

Завдання: дати визначення мовознавства як науки і навчальної дисципліни; з'ясувати об'єкт і предмет мовознавства, його розділи та напрями; охарактеризувати проблеми мовознавства; обґрунтувати зв'язок мовознавства з іншими науками; охарактеризувати мову як суспільне явище, її функції; з'ясувати знакову природу мови; розглянути взаємозв'язок мови і мислення, мови і мовлення; охарактеризувати структуру мови.

План

1. Мовознавство як наука. Предмет і завдання курсу «Вступ до мовознавства».
2. Розділи мовознавства. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
3. Суспільний і знаковий характер мови. Система мови. Функції мови.
4. Діалектична єдність мови й мислення, мови й мовлення. Природні й штучні мови. Видатні українські й зарубіжні мовознавці.

Ключові поняття й терміни:

Загальне мовознавство, конкретне мовознавство, теоретичне мовознавство, прикладне мовознавство, порівняльно-історичне мовознавство, типологічне мовознавство, етнолінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика; описовий метод, порівняльно-історичний, зіставний, структурний. синхронія, діахронія, аналіз, синтез; лінгвосеміотика, знак, мовний знак; мовлення, внутрішнє мовлення.

Методичні рекомендації

При підготовці *першого питання* потрібно сформулювати уявлення про мовознавство як науку про мову, що виступає багаторівневою знаковою системою і слугує засобом спілкування, фіксації та збереження інформації. Особливу увагу в цьому контексті слід звернути на розмежування мовознавства як науки й навчальної дисципліни, назвати основні проблеми сучасного мовознавства: мова і мовлення як об'єкт і предмет мовознавства. Людська мова і конкретні мови світу. Конкретне і загальне мовознавство. Теоретичне і практичне мовознавство. Проблематика мовознавства; визначення мови як явища з античних часів і до сьогодення. Закономірності розвитку мови, його рушійні сили. Внутрішні та зовнішні фактори мовних змін; проблема виникнення мови. Гіпотези та суперечки в наукових школах. Проблема класифікації мов світу. Генеалогічна класифікація мов як класифікація їх за спорідненістю та типологічна класифікація як класифікація їх за будовою. Проблема класифікації окремих мовних одиниць; мова і мислення; мова і свідомість. Психолінгвістика; проблема виникнення й розвитку письма. Основні етапи розвитку письма; проблема методології науки. Визначити та пояснити особливості методів дослідження мови (загальні і спеціальні). Описові методи (або дискриптивні): експериментальний, дистрибутивний, статистичний. Реконструктивні методи: порівняльно-історичний, метод внутрішньої реконструкції, індукція, дедукція, аналіз, синтез.

Відповідаючи на друге питання, слід охарактеризувати зв'язок мовознавства з гуманітарними та природничими науками; пояснити, в чому саме він проявляється. Мовознавство і соціальні науки (історія, археологія, етнографія, соціологія). Мовознавство і природничі науки (фізіологія, анатомія, медицина, фізика, кібернетика, математика, семіотика, географія). Мовознавство і філософія (логіка, філософія, літературознавство, мистецтвознавство). Потрібно також з'ясувати аспекти вивчення мовознавства (конкретне і загальне мовознавство, теоретичне і прикладне мовознавство), напрями мовознавства (психолінгвістику, соціолінгвістику, етнолінгвістику,

когнітивну лінгвістику) та основні розділи мовознавства: фонетика, фонологія, акцентологія, морфонологія, морфологія, лексикологія, семасіологія, етимологія, ономастика, лексикографія, дериватологія, синтаксис, фразеологія, стилістика.

Готуючись до *третього питання*, варто розкрити сутність мови як суспільного явища; охарактеризувати знакову природу мови; дати визначення знака, його головних ознак; з'ясувати двобічну сутність мовного знака. Визначити основні та проміжні рівні мовної системи, одиниці цих рівнів і функції мови: сутність мовленнєвої комунікації; мова як засіб людського спілкування; мова як безпосередня діяльність думки; мова як знаряддя пізнання; мова як засіб навчання та виховання (педагогічна функція мови); мова як засіб вираження почуттів (емотивна функція мови); мова як засіб образного світосприйняття (естетична функція мови) та пояснити, у чому полягають відмінності в класифікації функцій мови у мовознавців (Кочергана М. П., Карпенка Ю. О., Ющука І. П., Кодухова В. І., Реформатського О. О. та інших); з'ясувати функції основних одиниць мови.

Висвітлюючи *четверте питання*, потрібно дати визначення мови, мислення, свідомості; пояснити, що є первинним в онтогенезі і філогенезі: мова чи мислення; охарактеризувати різні типи мислення: поняттєве, чуттєво-образне, технічне; з'ясувати, який тип мислення притаманний людині, а який – тваринам; розкрити поняття «вербальне мислення»,

«невербальне мислення»; пояснити зв'язок між мовою і мисленням. З огляду на те, що нині існує кілька різноаспектних трактувань понять мова і мовлення, особливу увагу варто звернути на погляди щодо цього питання Ф. де Соссюра; пояснити відмінності між цими явищами; охарактеризувати внутрішнє мовлення та етапи формування думки.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.)

1. Як називається мовознавство, яке вивчає окремі мови?
2. Як називається мовознавство, що займається проблемами, притаманними всім мовам?

3. Як називається мовознавство, що займається створенням словників, довідників тощо?

4. Поняття «філолог» та «мовознавець» означають одне й те саме? Аргументуйте відповідь.

5. Є вербальні та невербальні засоби спілкування. До яких слід віднести сигнали світлофора?

6. Як називається локальний різновид загальнонародної мови?

7. Яку гіпотезу розробили Е. Сепір і Б. Уорф? У чому її сутність?

8. Яка функція мови нерозривно пов'язана з комунікативною?

9. Які ви знаєте обов'язкові властивості знаку?

10. Який тип мислення притаманний лише людині?

11. Як називається наука, що вивчає різні системи знаків?

12. Чи потрібна мова для здійснення технічного мислення?

13. Яке явище є психофізичним: мова чи мовлення?

14. Мова – це явище біологічне, психічне чи соціальне?

Практичні завдання (8 год.)

Завдання 1. Підготуйте реферат на тему «Основні проблеми дослідження мови». При написанні реферату зверніть увагу на такі питання:

1. Які погляди на природу мови відомі в науці? 2. Основні функції мови, (х характеристика. 3. Мова та мислення. Діалектичний зв'язок мови та мислення. Роль мови в формуванні, вираженні та передачі думки. Загальнолюдський характер пізнавальної діяльності та національна специфіка мови. 4. Мова та мовлення. 5. Внутрішня організація мовної системи. Поняття про мовну систему як єдність елементів мови та про її структуру. Одиниці мови та їх функції. Типи співвідношення між мовними одиницями: синтагматичні, парадигматичні.

Завдання 2. Які функції виконують мовні звуки? Який зв'язок між звуком і словом? З'ясуйте функції (перцептивні і диференціальні) звуків (фонем) на основі поданих слів. Скажіть, які звуки у поданих словах не виконують сигніфікаційної (розрізнявальної) функції?

1. Мити, рити, лити, бити, пити, шити; мати, лати, шати: піти, боти, роги: мию. рию, ллю, б'ю, п'ю, шию, маю; латів, латам, братів, братам; піду, підеш; бог, ботами, рот, ротам.

2. Пшениця, левада, живе, зозуля, кожух, грається, в'ється, насіння, боротьба, просьба, вовк; пшениці, пшеницею; левади, левадою; жити, проживаю; зозулі, зозулею; кожуха, кожухом, кожа; граю, виграє; в'юся, боротися, просити, прошу; вовче.

Завдання 3. Які функції виконують морфемі (корінь, суфікс, префікс і закінчення)? Виділіть значками типи морфем за функцією в слові: кореневий, словотворчий (дериваційний), реляційний (словозмінний), що виражає відношення. Над кожною морфемою укажіть буквами, яку функцію виконує ця морфема: к – коренева морфема, с – словотворча, р – реляційна.

Загірний, відбудова, подолинний, риболовний, підлісний, записка, виробляють, бобовий.

Завдання 4. Прочитайте уважно уривок. Визначте, які слова в ньому виконують номінативну і семасіологічну (смыслорозрізнявальну) функції, а які виконують лише граматичну функцію.

Леся не зогляділась, як вийшла на Володимирську вулицю. Зупинилась, постояла трохи, спостерігаючи людський потік, і, згадавши, що мама, певне, заждалась її, пішла додому. Проходячи повз Золоті ворота, Леся не втрималася, щоб не звернути у скверик. Вона вже була тут кілька разів, але з мамою, Михайликом і Лілею, а гуртом, звісно, не те. Одне тягне туди, інше і сюди, і хіба роздивишся як слід? А хочеться ж і доторкнутись до тих наліврозвалених мурів, і пошукати, може знайдеться серед них щось інтересне. (М. Олійник)

Самостійна робота № 2

ТЕМА. ФОНЕТИКА. ВЗАЄМОДІЯ ЗВУКІВ У ПРОЦЕСІ МОВЛЕННЯ.

ФОНОЛОГІЯ

(9 год.)

Мета: визначити предмет і різновиди фонетики; розглянути аспекти вивчення звуків, принципи класифікації голосних і приголосних звуків; навчитися розрізняти й характеризувати фонетичні процеси, членувати

мовленнєвий потік; розглянути поняття фонем, ознаки фонем, варіанти й варіації фонем, з'ясувати відмінності в поглядах на фонему представників Ленінградської та Московської фонологічних шкіл.

Завдання: дати визначення фонетики, її різновидів і предмета вивчення; розглянути три аспекти вивчення звуків мови; охарактеризувати акустичні властивості звуків; пояснити будову мовленнєвого апарату людини; з'ясувати творення звуків мови, формування артикуляційної бази; розглянути класифікації голосних та приголосних звуків; навчитися поділяти мовленнєвий потік на його складові; розрізняти й характеризувати фонетичні процеси; навчитися записувати слова фонетичною й фонематичною транскрипцією.

План

1. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Аспекти вивчення звуків: Класифікація звуків мови.
2. Фонетичні процеси (позиційні зміни, комбінаторні зміни, живі та історичні фонетичні зміни, спонтанні звукові зміни). Фонетичні закони.
3. Фонологія як наука про фонемі. Фонема і звук. Фонологічна система:

Ключові поняття й терміни

Фонетика, мовленнєвий апарат, артикуляція, монофтонг, дифтонг, фонема, мовленнєвий потік, акомодация, асиміляція, дисиміляція, транслітерація, фонологія, алофони, фонологічна система:

Методичні рекомендації

Готуючи *перше питання*, потрібно ознайомитись із визначенням фонетики як науки і як системи матеріальних засобів мови; визначити предмет фонетики, її різновиди: загальна фонетика, конкретна, описова, історична, експериментальна, зіставна.

З'ясувати сутність кожного з аспектів вивчення звуків: а) фізичний аспект; б) фізіологічний аспект; в) лінгвістичний аспект. розповісти про акустичні властивості звуків: силу звука, висоту, довготу, чистоту, тембр; з'ясувати складові частини тембру і його роль в розпізнаванні звуків мови; пояснити будову мовленнєвого апарату людини, роль центральної нервової системи у творенні та сприйманні звуків; з'ясувати три фази артикуляції звука; розглянути формування артикуляційної бази в людини; визначити роль резонатора, голосових зв'язок, місця перепони і способу подолання перепони в якісному оформленні звуків; з'ясувати національну специфіку творення звуків.

Вивчити принципи класифікації голосних: місце підняття спинки язика (голосні переднього, середнього та заднього рядів); ступінь підняття спинки язика до піднебіння (голосні високого, середнього та низького підняття); участь губ у творенні голосних (голосні лабіалізовані та нелабіалізовані). Принципи класифікації приголосних звуків (фонем): співвідношення голосу і шуму; сонорні і шумні (дзвінкі і глухі); місце творення, або співвідношення активного і пасивного органів мовлення; губні (губно-губні та губно-зубні); язикові (передньоязикові (зубні та альвеолярні); середньоязикові, задньоязикові, язичкові та гортанні приголосні; спосіб творення, або характер перепони та спосіб її подолання; проривні носові, бокові, дрижачі; фрикативні та африкати; твердість/м'якість (приголосні тверді та пом'якшені); тривалість (короткі та подовжені приголосні). тривалість звука (короткі та довгі приголосні).., визначити основні й додаткові ознаки; з'ясувати національну специфіку розрізнення голосних та приголосних у різних мовах.

Висвітлюючи *друге питання*, розглянути фразу (фразові наголоси, інтонацію), синтагму, такт і його структуру, склад; охарактеризувати види

складів: закритий, відкритий, прикритий, неприкритий; розглянути різні види наголосу (динамічний, музичний, кількісний, фіксований, нефіксований, фразовий, логічний, емфатичний), інтонацію.

Теоретичні положення про основні фонетичні процеси: комбінаторні (акомодацію, асиміляцію, дисиміляцію, гаплогію, дієрезу, епентезу, метатезу, субституцію, стяжіння), позиційні (редукцію голосних, протезу, оглушення в кінці слова, позиційні чергування), живі та історичні фонетичні процеси, спонтанні звукові зміни; проілюструвати прикладами з тих мов, які ви вивчаєте.

Розглядаючи *третє питання*, радимо враховувати погляди фонологічних шкіл, які функціонують досі. Вперше проти однобічного анатомо-фізіологічного вивчення мовних звуків виступив основоположник функціонального аспекту І. О. Бодуен де Куртене в 70-х рр. ХІХ ст. Він вважав, що фонетика має вивчати, по-перше, матеріальну природу звуків (акустичний і фізіолог. аспекти), а по-друге – роль звуків у механізмі мови з морфологічного, словотвірного погляду. Його ідея отримала визнання в лінгвістиці та поклала початок формуванню двох фонологічних шкіл: лєнінградської, або щєрбівської (її основоположник – Л.В.Щєрба), і московської (її зачинателі – Р.І.Аванєсов, П.С.Кузнєцов). Зміст терміну «фонєма» неоднаковий у представників різних шкіл.

До найважливіших теоретичних принципів Московської фонологічної школи (МФШ) належить використання морфологічного критерію при визначенні фонемного складу мови і варіативного ряду звуків, що виступають реалізаціями однієї й тієї ж фонєми.

Необхідною умовою для віднесення різних звуків до однієї фонєми є так званий додатковий розподіл (дистрибуція), згідно з яким вони чергуються залежно від фонетичних позицій і посідають одне й те ж місце у тій самій морфемі.

Один з важливих аспектів МФШ становить теорія позицій – умов функціонування і реалізації фонем у мовленні. Позиційні чергування залежать від фонетичних і морфологічних чинників. Фонетичні спричинюють

чергування звуків, у яких реалізується одна і та ж фонема; морфологічні – до чергування фонем. Позиції можуть бути сильними і слабкими. У сильних виступають основні варіанти (головні вияви) фонем, а в слабких – варіанти фонем.

Наукові засади ЛФШ обґрунтували Л.В.Щерба і його послідовники С.І.Бернштейн, Л.Р.Зіндер, М.І.Матусевич та ін. Вони пов'язують лінгвістичну природу фонем з її роллю у мовленнєвій діяльності людини. Вона розглядається як унікальна одиниця, бо саме вона забезпечує використання акустико-артикуляційних явищ для створення значущих одиниць мови. Представники ЛФШ наголошують на автономності фонем, звертаючи увагу на те, що вона не може змішуватися з іншими фонемами в позиції нейтралізації.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.):

1. Які ви знаєте активні органи мовлення?
2. Які ви знаєте пасивні органи мовлення?
3. З яких етапів складається артикуляція звуків?
4. Назвіть голосний переднього ряду, високого піднесення.
5. Які ви знаєте лабіалізовані голосні заднього ряду?
6. Назвіть голосний низького піднесення, середнього ряду (або середньо-заднього ряду).
7. Які специфічні голосні звуки є у французькій та польській мовах?
8. Які ще є терміни на позначення фрикативних приголосних?
9. Визначте активні органи при вимові приголосних [б], [т].
10. Які ви знаєте увулярні приголосні?
11. Який ви знаєте інтердальний приголосний?
12. Якими є звуки [ц], [дз], [дж], [ч] за способом утворення?
13. Які ви знаєте губно-губні приголосні?
14. У чому полягає процес асиміляції?
15. У чому сутність сингармонізму?

Практичні завдання (7 год.)

Завдання 1. Які ви знаєте комбінаторі зміни звуків? Запишіть слова фонетичною транскрипцією у таблицю:

а) з повною асиміляцією; б) з неповною асиміляцією звуків. Укр.: молотьба, смієшся, зшити, розписати, розсіяти, пісню. Рос.: травка, овца, легко, сшитый, безжалостный.

Слово Повна асиміляція Неповна асиміляція

Завдання 2. Визначте та охарактеризуйте комбінаторні зміни звуків.

Укр.: просьба, вокзал, косьба, отже, з печі, нігті, розкіш, безшумно, у книжці, світ, цвях, Хома, Тадей; чесний, тижня.

Рос.: просьба, сбить, сделать, отдых, из сада, кости; сыграть, подыскать, тубик; февраль (розм.), бонба (розм.); ндрав (розм.), страм (розм.); знаменосец, морфонология;

Зразок: просьба – асиміляція за дзвінкістю, дзвінкий шумний приголосний впливає на попередній глухий, консонантна, часткова, контактна, регресивна.

Завдання 3. Вимовте і зіставте між собою пари слів мовою, яку ви вивчаєте, визначте ознаки фонем та їхні функції.

Укр.: лан – пан, тихо – лихо, грати – грати, джміль – хміль. Рос.: кот – кит, сом – том, рад – ряд, мел – мель.

Англ.: run- ran, foot – feet, sit – seat, man – men, lip – leap, thin – thing. Нім.: der Hut – gut, das Riff – rief, der Ton – tun.

Франц.: sol – saule, son – ton, mot – mont.

Завдання 4. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, поясніть зміни голосних (редукцію, акомодацию, асиміляцію).

Тривога, латунь, однокурсник, кожух, життя, веселий, йшов, північ, зграйками, пишть, зозуленька, заєць, його, ключі, загоєний, синенький, тобі, голівка, возить, перлина, пришити, кривавий, фіалкові, чому, приречений, кювет, піддашня, ротик, весна, тинок, Пилип, чекати, цемент.

Завдання 5. Запишіть текст фонетичною та фонематичною транскрипцією.

Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки («Кайдашева сім'я» І. Нечуй-Левицький).

Самостійна робота № 3

ТЕМА. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

(8 год.)

Мета: розглянути лексикологію та її розділи, слово, його лексичне значення; охарактеризувати словниковий склад мови, проаналізувати класифікації фразеологізмів.

Завдання: дати визначення лексикології та її розділів; дати визначення слова; розглянути лексичне значення слова, лексико-семантичні категорії; дати характеристику шляхів збагачення словникового складу мови; з'ясувати поділ слів на групи за значенням, будову лексико-семантичного поля; розглянути групи слів за сферою вживання; з'ясувати стилістичне розшарування лексики; визначити історичні зміни словникового складу мови; розглянути класифікації фразеологізмів; охарактеризувати різні типи словників.

План

1. Лексикологія, її розділи та предмет вивчення.
2. Слово як одиниця мови. Відмінність слова від морфеми та речення.

Функції слова. Лексема і словоформа.

3. Лексичне значення. Лексична система мови. Проблема класифікації слів. Лексико-семантичні категорії. Стилiстична диференціяція словникового складу мови.

4. Фразеологія. Класифікація фразеологізмів.

Ключові поняття й терміни:

Лексикологія, семасіологія, ономасіологія, етимологія, фразеологія, ономастика, лексикографія; слово, лексема, лексичне значення, денотативне значення, конотативне значення, полісемія, омоформи, омофони, омографи, синонімічний ряд, домінанта, парадигматичні відношення, синтагматичні відношення, лексико-семантичне поле, професіоналізми; фразеологія, фразеологізм, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази.

Методичні рекомендації

Висвітлюючи *перше питання*, потрібно дати визначення термінів «лексика», «лексикологія»; охарактеризувати різновиди (загальна лексикологія, конкретна, історична, зіставна лексикологія, прикладна) та розділи лексикології (власне лексикологія, семасіологія, ономасіологія, етимологія, фразеологія, ономастика, лексикографія).

Зазначити в *другому питанні* різнобічні визначення слова і з'ясувати труднощі у визначенні цього поняття; вказати відмінності слова від морфеми і речення; визначити функції слова; розглянути слово в мові і мовленні.

Запам'ятайте найважливіші ознаки простого самостійного слова: фонетична оформленість і автономність (наявність власного і єдиного наголосу, неможливість внутрішніх пауз); граматична оформленість і структурність; автономність значення; цільнооформленість (окремість) і непроникливість; лексико-граматична віднесеність (приналежність до тієї чи тієї частини мови); вільне відтворення в якості будівельного матеріалу словосполучень і речень; здатність виступати як граматичний мінімум речення; виконання номінативної функції.

Пояснити відмінності в тлумаченні лексичного значення слова, концептуального, денотативного, конотативного, контекстуального значень; з'ясувати питання номінації; охарактеризувати пряме й переносне значення слова, вільне та зв'язане значення, фразеологічно зв'язане значення, а також синтаксично зумовлені та конструктивно зумовлені значення.

При підготовці *третього питання* охарактеризувати парадигматичні та синтагматичні відношення; дати визначення поняттям: «лексико-семантичне поле», «лексико-семантична група; пояснити труднощі класифікації слів; визначити типи слів (повнозначні, вказівні, службові, вигуківі, власні, загальні; активна і пасивна лексика).

Визначити шляхи утворення полісемії, перенесення значення та його види: метафора, метонімія, синекдоха, перенесення значення за функцією; розкрити сутність понять омоніми (повні, неповні, гомогенні, гетерогенні),

омоформи, омофони, омографи, міжмовні омоніми, синоніми (абсолютні, часткові, семантичні, стилістичні, семантико-стилістичні) та антоніми (контрарні, комплементарні, контрадикторні, векторні).

У четвертому питанні охарактеризувати фразеологізми, з'ясувати їхнє місце в лексичному складі мови; розглянути різні класифікації фразеологізмів.

Запам'ятайте найважливіші ознаки семантико-граматичного характеру фразеологізмів: характер семантичної репрезентації об'єктивної дійсності в семантичній структурі фразеологізму; наявність або відсутність у лексичних компонентів фразеологізму граматичних категорій і їх морфологічних парадигм; структурно-граматична модель фразеологізму і особливості її зв'язку з іншими компонентами у складі речення.

Єдиної класифікації фразеологізмів на сьогодні не існує. Відомі класифікації Л.Булаховського, В.Виноградова, М.Шанського, Б.Ларіна, С.Гаврина та ін. При виконанні практичних завдань варто послуговуватися класифікацією В.Виноградова, оскільки вона найпоширеніша й поділяє фразеологізми на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності й фразеологічні сполуки.

Джерелами формування фразеологізмів є: а) спостереження над навколишньою дійсністю; б) виробничо-професійна сфера суспільства; в) висловлювання видатних людей; г) Біблійні та Євангельські вирази; д) прислів'я і приказки.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.)

1. Який розділ лексикології досліджує семантику, тобто значення, слів, природу і типи цих значень?
2. Який розділ лексикології узагальнює досвід укладання словників?
3. Слово як основній структурно-семантичній одиниці мови властиві самостійність, цільнооформленність і...?
4. Як називається реальний предмет (чи явище) як об'єкт найменування?
5. Багатозначність і полісемія – це одне й те саме?

6. Які типи перенесення значення ви знаєте?
7. Назвіть омонімічні явища.
8. За класифікацією фразеологізмів В. В. Виноградова фразеологічні зрощення та ідіоми – це одне й те саме чи ні?
9. Як ще називають фразеологічні єдності?
10. Який розділ мовознавства вивчає стійкі словосполучення?
11. До якої групи слів за сферою вживання належать професіоналізми, жаргонізми, діалектизми?
12. Як називаються слова, що виражають чітко окреслені поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва?
13. На які групи поділяється лексика зі стилістичного погляду?
14. Що є джерелом лексики?
15. Як називаються пари слів з протилежним значенням?
16. Як називається стрижневе слово в синонімічному ряді?
17. Як називається розділ мовознавства, який визначає походження слів?
18. На якому методі ґрунтується етимологія?
19. Як називається наука про складання словників?

Практичні завдання (6 год.)

Завдання 1. Запишіть по п'ять фразеологічних зворотів з опорними словами *голова, рука* українською, російською та іноземною мовою, яку ви вивчаєте. (послугуйтеся фразеологічними словниками)

Завдання 2. Доберіть синоніми до поданих слів. Наведіть приклади синонімів іноземною мовою, яку ви вивчаєте.

Бідність, колір, будинок, гарний, ворог, великий, літера, вірний, заметіль, родина, дивитися, абетка, дорогий, любов, товстий.

Зразок: бідність – убогість, злидні.

Завдання 3. Знайдіть серед наведених слів багатозначні слова й з'ясуйте їх прямі та переносні значення. На якій основі відбувається творення

переносного значення? Перекладіть слова іноземною мовою, яку ви вивчаєте. З'ясуйте усі їх значення у цій мові.

Початок, полог, сердитися, сенат, усувати, разючий, елемент, ловелас, дотла, ворон, обізнаний, вокальний, настрої, вокзал, флігель, умова.

Завдання 4. Які слова української, російської та іноземної мови, що ви вивчаєте, утворено від латинських слів?

Familia, studio, aqua, terra, optima, administro, circus, communico, corpus, documentum, medicus, natura, factum, homo, magister, finis, forma, memoria, patria, historia.

Завдання 5. Прочитайте народні прислів'я та приказки. Випишіть антоніми. Визначте їх тип. Перекладіть антоніми іноземною мовою, яку ви вивчаєте. Чи повністю зберігається їхнє значення?

Краще гірка правда, ніж солодка брехня. Багатому свято, а вбогому діла багато. Добро пушить, а лихо сушить. В гостях добре, а дома ліпше. Правда та кривда – як вогонь та вода. Від малих дітей голова болить, і від великих – серце. Зроби сьогодні те, що хочеш відкласти на завтра. Мала праця краще за велике безділля. Сміх крізь сльози. Не май сто рублів, але май сто друзів.

Самостійна робота № 4

ТЕМА. СЛОВОТВІР

(8 год.)

Мета: з'ясувати й засвоїти основні поняття розділів словотвору; розглянути способи творення слів, класифікацію похідних слів з урахуванням їхньої словотвірної структури та словотвірного значення; удосконалювати вміння здійснювати словотвірний розбір, розвивати у студентів уміння самостійно здобувати знання

Завдання: дати визначення основним поняттям словотвору; розглянути класифікацію способів словотворення; визначити, які засоби словотвору існують в сучасній українській мові та їх функції; виконати словотвірний аналіз слів мови, визначити труднощі у виконанні такого виду граматичного розбору і знайти ефективні шляхи їх подолання.

План

1. Словотвір як розділ науки про мову
  - 1.1. Об'єкт і завдання словотвору
  - 1.2. Зв'язки словотвору з іншими лінгвістичними науками
2. Похідне слово як основна одиниця словотвору
  - 2.1. Подільність та похідність
  - 2.2. Твірна основа і словотворчий формант
  - 2.3. Словотвірна структура похідного слова
3. Способи словотворення
  - 3.1. Морфологічний спосіб словотворення.
  - 3.2. Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення.
  - 3.3. Лексико-синтаксичний спосіб словотворення
  - 3.4. Лексико-семантичний спосіб словотворення

Ключові слова: *словотвір (дериватологія), формотворення, словотворення, словотвірна структура, твірна основа, похідне слово,*

словотвірне значення, словотворчий формант, словотвірне гніздо, словотвірний тип, словотвірна модель, афіксація.

Методичні рекомендації

Розглядаючи *перше питання*, необхідно звернути увагу на те, що словотвір як окрема галузь лінгвістичної науки формується протягом останніх десятиліть. Дедалі чіткіше вимальовуються контури цієї мовознавчої дисципліни, уточнюються її основні поняття і терміни, визначають нові напрями досліджень. Звернути увагу на те, що термін

«словотвір» має двояке значення: 1) це сама система словотвірної будови мови, яка утворювалася за своїми внутрішніми законами протягом усього історичного розвитку мови; 2) вчення про словотвірну будову мови як мовознавчу дисципліну. Дати визначення таким базовим поняттям, як дериватема, словотвірна форма.

При підготовці *другого питання* з'ясувати розмежування термінів «подільність» та «похідність». При визначенні поняття «похідне слово (основа)» доцільно звернутися до критерію Г. Винокура. Визначити диференційні ознаки похідних слів. Звернути увагу на те, що усі похідні слова сучасної української мови незалежно від їх морфемного складу включають два основні елементи – твірну базу і формант. Вказати, що твірна основа не існує самостійно; вона виявляється після завершення дериваційного акту як спільна для твірних і похідних слів семантико-структурна величина. Розглянути словотворчі засоби, які у науковій літературі називають формантами. Визначити найменшу одиницю словотвірної системи – похідне слово. Зауважити, що термін «словотвірна структура похідного слова» набув поширення в науковій літературі, однак розуміється вченими по-різному і досить часто сплутується з іншим терміном – «морфемна (морфологічна) структура слова». Зазначимо, що деякі вчені намагаються тлумачити термін «структура слова» через термін «форма слова», що пояснюється їхньою семантичною близькістю: структура – «будова, внутрішня організація будь-

чого», форма – вид, тип, організація, структура, зумовлені певним змістом». Доцільно, однак, розрізняти ці терміни при вживанні їх у мовознавчій науці.

При підготовці до *третього питання* необхідно вказати, що у сучасній українській мові розрізняються такі способи словотворення: морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний. Морфологічний спосіб словотворення – основний спосіб збагачення словникового складу української мови. Цей спосіб включає афіксацію (суфіксальний, префіксальний, суфіксально-префіксальний, постфіксальний способи), безафіксний спосіб, основоскладання, словоскладання, абрєвіацію та комбінації зазначених способів. Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення — це спосіб творення нових слів шляхом переходу слів одного граматичного класу в інший. При такому словотворенні відбувається перехід слова з однієї частини мови в іншу, причому змінюються значення і граматичні ознаки слова. Ідеться, таким чином, про субстантивіацію (перехід в іменники), ад'єктивіацію (перехід у прикметники), адвербіалізацію (перехід у прислівники), прономіналізацію (перехід у займенники). Лексико-синтаксичний спосіб словотворення – це спосіб утворення нових слів у результаті стягнення в одне слово двох або більше, що виражають одне поняття. Лексико-семантичний спосіб словотворення — це спосіб творення нових слів унаслідок розщеплення значення слова на два самостійні значення, тобто процес утворення омонімів від багатозначного слова.

Питання для самоперевірки (2 год.)

1. Схарактеризуйте дериватологію (словотвір) як самостійну лінгвістичну дисципліну, визначивши: а) що є об'єктом вивчення у словотворі? б) яке місце дериватології в системі науки про мову?
2. Схарактеризуйте словотвірні та інверсійні словники української мови.
3. Пояснити лінгвістичні поняття, позначувані термінами «словозміна», «формотворення».
4. У чому полягає різниця між формотворенням і словотворенням?

5. Чи всі слова української мови мають словотвірну структуру?
6. Що таке словотвірна структура слова? З яких елементів вона складається?
7. Що становить зміст поняття «твірна основа»?
8. У чому виявляється зв'язок між твірною основою і похідним словом?
9. Яка основа називається мотивувальною?
10. Що таке «словотвірне значення»? Яка його відмінність від лексичного значення слова?
11. Які завдання стоять перед словотвірним аналізом слова?
12. Що слід розуміти під словотвірним гніздом ?
13. Охарактеризуйте афіксальне словотворення залежно від характеру та способу використання словотворчого афікса.
14. У чому полягає суть морфолого-синтаксичного способу творення слів? Схарактеризуйте його різновиди: субстантивацію та адвербіалізацію.
15. Що слід розуміти під лексико-морфологічним способом словотворення?
16. Який спосіб словотворення називається лексико-семантичним? Наведіть приклади слів, утворених цим способом.

Практичні завдання (6 год.)

Завдання 1. Утворіть словотвірні ланцюги.

1. Вантажити, вантаж, вантажитися, вантажопідйомний, вантажний, вантажник, вантажність, вантажопідйомність, вантажопідйомник.
2. Забава, забавний, забавно, забавонька, забавненький, забавити, забавитися, забавка, забавляти.
3. Мороз, морозяний, морозенко, морозко, морозище, морозиво, морозовина, морозити, зморозитися, заморожений, заморозити.

Завдання 2. Визначте, яким способом утворені назви областей в українській мові.

- а) Львівська, Вінниця, Івано-Франківська, Хмельницька;
- б) Львівщина, Вінниччина, Івано-Франківщина, Хмельниччина.

Завдання 3. Випишіть із запропонованого тексту всі похідні прикметники і виконайте їх словотвірний аналіз

Він був живий, не древній, не міфічний, з тих клопітних для Греції часів, коли потенціал демографічний на чорноморським березі осів (Л. Костенко).

Схема розбору

1. Речення із словом для аналізу.
2. Аналізоване слово.
3. Твірне слово (мотиватор або мотивуюче слово).
4. Твірна основа (мотивуюча основа).
5. Словотворчий засіб (дериватор).
6. Вид словотворення.

Тема: Граматика. Морфологія (8 год.)

Мета: визначити граматику як розділ мовознавства, з'ясувати її роль у мові; охарактеризувати типи граматичних значень за способом вираження та за роллю в мові; розглянути граматичні категорії, граматичні способи; охарактеризувати частини мови і принципи їх визначення.

Завдання: дати визначення граматики, її розділів та основних одиниць; розглянути єдність лексичного і граматичного значень у слові; проаналізувати типи граматичних значень за способом вираження та за роллю в мові; розглянути основні граматичні категорії та граматичні способи; з'ясувати національну специфіку граматичних значень і граматичних категорій у різних мовах; охарактеризувати частини мови, визначити критерії їх виділення; проаналізувати класифікації частин мови різних авторів і різних мовознавчих традицій.

План

1. Граматика. Предмет морфології. Основні поняття морфології
2. Граматична категорія
3. Граматичне значення і способи його вираження
4. Частини мови і принципи виокремлення їх

Ключові слова: *граматика, морфологія, словотвір, граматичне значення, граматична категорія, лексико-граматичні розряди, морфеміка, морфема, граматична форма слова, форманта, редуплікація, опрощення, ускладнення, перерозклад.*

Методичні рекомендації

При підготовці *першого питання* з'ясувати багатозначність у трактуванні поняття «граматики», визначити відмінності між формальною граматиною, контенсивною, синхронічною, діахронічною, функціональною.

В Україні перші граматики побачили світ у кінці 16 – на поч. 17 ст. У дослідження граматичної будови української мови великий внесок зробили О. Потебня, А. Кримський, О. Синявський, Є. Тимченко, Л. Булаховський та ін.

Охарактеризувати відбиття в граматиці найтипівіших зв'язків між явищами дійсності та найзагальнішими властивостями буття; визначити основні одиниці граматичної будови мови.

Розгляд *другого питання* слід розпочати з визначення терміна «граматична категорія»; охарактеризувати морфологічні (класифікаційні, словозмінні) і синтаксичні граматичні категорії та особливості їх реалізації в різних мовах; розглянути основні граматичні категорії іменника та дієслова; висвітлити критерії поділу та функціонування лексико-граматичних розрядів.

У *третьому питанні*, окрім визначення граматичного значення, охарактеризувати дериваційні, реляційні, модальні значення; проаналізувати граматичні значення у відомих мовах; пояснити єдність лексичного і граматичного значення у слові; розглянути морфемі (корінь і суфікси) як матеріальні носії лексичного і граматичного значень слова.

Визначити граматичні способи; розглянути синонімічні й омонімічні граматичні способи; з'ясувати, що таке нульова морфема; охарактеризувати синтетичні граматичні способи (афіксацію, чергування (внутрішню флексію), наголос, редуплікацію, словоскладення, суплетивізм); визначити аглютинацію і фузію; охарактеризувати аналітичні граматичні способи (спосіб службових слів, інтонації, порядку слів); розглянути історичну мінливість граматичних категорій і граматичних способів, охарактеризувати морфологічні моделі.

Розкрити в *четвертому питанні* сутність поняття «частини мови»; з'ясувати основні критерії виділення частин мови (семантичний, морфологічний, синтаксичний, словотвірний). Подати історичну довідку класифікації частин мови в Давній Індії, Давньому Китаї, Давній Греції та вітчизняній традиції (М. Смотрицького, М. Ломоносова) та розглянути сучасну класифікацію частин мови, погляди вчених на це питання (Л. В. Щерби, В. В. Виноградова, І. Р. Вихованця). Охарактеризувати самостійні частини мови (іменник, прикметник, дієслово, прислівник, числівник, займенник), службові частини мови (прийменники, артиклі, сполучники, частки), вигук відповідно до поглядів мовознавців, до яких схиляєтесь ви.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.)

1. На які два компоненти поділяється граматична будова мови?
2. Граматику слова чи речення вивчає морфологія?
3. Як ще інакше називається розділ мовознавства – дериватологія?
4. Яке значення слів є абстрактним – лексичне чи граматичне?
5. Як ще інакше називають реляційні граматичні категорії (наприклад, відмінок, число та рід прикметника) ?
6. Які ще категорії числа існують в окремих мовах, крім однини і множини?
7. Як називаються формальні, матеріальні засоби вираження граматичних значень, граматичних категорій?

8. Як називається єдність плану змісту і плану вираження, тобто граматичного значення та граматичного способу?
9. Як називаються зміни межі між морфемами в слові в процесі його історичного розвитку?
10. У середину якої морфеми вставляється інфікс?
11. Як називаються граматичні способи, коли граматичне значення виражається поза межами слова?
12. До яких граматичних способів – до синтетичних чи аналітичних належить порядок слів?
13. Які ви знаєте критерії визначення частин мови?
14. У яку групу І. Вихованець виокремив іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник?

Практичні завдання (6 год.)

Завдання 1. Визначте у виділених словах лексичні і граматичні значення і з'ясуйте, в чому саме виражається діалектична єдність їх як одиничного, окремого і загального, абстрактного, яке розвинулось на ґрунті відношень і зв'язків між одиничними елементами.

На Далекому Сході, **в тайзі**, на одній корабельні Хлопці пачку розшили, читають, уважні, ретельні. **Добра** слава про неї, як пісня, пішла у народі, Туя книгу **читають** робочі на **автозаводі**. (Я. Шпорта).

Завдання 2. Випишіть з поданого тексту 10 слів з різними лексичними і граматичними значеннями і 10 слів, які не мають самостійного лексичного значення (або виявляють Його у сполученні з іншими словами).

Отак ми трохи поговорили про Татарку, цей район Києва, який і досі зберіг у собі всі риси патріархальності; поселення, де ще й досі хлопці й дівчата «ходять на вулицю», як ходили у селах; зелений закуток, де мешкають люди, що вміють зробити все на світі – від дитячої цяцьки до океанського лайнера. (П. Загребельний).

Завдання 3. Поділіть слова на морфеми. Визначте, носіями якого значення (лексичного чи граматичного) є кожна з них? Конкретизуйте граматичне значення: реляційне воно чи дериваційне?

Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народі спадщину, створену незчисленими поколіннями його віджилих предків. (Костянтин Ушинський).

Завдання 4. Чим відрізняються морфеми від службових слів? Розгляньте у поданих текстах з української (або російської мови) **морфеми** у виділених словах, а також службові слова і з'ясуйте, які спільні і відмінні ознаки мають морфеми і службові слова?

Укр.: 1. *Повівав* холодний вітрець. З краю неба *насувались* білі, наче молочні, хмари (Коц.). 2. Од левад з криком неслися хлопці... Раптом *звернули* ліворуч (Гол.). 3. Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що *зробила* ніч з землею. Земля наче *вбралась* на Різдво у білу сорочку (Коц.).

Рос.: Самое дорогое у человека – это его жизнь. Она дается ему один раз, и *прожить* ее надо так, чтобы не было мучительно больно за бесцельно прожитые годы, чтобы не жег позор за подленькое и мелочное прошлое, чтобы, умирая, смог сказать: вся жизнь и все силы были *отданы* самому прекрасному в мире – борьбе за *освобождение* человечества. (Н. Островский).

Самостійна робота № 5

ТЕМА. ГРАМАТИКА. СИНТАКСИС

(9 год.)

Мета: дати основні відомості про словосполучення, речення, синтагму, текст; з'ясувати типи синтаксичних зв'язків у словосполученні; забезпечити знання про структурно-граматичний поділ речення, актуальне членування речення та структурні типи речень.

Завдання: дати визначення синтаксису, його одиниць вивчення; охарактеризувати словосполучення, розглянути їхні типи та види зв'язку слів; визначити речення, з'ясувати його основні ознаки, структуру; розглянути класифікації речень за різними ознаками.

План

1. Типи синтаксичних зв'язків у словосполученні.
2. Основні риси речення. Речення і судження.
3. Синтаксичні одиниці і категорії. Актуальне членування речення.
4. Текст і дискурс.

Ключові поняття й терміни: *синтаксис, словосполучення, граматична валентність, синтаксичні зв'язки слів (узгодження, керування, прилягання, координація, тяжіння, інкорпорація, замикання, ізафет); речення, синтаксичні категорії речення: часу, способу, модальності, предикативності; висловлення, актуальне членування речення, текст.*

Методичні рекомендації

При підготовці *першого питання* потрібно сформулювати уявлення про синтаксичний рівень мови, дати визначення синтаксису, назвати одиниці синтаксису; охарактеризувати словосполучення; розкрити поняття:

«валентність», «граматична валентність», «лексична валентність». Визначити різні типи словосполучень (прості, складні, комбіновані

словосполучення; лексичні, синтаксичні словосполучення; сурядні, підрядні словосполучення; іменні, дієслівні, прислівникові словосполучення; атрибутивні, об'єктні, релятивні словосполучення; предикативні, непередикативні словосполучення). З'ясувати типи граматичного зв'язку між членами сурядних і підрядних словосполучень (узгодження, керування, прилягання, координація, тяжіння, інкорпорація, замикання, ізафет).

У *другому питанні* з'ясувати за навчально-довідковою літературою особливості визначення речення; охарактеризувати основні його ознаки (комунікативність, відносна самостійність, структурна цілісність, предикативність, модальність); розповісти про синтаксичні категорії речення: категорію синтаксичного часу, синтаксичного способу, об'єктивної модальності, суб'єктивної модальності, предикативності; визначити терміни: «синтаксема», «алосинтаксема». Розглянути й охарактеризувати структуру речення, розповісти про різні види речень (розповідні, питальні, спонукальні; прості, складні; поширені, непоширені; односкладні, двоскладні); охарактеризувати різновиди односкладних речень, типи складних речень (безсполучникові складні речення, складносурядні речення, складнопідрядні речення); назвати члени речення.

Опрацьовуючи *третьє та четверте питання*, зосередити увагу на розмежуванні визначень понять «складне синтаксичне ціле», «текст»,

«контекст» та їхньому тлумаченні; назвати основні характеристики складного синтаксичного цілого; охарактеризувати основні компоненти тексту. Охарактеризувати граматичне та актуальне членування речення, пояснити, чим вони зумовлені; назвати головні засоби актуального членування речення та функціональне розмежування тексту й контексту.

Запитання для самоконтролю відповіді (2 год.)

1. Як називаються ті «блоки», конструкції, у які об'єднуються слова, перш ніж утворити речення?

2. Як називається такий тип зв'язку у підрядному словосполученні, при якому залежне слово є незмінним?
3. Як називається найменша комунікативна одиниця?
4. Як називається категорія, яка співвідносить речення з дійсністю?
5. Які існують типи зв'язку слів у підрядному словосполученні?
6. Словосполучення виконує номінативну функцію, а речення – ..?
7. Які члени речення ви знаєте?
8. Як називається здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами?
9. Які зв'язки вважаються закритими?
10. Як називається зв'язок між словами, при якому потрібне дистантне розташування найтісніше пов'язаних слів?
11. Як називається зв'язок слів у сурядному словосполученні?
12. Як називається категорія, що прив'язує повідомлення до певного часового моменту?
13. Як називається категорія, що виражає відношення мовця до повідомлення?
14. Як називається поділ речення на члени речення?

Практичні завдання (7 год.)

Завдання 1. Поділіть наведені словосполучення на групи за головним (стрижневим) членом: іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні, прислівникові – і запишіть їх.

Будувати стадіон, сказати згарячу, бажати щастя, ходити по полю, малювати олівцем, стояти за столом, іти вперед, поїхати вчитися, захист дисертації, любов до дитини, порога до Москви, плаття в квітах, глечик з молоком, враження від зустрічі, вовчий слід, п'ятий рік, кожний ранок, веселий в розвагах, щирий у праці, шашлик по-грузинськи, двері направо, бажання виїхати, майстер говорити, потрібний людям, сірий від пороху, справедливий до людей, дуже сміливий, завжди веселий, хтось у білому, дещо з спогадів,

кожний з нас, третій у черзі, десятий від краю, один з передових, надзвичайно цікаво, пізно вночі, далеко позаду, почервоніти від сорому.

Завдання 2. Визначте у поданих реченнях різновиди підрядних граматичних зв'язків між словами (узгодження, керування, прилягання, тяжіння).

1. Чудово бути нині молодим, натхнення в серці відчуваєте невтомне, для тих, що сталі виплавили тонни, шукати в серці рівноваги тим (Павл.). 2. Щоранку з рудника виходять машини забирати робітників (Гонч.). 3. Чутка про маєток у тридцять тисяч не давала нікому покою (М.). 4. Степан після зміни зайшов до кімнати партбюро вимитий переодягнений (*Соб.*).

Завдання 3. Визначте різновиди підрядних граматичних зв'язків між словами (узгодження, керування, прилягання, тяжіння).

Весняний вітер, виконати завдання, п'ять учнів, він відповідав, працювати швидко, земля батьків, зустрічати друзів, холодна вода, річка Дніпро, дати відповідь, пожовклий лист, пісня про матір.

Завдання 4. Складіть словосполучення, в яких опорні слова виступали б то головним, то залежним компонентом. Визначте головне й залежне слово.

Добрий, будувати, писати, вчитися, думка, життя, вище, близько.

Зразок: рожеві хмари – рожевий від сонця.

Самостійна робота № 6

ТЕМА. ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ ПИСЬМА

(8 год.)

Мета: з'ясувати, які існують види письма; визначити значення писемного виду мови в історії людства; охарактеризувати основні етапи історії письма.

Завдання: охарактеризувати етапи розвитку письма; розглянути принципи орфографії.

План

1. Значення письма в історії суспільства. Передумови виникнення письма.
2. Предметне письмо. Етапи і форми розвитку графічного письма.
3. Історія виникнення і розвитку алфавітів, його види.
4. Графіка й орфографія. Принципи орфографії.

Ключові поняття й терміни: *письмо, «предметне письмо», піктографія, ідеографія, фонографія (силабічне письмо, консонантне письмо, буквено-звукове), графіка, алфавіт, орфографія, принципи орфографії (фонетичний, морфологічний, історико-традиційний, ідеографічний).*

Методичні рекомендації

У першому питанні варто зосередити увагу на визначенні письма, з'ясувати функції та призначення письма в суспільстві; охарактеризувати основні етапи розвитку письма: зародження письма, «предметне письмо», піктографія, ідеографічне письмо, фонографічне письмо (три етапи його розвитку).

Зародження письма стало дублером звукового мовлення. Предметне спілкування могло розвиватись у досить розгалужені системи предметного письма, у якому використовувались якісь однорідні предмети, що своїми розмірами, кольором чи конфігурацією символізують різний зміст. Це камінцеве письмо (Південна Америка), вузликове письмо (наприклад кіпу

давніх інків у Перу), черепашкове письмо (вампум, Північна Америка) тощо. Це доволі обмежена форма передачі інформації, якою можна повідомити про щось конкретне.

Письмо як всеосяжна система для передачі будь-яких повідомлень існує не більше 6 тисяч років. Письмо не зразу стало таким зручним і надійним засобом, яким воно є тепер. Засіб цей удосконалювався протягом тисячоліть, у творчих пошуках і писемній практиці величезної кількості людей.

При підготовці *другого питання* варто зауважити про еволюціонування писемних систем, детально охарактеризувати «предметне письмо», піктографія, ідеографічне письмо, фонографічне письмо (три етапи його розвитку).

Ідеографія (єгипетська, шумерська, китайська, писемність майя (Мексика) іменується ще ієрогліфічним. Кожен знак виражає окреме поняття, а отже, слово, бо поняття передається словом.

Фонографія (буквено-звукове письмо) – поєднання змістового запису слів із звуковим становило вже фактично новий тип письма. Найдавніша форма звукового письма – силабічне, у якому окремий звук виражає певну послідовність звуків, найчастіше склад. Найдавнішою формою силабічного письма є деванагарі, що застосовувалось для запису санскриту і досі використовується в Індії як письмо мови гінді. Саме греки завершили рух від силабічного до буквено-звукового (алфавітного), запровадивши знаки не тільки для приголосних звуків, а й для голосних (грецький, латинський, слов'янські алфавіти).

У *третьому питанні* слід з'ясувати формування найпоширеніших європейських алфавітів; порівняти латинський алфавіт з алфавітами виучуваних мов, зокрема з українською та англійською.

Алфавіт – сукупність букв якогось фонографічного письма, розташованих в історично усталеному порядку. Майже 75 % населення Землі користується буквено-звуковим письмом. Нині існує чотири сім'ї алфавітів: латинська (30%), слов'янська (10%), арабська (10%), індійська (20%). До латинської сім'ї належить 70 алфавітів: 30 європейських, 20 азіатських, 20 африканських.

Ідеальний алфавіт повинен мати стільки букв, скільки є звуків у мові. Причому кожна графема (буква) повинна позначати один звук, а кожен звук – мати одну графему. Однак ідеальних алфавітів не існує. Це пояснюється тим, що 24 буквами грецького і 25 латинського алфавітів неможливо передати усі звуки сучасних мов, по-друге, в усіх мовах відбуваються фонетичні зміни, а орфографія залишається традиційною. Цю суперечність частково усуває складовий принцип графіки. За співвідношенням зі звуками букви бувають: 1) однозначні; 2) двозначні; 3) які не позначають жодного звука.

Перед підготовкою *четвертого питання* варто ознайомитись із спеціальними типами письма: фонематична транскрипція; фонетична транскрипція, її системи і міжнародний фонетичний алфавіт; практична транскрипція і транслітерація. Охарактеризувати основні принципи орфографії (фонетичний і фонематичний, морфологічний і символічний, традиційний) та визначити, якими принципами керується український та англійський алфавіти.

Фонетичний принцип полягає в тому, що слова пишуть так, як вимовляють. Для морфологічного принципу характерне однакове написання однієї й тієї ж морфемі незалежно від її вимови в тій чи в тій позиції. Історико-традиційний принцип полягає в тому, що зберігаються такі написання, які на сучасному етапі втратили свою мотивованість, тобто слова пишуться так, як вони писались колись, хоч таке написання не відповідає ні звучанню слова, ні його морфемній структурі. Ідеографічний, або символічний, принцип опирається на смислові відмінності подібних написань. Орфографія має особливе соціальне значення. Вона торкається інтересів всього суспільства і тому є предметом постійної уваги і турботи мовознавців, які займаються проблемами культури мовлення.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.)

1. Чому і коли зародилося письмо?
2. Які залишки предметних послань зустрічаються у сучасних цивілізованих народів?

3. Чим зумовлена еволюція письма? Яку роль відіграють при цьому знаряддя й матеріал письма?
4. Чому піктографію називають ще фразеографією?
5. Чому логографічне письмо є разом з тим ідеографічним?
6. Чим зумовлені відмінності давньоєгипетської, шумерської та китайської ідеографічних систем письма?
7. Чому до цього часу зберігається китайське ієрогліфічне письмо? Чому раніше воно отримало таке широке поширення в країнах Південно-Східної Азії?
8. Які переваги й недоліки складового письма у порівнянні з буквено-звуковим? Які народи користуються зараз складовим письмом?
9. Що таке алфавіт? Звідки пішли сучасні найбільш поширені алфавіти – грецький, латинський, слов'янський?
10. Чому серби використовують кирилицю, а хорвати – латиницю?
11. Які грецькі знаки, крім букв, застосовуються у сучасних звукових системах письма?
12. У якому письмі – англійському, німецькому, російському, українському, французькому – правила читання простіші? Чому?
12. Який принцип є основним для української та російської мов?
13. Що спільного між фонематичною та фонетичною транскрипціями? Чим вони відрізняються від орфографічного письма?
14. Для чого і де використовується фонематична транскрипція?
15. Яка мета використання фонетичної транскрипції?
16. Що таке транслітерація і яке її призначення?

Практичні завдання (6 год.)

Завдання 1. Яких змін зазнав український алфавіт від перших писемних пам'яток до сьогодні? Укладіть хронологічну таблицю цих змін.

Завдання 2. Проф. Д. М. Ушаков стверджував: «Правопис – це костюм, в якому появляється мова, і він може бути зручним і незручним; однак завжди

треба пам'ятати, що це зовнішність, від зміни якої не змінюється мова. Мова живе і змінюється зовсім незалежно від правопису». Проаналізуйте цю думку. Дійсно звукова мова не підлягає впливу орфографії?

Завдання 3. З'ясуйте етимологію слів «глаголиця» і «кирилиця». Поясніть сутність полеміки навколо питання про походження слов'янського письма. Чому серби використовують кирилицю, а хорвати – латиницю?

Завдання 4. Які види графічного письма представлено в наведених нижче записах? У чому ви вбачаєте переваги й недоліки кожного із цих видів:

1, 2, 3; I, II, III; один, два, три; one, two, three; eins, zwei, drei; un, deux, trois; jeden, dwa, trzy.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ

Тест № 1

Предмет і основні завдання загального мовознавства

Варіант I

1. Мовознавство, або лінгвістика – це...

а) наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, вплив соціальних чинників на мову і роль мови в суспільному житті;

б) наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників;

в) наука, яка вивчає мову в її стосунках до культури, а також взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови.

2. Предметом мовознавства є...

а) окремі мови або групи споріднених мов;

б) загальні особливості мови як людського засобу спілкування, а також структура й закономірності функціонування всіх мов світу;

в) мова як притаманний тільки людині засіб спілкування й окремі конкретні мови в їх реальному функціонуванні, у статистиці й динаміці, в їх теперішньому й минулому, в усіх їх взаємозв'язках та взаємодії з іншими соціальними феноменами.

3. Мовознавство поділяють на такі групи:

а) конкретне та загальне;

б) абстрактне та конкретне;

в) загальне та спеціалізоване.

4. Конкретне мовознавство це - ...

а) мовознавство, яке вивчає окремі мови (україністика, русистика тощо);

б) мовознавство, яке вивчає особливості мови як людського засобу спілкування, а також закономірності функціонування всіх мов світу;

в) мовознавство, яке методом зіставлення вивчає спорідненій неспоріднені мови.

5. Загальне мовознавство вивчає...

а) соціальну природу мови, її суспільні функції, вплив соціальних чинників на мову і роль мови в суспільному житті;

б) мову в її стосунках до культури, а також взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови;

в) загальні особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу.

6. Загальне мовознавство поділяють на:

а) абстрактне та конкретне;

б) теоретичне та практичне;

в) власне загальне та теоретичне.

7. Філософія розв'язує яку проблему мовознавства, як ...

а) етимологію слів;

б) зв'язок мови і мислення;

в) функціонування мови.

8. Такі терміни, як суб'єкт, предикат, атрибут запозичені мовознавством з ...

а) логіки;

б) філософії;

в) соціології.

9. Зв'язок мовознавства із соціологією детермінований тим, що ...

а) мова є природною знаковою системою, на якій перевіряють формально-логічні теореми і розв'язують формально-логічні задачі.

б) мова є явищем суспільним, виникає і розвивається тільки в суспільстві, впливає на суспільство і водночас стан мови великою мірою залежить від суспільства;

в) мова є важливою етнічною ознакою.

10. Соціолінгвістика – це...

- а) наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільно функції, вплив соціальних чинників на мову і роль мови в суспільному житті;
- б) наука про побут і культуру народів;
- в) наука, що вивчає історичне минуле суспільства за виявленими під час розкопок пам'ятками матеріальної культури.

11. Повноцінне вивчення мови є неможливим без етнографії, бо ...

- а) вона вивчає форми вираження одиниць мислення;
- б) вона допомагає використовувати свідчення історії для пояснення суто мовних явищ;
- в) вона допомагає правильно пояснити значення окремих слів та виразів, які стосуються побуту, матеріальної та духовної культури, і правильно розкрити їх етимологію.

12. Найтісніші зв'язки мовознавства й етнографії виявляються у ...

- а) тому, що мова є першоелементом літератури, її будівельним матеріалом;
- б) процесі вивчення діалектного словника – назви селянських будівель, начиння, одягу, знарядь праці, обрядів тощо;
- в) тому, що мова є явищем суспільним, виникає і розвивається тільки в суспільстві, впливає на суспільство і водночас стан мови великою мірою залежить від суспільства.

13. Мовознавство та літературознавство об'єднані в одну комплексну науку, що має назву...

- а) філологія;
- б) герменевтика;
- в) лінгвістика.

14. Семіотика вивчає...

- а) функції і зони центральної нервової системи, пов'язані з мовою;
- б) територіальне поширення мовних явищ;
- в) загальні властивості знаків і знакових систем.

15. Прикладна лінгвістика – це...

а) напрям у мовознавстві, який опрацьовує методи розв'язання практичних завдань із використанням мови, і зорієнтований на задоволення суспільних потреб;

б) напрям у мовознавстві, який вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, вплив соціальних чинників на мову і роль мови в суспільному житті;

в) напрям у мовознавстві, який вивчає особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу.

Варіант II

1. Мовознавство – це...

- а) наука, що вивчає конкретну мову, її закони, походження та функції;
- б) наука, що вивчає одиниці мови;
- в) наука про людську мову як засіб спілкування, її закони будови та функціональність мови та про всі мови світу.

2. До предмету дослідження загального мовознавства не відносять:

- а) знаковий характер мови;
- б) вплив мови на людську свідомість;
- в) походження та розвиток мови.

3. Лінгвістика поділяється на:

- а) теоретичну, практичну, прикладну;
- б) практичну, механічну, прикладну;
- в) теоретичну, механічну, прикладну.

4. Мовознавство не пов'язане з наукою:

- а) філософією;
- б) психологією;
- в) графологією.

5. Практична лінгвістика вивчає:

- а) окрему мову або групу мов з метою їх використання як засобу спілкування;
- б) теорію мови, гіпотези її походження, функції, рівні, одиниці;
- в) способи використання лінгвістичних даних для задоволення конкретних потреб суспільства з урахування сучасних практичних завдань.

6. Теоретична лінгвістика вивчає:

- а) окрему мову або групу мов з метою їх використання як засобу спілкування;
- б) способи використання лінгвістичних даних для задоволення конкретних потреб суспільства з урахування сучасних практичних завдань;

в) теорію мови, гіпотези її походження, функції, рівні, одиниці.

7. Прикладна лінгвістика вивчає:

а) теорію мови, гіпотези її походження, функції, рівні, одиниці;

б) способи використання лінгвістичних даних для задоволення конкретних потреб суспільства з урахування сучасних практичних завдань;

в) окрему мову або групу мов з метою їх використання як засобу спілкування.

8. Практична лінгвістика поділяється на:

а) загальну, синхронічну, діахронічну;

б) часткову, синхронічну, діахронічну;

в) загальну, часткову, синхронічну, діахронічну.

9. Б.М. Головін пропонує таку класифікацію мовознавства:

а) конструктивне, функціональне, прикладне;

б) генетичне, конструктивне, функціональне;

в) функціональне, практичне, генетичне.

10. Загальна лінгвістика досліджує:

а) природу мови, її еволюцію, особливості функціонування, структуру;

б) стан мовної системи на певному етапі її розвитку;

в) аналізує одну або кілька споріднених мов.

11. Часткова лінгвістика вивчає:

а) природу мови, її еволюцію, особливості функціонування, структуру;

б) аналізує одну або кілька споріднених мов;

в) стан мовної системи на певному етапі її розвитку.

12. Синхронічна лінгвістика вивчає:

а) розвиток мови протягом історії її існування;

б) стан мовної системи на певному етапі її розвитку;

в) природу мови, її еволюцію, особливості функціонування, структуру.

13. Діахронічна лінгвістика вивчає:

а) природу мови, її еволюцію, особливості функціонування, структуру;

б) аналізує одну або кілька споріднених мов;

в) розвиток мови протягом історії її існування.

14. До нових проблем прикладного мовознавства належить:

а) зникання мов;

б) діалекти;

в) машинний переклад та інформаційна служба.

15. До традиційних проблем прикладного мовознавства належать:

а) укладання словників, розробка алфавітів, створення штучних мов
тощо;

б) вивчення архаїзмів;

в) поява сленгу.

Варіант III

1. Яке з поданих слів є синонімом до слова «мовознавство»?

- а) етнографія;
- б) лінгвістика;
- в) літературознавство

2. Мовознавство – це наука...

- а) про людську мову як засіб спілкування, загальні закони будови та функціонування мови і про всі мови світу;
- б) яка вивчає форми вираження одиниць мислення – понять, суджень, умовиводів тощо;
- в) яка вивчає соціальну природу мови.

3. Як називається наука, яка вивчає мову в її стосунках до культури, а також взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови?

- а) логіка;
- б) археологія;
- в) етнолінгвістика.

4. Головним завданням курсу загального мовознавства є:

- а) розширення загально лінгвістичної підготовки словесника, а також поглиблене вивчення проблем і ознайомлення з основними напрямками, ідеями і проблемами сучасного мовознавства;
- б) з'ясування зв'язку мовознавства з іншими науками;
- в) розроблення класифікації мови.

5. Мета курсу загальне мовознавство це - ...

- а) поглиблення теоретичного і професійного рівня як майбутнього дослідника мови, так і майбутнього вчителя;
- б) аналіз процесу розвитку мови;
- в) з'ясування природи мови.

6. Укажіть основні структурні компоненти лінгвістики:

- а) синхронічна, діахронічна;
- б) загальна, часткова;
- в) теоретична, практична, прикладна.

7. Практична лінгвістика вивчає...

- а) способи використання лінгвістичних даних;
- б) окрему мову або групу мов з метою їх використання як засобу спілкування;
- в) стан мовної системи на певному етапі її розвитку.

8. Теоретична лінгвістика досліджує...

- а) розвиток мови протягом історії її існування;
- б) одну або декілька споріднених мов;
- в) теорію мови, гіпотези її походження, функції, рівні, одиниці тощо.

9. Прикладна лінгвістика розробляє:

- а) способи використання лінгвістичних даних для задоволення конкретних потреб суспільства з урахування сучасних практичних завдань;
- б) способи класифікації мови;
- в) методи дослідження мовних явищ.

10. Загальна лінгвістика розглядає:

- а) окрему мову або групу мов з метою їх використання як засобу спілкування;
- б) мову в цілому – її природу, еволюцію, особливості функціонування, структуру, класифікацію тощо;
- в) стан мовної системи на певному етапі її розвитку.

11. Часткова лінгвістика аналізує:

- а) одну або кілька споріднених мов;
- б) окрему мову або групу мов з метою їх використання як засобу спілкування;
- в) мову в цілому – її природу, еволюцію, особливості функціонування, структуру, класифікацію тощо.

12. Синхронічна лінгвістика вивчає:

- а) способи класифікації мови;
- б) теорію мови, гіпотези її походження, функції, рівні, одиниці тощо;
- в) стан мовної системи на певному етапі її розвитку.

13. Діахронічна лінгвістика досліджує:

- а) розвиток мови протягом історії її існування;
- б) мову в цілому – її природу, еволюцію, особливості функціонування, структуру, класифікацію тощо;
- в) окрему мову або групу мов з метою їх використання як засобу спілкування.

14. Фонетика – це...

- а) розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови;
- б) розділ лінгвістики, що вивчає особливості частин мови;
- в) правописі норми або правила написання слів.

15. Синтаксис – це...

- а) розділ мовознавства, що вивчає особливості побудови словосполучень, речень і текстів;
- б) наука про укладення словників;
- в) галузь мовознавства, що досліджує способи творення слів.

Тест № 2

Знакова природа мови

Варіант I

1. *Науку, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем називають:*

- а) семантика;
- б) семіотика;
- в) синтактика.

2. *Знак – це...*

а) матеріальний, чуттєво сприймальний предмет, який виступає в процесі пізнання і спілкування в ролі заміни іншого предмета і використовується для одержання, зберігання, перетворення і передачі інформації;

б) основна структурно-семантична одиниця мови, яка співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношенням між ними, вільно відтворюється у мовленні й служить для побудови висловлень;

в) мінімальна двохстороння одиниця мови, тобто одиниця, що має план вираження і план змісту і яка не членується на простіші одиниці такого самого роду.

3. *Основними ознаками знака є:*

а) інформативність; абстрактність; наявність референту; непов'язаність із позначуваним причинним зв'язком; системність;

б) матеріальність; наявність референту; непов'язаність із позначуваним причинним зв'язком; інформативність; системність;

в) матеріальність; наявність референту; пов'язаність із позначуваним причинним зв'язком; інформативність; системність.

4. *За типом відношень між матеріальною формою і позначуваним об'єктом всі знаки поділяються на:*

- а) знаки-прикмети і знаки-симптоми;
- б) знаки-симптоми, знаки-сигнали і знак-прикмети;

в) знаки-індекси, знаки-копії, знаки-сигнали і знаки-символи.

5. Знаки-індекси поділяються на:

- а) природні та штучні знаки;
- б) словесні та несловесні знаки;
- в) знаки-копії.

6. Знаки, які потребують певних дій, реакцій, називають:

- а) знаки-сигнали;
- б) знаки-індекси;
- в) знаки-копії.

7. Знаки-сигнали і знаки-символи відносяться до:

- а) умовних знаків;
- б) штучних знаків;
- в) природних знаків.

8. Знаки-індекси, знаки-копії відносяться до:

- а) природних знаків;
- б) умовних знаків;
- в) штучних знаків.

9. Білатеральна теорія знака полягає у тому, що:

- а) знак – це двохстороння одиниця, яка має план вираження і план змісту, тобто значення;
- б) знак завжди пов'язаний із значенням, але значення до нього не входить;
- в) знак отримує своє значення лише за умови входження в певну знакову систему.

10. За теорією Г. Клауса в плані змісту знаків виділяють такі 4 аспекти:

- а) системність, інформативність, матеріальність, зв'язок з денотатом;
- б) експресивність, емоційність, матеріальність, графічність;
- в) стигматика, семантика, син тактика, прагматика.

11. Ф. де Соссюр вважав мовні знаки характеризуються такими рисами:

- а) матеріальність, інформативність, системність;
- б) довільність, лінійність, змінність;

в) природність, постійність, абстрактність.

12. З погляду фізичної природи знаки поділяються на:

а) акустичні, оптичні, дотикові, нюхові, смакові;

б) природні та штучні;

в) несловесні та словесні.

13. Специфічною ознакою мовного знаку є непаралельність плану вираження і плану змісту, яка полягає в тому, що ...

а) план вираження характеризується структурною глобальністю і часовою безперервністю, а план змісту є лінійним і дискретним;

б) план вираження не може змінюватися при незмінності плану змісту;

в) позначувальне і позначуване характеризується автономністю розвитку.

14. Своєрідність мови як знакової системи полягає у тому, що:

а) мова є монофункціональною знаковою системою;

б) мова, на відміну від інших знакових систем, є універсальним засобом спілкування, вона здатна маніфестувати будь-яку ділянку людського досвіду;

в) мова має статистичний характер.

15. Правильним є твердження, що...

а) словосполучення, слово та морфема належать до знакового рівня мови;

б) склад та фонема належать до суперзнакового рівня мови;

в) речення (висловлення) належить до субзнакового рівня мови.

Варіант II

1. Семіотика – це...

- а) мова з діалектів, якої виникла група споріднених мов;
- б) наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем;
- в) система символів для передавання, обробки й зберігання інформації.

2. Знак – це:

- а) матеріальний предмет, який сприймається органами чуття;
- б) одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості;
- в) єдина для кожного слова морфема.

3. Теорія знакової мови бере початок у:

- а) I ст. до н.е.;
- б) X ст. н.р.;
- в) IV ст. до н.р..

4. Початки семіотики заклав:

- а) Ч. Пірс;
- б) М. Гайдеггер;
- в) М. Трубецький.

5. Основною ознакою знака не є:

- а) інформативність;
- б) системність;
- в) комунікативність.

6. Знаки поділяються на:

- а) знаки-індекси, знаки-копії, знаки-сигнали і знаки-символи;
- б) знаки-сигнали, знаки-символи;
- в) знаки-індекси, знаки-копії.

7. Польський мовознавець А. Шафф поділив знаки на:

- а) фізичні та механічні;
- б) природні та штучні;
- в) спонукальні та попереджувальні.

8. *Знаки-ікони – це знаки:*

- а) яким властива схожість до об'єкта, позначеного ними;
- б) яким притаманний причинново-наслідковий зв'язок з об'єктом, позначеним ними;
- в) загальну, часткову, синхронічну, діахронічну.

9. *Знаки-індекси – це знаки:*

- а) у яких причинново-наслідковий зв'язок є природним або спрямованим;
- б) яким притаманний причинново-наслідковий зв'язок з об'єктом, позначеним ними;
- в) функціональне, практичне, генетичне.

10. *Знаки-симптоми – це знаки:*

- а) яким притаманний причинново-наслідковий зв'язок з об'єктом, позначеним ними;
- б) яким властива схожість до об'єкта, позначеного ними;
- в) у яких причинново-наслідковий зв'язок є природним або спрямованим.

11. *Знак – це тільки «частинка матерії», тоді як значення – факт свідомості, ідеальне відображення дійсності. Ця теорія знака відома в науці як:*

- а) білатеральна;
- б) унілатеральна;
- в) асоціативна.

12. *За теорією філософа Г. Клауса у плані змісту знаків є аспекти:*

- а) стигматика, семантика, син тактика, прагматика;
- б) семантика, синтактика;
- в) син тактика, прагматика, сигматика.

13. *Власне знак - це:*

- а) сполучення або єдність смислового й акустичного образу;
- б) знак, для якого нехарактерна обумовленість його зв'язку з означуваним об'єктом;
- в) у якого причинново-наслідковий зв'язок є природним або спрямованим.

14. Мовний знак - це:

а) знак, для якого нехарактерна обумовленість його зв'язку з означуваним об'єктом;

б) сполучення або єдність смислового й акустичного образу;

в) у якого причинново-наслідковий зв'язок є природним або спрямованим.

15. Серед мовних рівнів не розрізняють:

а) фонетичний;

б) морфемний;

в) прагматичний.

Варіант III

1. *Матеріальний, чуттєво сприймальний предмет, який виступає в процесі пізнання і спілкування в ролі замітника (представника) іншого предмета і використовується для одержання, зберігання, перетворення і передачі інформації це - ...*

- а) слово;
- б) звук;
- в) знак.

2. *Наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем це - ...*

- а) фонетика;
- б) семіотика;
- в) пунктуація.

3. *Кого з учених вважають основоположником лінгвосеміотики?*

- а) В. Гумбольдта;
- б) Ф. де Соссюра;
- в) П. Фортунатова.

4. *Об'єкт представлений знаком називають:*

- а) знаком-індексом;
- б) піктограмою;
- в) денотатом або референтом.

5. *Синтаксичний аспект дослідження знаків встановлює:*

- а) відношення між знаками однієї системи;
- б) зв'язок знаків із позначуваними явищами або предметами;
- в) ставлення до знаків тих, хто ними користується.

6. *Семантичний аспект вивчає:*

- а) відношення між знаками однієї системи;
- б) зв'язок знаків із позначуваними явищами або предметами;
- в) ставлення до знаків тих, хто ними користується.

7. *Практичний аспект дослідження знаків досліджує:*

- а) відношення між знаками однієї системи;
- б) зв'язок знаків із позначуваними явищами або предметами;
- в) ставлення до знаків тих, хто ними користується.

8. *Найменшою мовною одиницею є...*

- а) морфема;
- б) фонема;
- в) слово.

9. *Які науки вивчають несловесну інформацію?*

- а) паралінгвістика і паракінесика;
- б) графіка і орфографія;
- в) пунктуація і фонетика.

10. *Словосполучення або єдність смислового й акустичного образу – це...*

- а) знак;
- б) мовний знак;
- в) звук.

11. *Серед мовних рівнів розрізняють:*

- а) матеріальний та ідеальний;
- б) синтаксичний, семантичний, прагматичний;
- в) фонетичний, морфемний, лексичний та синтаксичний.

12. *Знаки-ікони – це:*

- а) знаки, яким притаманний причинново-наслідковий зв'язок;
- б) знаки, яким властива схожість або подібність до об'єкта, означеного ними;

в) знаки, для яких не характерна обумовленість їх зв'язку із позначуваним об'єктом.

13. *Знаки-індекси – це..*

- а) знаки, яким притаманний причинново-наслідковий зв'язок;
- б) знаки, яким властива схожість або подібність до об'єкта, означеного ними;

в) знаки, для яких не характерна обумовленість їх зв'язку із позначуванним об'єктом.

14. Власне знаки – це...

а) знаки, яким притаманний причинново-наслідковий зв'язок;

б) знаки, яким властива схожість або подібність до об'єкта, означеного ними;

в) знаки, для яких не характерна обумовленість їх зв'язку із позначуванним об'єктом.

15. Одиницею лексичного рівня є:

а) слово;

б) звук;

в) морфема.

Тест № 3

Мова і мислення

Варіант I

1. Автором думки, що мова і мислення – «лише дві назви однієї й тієї ж речі» є:

- а) Макс Мюллер;
- б) Вільгельм фон Гумбольдт;
- в) Жак Адамар.

2. Які вчені розглядають мову як форму мислення?

- а) Альберт Ейнштейн та Жак Адамар;
- б) Вільгельм фон Гумбольдт та Макс Мюллер;
- в) А. Шлейхер та Е. Бенвеніст.

3. Менталістичний напрям відношення до мислення і його зв'язку з мовою полягає у:

а) прагненні до ототожнення мови і мислення, приписуванні мові тієї ролі в психіці людини, яка належить мисленню;

б) відриві мови від мислення, розгляді мислення як чогось позамовного і вилученні його з теорії мови, оголошуючи мислення функцією;

в) тому, що мова і мислення – це особливі дуже складні явища, кожне з яких має свою специфічну форму і свій специфічний зміст.

4. Механістичний напрям відношення до мислення і його зв'язку з мовою полягає у:

а) тому, що мислення уможлиблює отримання знання про такі речі, які не можуть бути безпосередньо сприйняті на чуттєвому рівні;

б) прагненні до обожнення мови і мислення, приписуванні мові тієї ролі в психіці людини, яка належить мисленню;

в) відриві мови від мислення, розгляді мислення як чогось позамовного і вилученні його з теорії мови, оголошуючи мислення функцією.

5. Автором вислову «Мову можна порівняти з аркушем паперу. Думка – його лицевий бік, а звук – зворотний, не можна розрізати лицевий бік, не розрізавши зворотного. Так і в мові не можна відділити ні думку від звука, ні звук від думки, цього можна досягнути лише шляхом абстракції» є:

- а) Л. В. Щерба;
- б) Ф. де Соссюр;
- в) О. І. Томсон.

6. І. Н. Горелов на основі декількох експериментів виявив, що кількість предметів у полі зору дитини і кількість дій з ними значно перевищує число відомих дитині найменувань. Це підтверджує думку, що...

- а) мислення з'явилося раніше від мови;
- б) мислення невіддільне від мови і здійснюється лише в мовних формах;
- в) мова і мислення пов'язані між собою діалектичними відношеннями й утворюють взаємозумовлену єдність, але не тотожність.

7. На думку сучасних учених розрізняють такі три типи мислення::

- а) конкретне, абстрактне, поняттєве;
- б) чуттєво-образне, технічне і поняттєве;
- в) чуттєво-образне, конкретне і абстрактне.

8. Який тип мислення притаманний тільки людині?

- а) поняттєве мислення;
- б) чуттєво-образне мислення;
- в) технічне мислення.

9. У розумовій діяльності людини переплітаються...

- а) поняттєвий та технічний типи мислення;
- б) чуттєво-образний та поняттєвий типи мислення;
- в) усі три типи мислення.

10. Про те, що єдність мови і мислення не означає їх тотожності, свідчить такий факт:

- а) мова – матеріально-ідеальне явище, тоді як мислення - ідеальне;
- б) домовна інформаційна система створює основу для переходу від

першої до другої сигнальної системи, до мови;

в) мислення – вищий ступінь людського пізнання, процесу відображення об'єктивної дійсності.

11. Афазією називають...

а) повну або часткову втрату здатності говорити або розуміти мову внаслідок ураження мовних центрів;

б) втрату здатності розуміти усне мовлення, що зумовлено ушкодженням зони Верніке;

в) втрату здатності знаходити в пам'яті потрібні слова для називання знайомих предметів, що пов'язана з ушкодженням тямно-потиличної ділянки лівої півкулі.

12. Нейролінгвістика – це:

а) розділ математичної лінгвістики, який вивчає статистичні закономірності в мові;

б) наука, що вивчає взаємозалежність стану мовлення і стану різних ділянок мозкової кори;

в) теорія освіти, що обґрунтовує і розкриває зміст, методи і форми навчання мови.

13. Використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків без вимовляння їх уголос і без писемної фіксації – це...

а) внутрішня лінгвістика;

б) внутрішнє мовлення;

в) волюнтативна функція мови.

14. Гіпотеза лінгвальної відносності – це...

а) концепція, згідно з якою структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання світу;

б) концепція, суть якої зводиться до того, що мовні структури не набуваються через досвід, а народжуються разом із людиною й існують у кожного індивіда в потенції;

в) концепція, згідно з якою мислення передуює появі звукової мови як в онтогенезі, так і в філогенезі.

15. Мова є основним інструментом пізнання, бо...

а) мова є не стільки засобом передачі суспільного досвіду, скільки способом визначення цього досвіду для всіх, хто розмовляє тією мовою;

б) засвоюючи мову, людина оволодіває й основними формами та законами мислення;

в) мислення невіддільне від мови і здійснюється лише в мовних формах.

Варіант II

1. *Весь процес відображення дійсності нервово-мозковою системою людини; усвідомлене буття, суб'єктивний образ світу – це...*

- а) мислення;
- б) свідомість;
- в) судження.

2. *Узагальнене відображення дійсності в свідомості у формах понять, суджень й умовиводів – це...*

- а) мислення;
- б) свідомість;
- в) судження.

3. *Форма мислення, яка віддзеркалює предмет у його суттєвих ознаках – це...*

- а) судження;
- б) умовивід;
- в) поняття.

4. *Форма мислення, що відтворює не предмет в цілому, а окремі його ознаки, властивості, зв'язки і відношення у вигляді ствердження або заперечення наявності предмета, певної характеристики – це...*

- а) судження;
- б) умовивід;
- в) поняття.

5. *Форма мислення, коли на підставі суджень виводять нове судження – це...*

- а) судження;
- б) умовивід;
- в) поняття.

6. *Мислення поділяються на такі типи:*

- а) менталістичне і механічне;
- б) кінетичне, образне, абстрактно-логічне;

в) національне та інтернаціональне.

7. *Основною операційною одиницею кінетичного типу мислення є:*

а) уявлення;

б) образ;

в) поняття.

8. *Основною операційною одиницею образного типу мислення є:*

а) уявлення;

б) образ;

в) поняття.

9. *Основною операційною одиницею абстрактно-логічного типу мислення є:*

а) уявлення;

б) образ;

в) поняття.

10. *Продовжіть твердження. Незважаючи на тісний зв'язок мови і мислення слід пам'ятати, що...*

а) мова – це явище національне, мислення - інтернаціональне;

б) мова – це явище інтернаціональне, мислення - національне;

в) мова і мислення національні явища.

11. *На межі понять мова і мислення стоять категорії:*

а) уявлення і образ;

б) образ і поняття;

в) розпізнавання мови і розуміння мови.

12. *Афазія – це:*

а) наука, що вивчає взаємозалежність стану мовлення і стану різних ділянок мозкової кори;

б) процес відривання мови від мислення і мислення від мови;

в) пошкодження певних центрів мозку, пов'язані з мовленнєвою діяльністю і які призводять до мовленнєвих розладів.

13. Які види афазії ви знаєте?

- а) беззвучна і редукована;
- б) моторна, сенсорна, динамічна та семантична;
- в) вербальна та невербальна.

14. Афазія, що полягає в утраті здатності виражати думку в усній формі:

- а) моторна;
- б) вербальна;
- в) динамічна.

15. Афазія, що полягає в утраті здатності розуміти усне мовлення:

- а) семантична;
- б) сенсорна;
- в) моторна.

Варіант III

1. Свідомість – це...

- а) весь процес відображення дійсності нервово-мозковою системою людини;
- б) узагальнене відображення дійсності в свідомості у формах понять, суджень й умовиводів;
- в) щось соціальне за суттю і незалежне від індивіда.

2. Мислення – це...

- а) узагальнене відображення дійсності в свідомості у формах понять, суджень й умовиводів;
- б) весь процес відображення дійсності нервово-мозковою системою людини;
- в) щось соціальне за суттю і незалежне від індивіда.

3. Яке з понять правильне:

- а) поняття «свідомість» і поняття «мислення» є тотожними;
- б) поняття «свідомість» є ширшим від поняття «мислення» і включає його в себе;
- в) поняття «мислення» є ширшим від поняття «свідомість» і включає його в себе.

4. Менталістичний напрям мислення – це...

- а) напрям, у якому чітко виявляється до ототожнення мови і мислення, приписуванні мові тієї ролі в психіці, яка належить мисленню;
- б) напрям, який відриває мову від мислення, розглядає мислення як щось позамовне;
- в) акт, що включає мовця і слухача з їх індивідуальними особливостями вимови і розуміння, та акустичні процеси.

5. Механістичний напрям мислення – це...

- а) напрям, у якому чітко виявляється до ототожнення мови і мислення, приписуванні мові тієї ролі в психіці, яка належить мисленню;

б) акт, що включає мовця і слухача з їх індивідуальними особливостями вимови і розуміння, та акустичні процеси;

в) напрям, який відриває мову від мислення, розглядає мислення як щось позамовне.

6. Мову і мислення ототожнювали:

а) Д. Штелінг, О. Потебня;

б) В. фон Гумбольдт, М. Мюллер;

в) Г. Пауль, О. Шахматов.

7. На думку сучасних учених, потрібно розрізняти три типи мислення:

а) чуттєво-образне, технічне, механічне;

б) чуттєво-образне, технічне, поняттєве;

в) образне, технічне, поняттєве.

8. У тварин наявні типи мислення:

а) чуттєво-образне, технічне;

б) технічне, поняттєве;

в) образне, технічне.

9. Тільки людині притаманне мислення:

а) технічне;

б) поняттєве;

в) чуттєво-образне.

10. Яке твердження не є правильним? Мова – явище:

а) національне;

б) матеріально-ідеальне;

в) ідеальне.

11. Яке твердження є правильним? Мислення - явище:

а) інтернаціональне;

б) матеріально-ідеальне;

в) несамостійне.

12. Пошкодження певних центрів мозку, пов'язані з мовленнєвою діяльністю і які призводять до мовленнєвих розладів, називаються:

- а) афазією;
- б) узус;
- в) рема.

13. Науку, що вивчає взаємозалежність стану мовлення і стану ділянок мозкової кори, називають:

- а) узус;
- б) афазія;
- в) нейролінгвістика.

14. Автори гіпотези лінгвальної відносності:

- а) Г. Гердер, Д. Монбоддо;
- б) Е. Серір, Б. Уорф;
- в) В. фон Гумбольдт, Г. Пауль.

15. Моторна афазія полягає у:

- а) втраті здатності зв'язного мовлення;
- б) втраті здатності виражати думку в усній формі;
- в) втраті здатності розуміти усне мовлення.

Тест № 4

Мова і мовлення

Варіант I

1. Автором думки, що «мова як маса всього витвореного мовлення не одне й те ж, що саме мовлення в устах народу» є:

- а) Ф. де Соссюр;
- б) Гейман Штейнталь;
- в) В. фон Гумбольдт.

2. Який вчений взяв дихотомію «мова - мовлення» за основу всієї своєї загально лінгвістичної теорії?

- а) В. фон Гумбольдт;
- б) Ф. де Соссюр;
- в) І. О. Бодуен де Куртене.

3. Згідно з «Курсом загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра слід розрізняти наступні три поняття:

- а) мову, мовлення та мислення;
- б) мовлення, конкретну мову та мовну здатність;
- в) лінгвальну діяльність, мову і мовлення.

4. Лінгвальна діяльність, яка охоплює все, що пов'язане зі спілкуванням людей, поділяється на:

- а) основну (мова) і другорядну (мовлення);
- б) усне мовлення та писемне мовлення;
- в) монологічне та діалогічне мовлення.

5. Протиставлення мови і мовлення Ф. де Соссюром ілюструє що:

- а) мова – соціальне, а мовлення - індивідуальне;
- б) мова – активне, а мовлення - пасивне;
- в) мова – побічне, а мовлення - суттєве.

6. У сучасному мовознавстві мова і мовлення розглядається як:

- а) два протилежних не пов'язаних між собою поняття;
- б) діалектична єдність, елементи якої протиставлені між собою і

зумовлюють один одного;

в) взаємозамінні поняття (синоніми).

7. У гносеологічному (філософському) аспекті мову і мовлення потрібно розглядати як:

а) явища різного ступеня абстракції. Мова – це загальне, абстрактне, а мовлення – окреме, конкретне;

б) співвідношення ідеального і матеріального. Мова належить до психічних явищ, а мовлення – до психофізичних;

в) співвідношення стабільного і загальноприйнятого та оказіонального.

8. В онтологічному аспекті мову і мовлення розглядають наступним чином:

а) мова являє собою щось стабільне і загальноприйняте, а мовлення є оказіональним;

б) мова належить до психічних явищ, а мовлення до психофізичних, доступних сприйманню;

в) мова – це загальне, абстрактне, а мовлення – окреме, конкретне.

9. У прагматичному аспекті мову і мовлення розглядають наступним чином:

а) мова належить до психічних явищ, а мовлення до психофізичних, доступних сприйманню;

б) мова – це загальне, абстрактне, а мовлення – окреме, конкретне;

в) мова являє собою щось стабільне і загальноприйняте, а мовлення є оказіональним (випадковим).

10. Соціальність мовлення виявляється у:

а) тому, що воно служить об'єднанню людей у колектив, і в тому, що воно базується на єдиній для всього колективу мовці мові;

б) тому, що завжди належить певній конкретній особі, тобто має автора;

в) тому, що воно відображає мовну компетенцію індивіда, його досвід, є своєрідним видом вільної творчої діяльності індивіда.

11. Індивідуальність мовлення виявляється у:

а) відборі елементів мови, у частоті вживання певних елементів мови, в порядку розташування мовних елементів у фразі, в різноманітних модифікаціях мовних одиниць;

б) тому, що воно служить об'єднанню людей у колектив, і в тому, що воно базується на єдиній для всього колективу мовців мові;

в) його функціональному призначенні.

12. Згідно поділу мовних одиниць на мовні та мовленнєвому розрізняють:

а) фонему, морфему, лексему, речення, значення;

б) фонему та звук; морфему та морф; лексему та слово; речення та висловлення; значення та смисл;

в) звук, морф, слово, висловлення, смисл.

13. Мовлення – це...

а) цілеспрямована мовленнєва дія, здійснювана відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки;

б) природна система комунікативних знаків і правил їх функціонування;

в) конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації.

14. У протиставленні з мовою мовлення...

а) розгортається в часі і реалізується в просторі;

б) має парадигматичну і рівневу організацію;

в) не залежить від обставин спілкування.

15. Мовлення може мати наступні дві форми:

а) монологічну та діалогічну;

б) первинну та вторинну;

в) діалогічну та полілогічну.

Варіант II

1. Автором вислову «Мова завжди розвивається тільки в суспільстві, і людина розуміє себе на стільки, наскільки досвідом встановлено, що її слова зрозумілі й іншим» був:

- а) В. фон Гумбольдт;
- б) Ф. де Соссюр;
- в) І.О. Бодуен де Куртене.

2. Основоположником психологізму вважають:

- а) Гейман Штейнталь;
- б) Герман Пауль;
- в) В. фон Гумбольдт.

3. Мова – це...

- а) акт уживання людської мови для спілкування;
- б) прийняте в певному суспільстві вживання мовних засобів;
- в) засіб або знаряддя спілкування між людьми.

4. Мовлення – це...

- а) акт уживання людської мови для спілкування;
- б) прийняте в певному суспільстві вживання мовних засобів;
- в) засіб або знаряддя спілкування між людьми.

5. Л. Єльмслев замість термінів мова і мовлення вживає такі терміни:

- а) компетенція і виконання;
- б) схема і узус;
- в) мова, дискурс і мовлення.

6. Хто із учених запропонував трихотомічну концепцію «мова-мовлення-текст»?

- а) М. Д. Андреев;
- б) М. І. Черемисіна;
- в) Л. Р. Зіндер.

7. Під рівнем індивідуального мовлення розуміють:

а) реальний акт мовлення, що включає мовця і слухача з їх індивідуальними особливостями вимови і розуміння, та акустичні процеси, тобто акт, який сприймається органами чуттів;

б) акт уживання людиною мови для спілкування;

в) прийняття в певному суспільстві вживання мовних засобів.

8. Узус – це...

а) чиста структура відношень;

б) прийняте в певному суспільстві вживання мовних засобів;

в) певна абстракція, узагальнення правил, на основі яких здійснюється узус.

9. Норма – це...

а) чиста структура відношень;

б) прийняте в певному суспільстві вживання мовних засобів;

в) певна абстракція, узагальнення правил, на основі яких здійснюється узус.

10. Схема – це...

а) чиста структура відношень;

б) прийняте в певному суспільстві вживання мовних засобів;

в) певна абстракція, узагальнення правил, на основі яких здійснюється узус.

11. Продовжіть речення. У гносеологічному аспекті...

а) мову і мовлення потрібно розглядати як явища різного ступеня абстракції. Мова – це загальне, абстрактне, а мовлення – окреме, конкретне;

б) мова являє собою щось стабільне і загальноприйняте, тоді як мовлення є оказіональним, рухливим;

в) мова належить до психічних явищ, а мовлення до психо-фізичних, доступних сприйманню.

12. У плані онтологічному...

а) мову і мовлення потрібно розглядати як явища різного ступеня абстракції. Мова – це загальне, абстрактне, а мовлення – окреме, конкретне;

б) мова являє собою щось стабільне і загальноприйняте, тоді як мовлення є okazіональним, рухливим;

в) мова належить до психічних явищ, а мовлення до психо-фізичних, доступних сприйманню.

13. З прагматичного погляду...

а) мову і мовлення потрібно розглядати як явища різного ступеня абстракції. Мова – це загальне, абстрактне, а мовлення – окреме, конкретне;

б) мова являє собою щось стабільне і загальноприйняте, тоді як мовлення є okazіональним, рухливим;

в) мова належить до психічних явищ, а мовлення до психо-фізичних, доступних сприйманню.

14. Який вид мовлення є організованим?

а) монологічне мовлення;

б) усне мовлення;

в) діалогічне мовлення.

15. Внутрішнє мовлення – це...

а) мовлення не придатне до спілкування з іншими;

б) різновид мовлення, коли говорить одна особа;

в) різновид мовлення, що дає можливість спілкуватися з відсутніми співрозмовниками.

Варіант III

1. Вперше проблему мови і мовлення порушив:

- а) В. фон Гумбольдт;
- б) Ф. де Соссюр;
- в) Ф. Бекон.

2. Хто із учених дососсюрівського періоду розмежовує на два поняття(мова і мовлення), а три (мовлення, конкретна мова, мовна здатність)::

- а) Р. Декарт;
- б) Г. фон дер Габеленц;
- в) К. Лансло.

3. За «Курсом загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра слід розрізняти поняття:

- а) мова і мовлення;
- б) лінгвальна діяльність і мова;
- в) лінгвальна діяльність, мова і мовлення.

4. Яке із положень Ф. де Соссюра не є правильним? Мова – це явище:

- а) соціальне;
- б) активне;
- в) довговічне.

5. Яке із положень Ф. де Соссюра є правильним? Мовлення – це явище:

- а) системне;
- б) синхронічне;
- в) індивідуальне.

6. Е. Косеріу виділяє три рівні:

- а) рівень індивідуального мовлення, рівень норми, структурній рівень;
- б) рівень норми, структурній рівень, практичний рівень;
- в) рівень індивідуального мовлення, рівень норми, комунікативний рівень.

7. Під рівнем індивідуального мовлення Е. Косеріу розуміють:

- а) акт мовлення, що включає мовця і слухача з їх індивідуальними особливостями вимови і розуміння, та акустичні процеси;
- б) ті явища індивідуального мовлення, які є повторенням прийнятих у певному колективі зразків;
- в) ті явища рівня норми, які впливають на розуміння.

8. Під рівнем норми Е. Косеріу розуміють:

- а) акт мовлення, що включає мовця і слухача з їх індивідуальними особливостями вимови і розуміння, та акустичні процеси;
- б) ті явища рівня норми, які впливають на розуміння;
- в) ті явища індивідуального мовлення, які є повторенням прийнятих у певному колективі зразків.

9. Під структурним рівнем Е. Косеріу розуміють:

- а) ті явища індивідуального мовлення, які є повторенням прийнятих у певному колективі зразків;
- б) акт мовлення, що включає мовця і слухача з їх індивідуальними особливостями вимови і розуміння, та акустичні процеси;
- в) ті явища рівня норми, які впливають на розуміння.

10. У гносеологічному (філософському) аспекті мову і мовлення потрібно розглядати як явища:

- а) одного ступеня абстракції;
- б) різного ступеня абстракції;
- в) конкретні.

11. В онтологічному плані мова належить до психічних явищ, а мовлення до явищ:

- а) фізичних;
- б) механічних;
- в) психофізичних.

12. З прагматичного погляду мова являє собою стабільне і загальноприйняте, тоді як мовлення:

- а) випадковим, рухливим;
- б) тимчасовим, перемінним;
- в) постійним, незмінним.

13. Одиниці поділяються на...

- а) мовні, структурні;
- б) мовні, немовні;
- в) мовні, мовленнєві.

14. Якої форми мовлення не існує?

- а) діалогічної;
- б) послідовної;
- в) монологічної.

15. Мова – це...

- а) акт уживання людиною мови для спілкування;
- б) засіб або знаряддя спілкування між людьми;
- в) узагальнене відображення дійсності у формах понять, суджень й умовиводів.

Тест № 5

Фонологічна система мови

Варіант I

1. Фонема – це...

а) мінімальна двохстороння одиниця мови, тобто одиниця, що має план вираження і план змісту і яка не членується на простіші одиниці такого самого роду;

б) мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнання й розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів;

в) матеріальний, чуттєво сприймальний предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.

2. Фонологія – це...

а) сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках;

б) сполучуваність фонем;

в) розділ мовознавства, який вивчає структурні і функціональні закономірності будови слова.

3. Уведення поняття «фонологія» та відокремлення її в окрему науку належить:

а) М. С. Трубецькому;

б) Л. В. Щербі;

в) І. О. Бодуену де Куртене.

4. У фонології розрізняють наступні два рівні:

а) мовний і мовленнєвий;

б) сегментний та суперсегментний;

в) релевантний та нерелевантний.

5. Нерелевантними називають опозиції, що...

а) служать для розрізнення значеннєвих одиниць мови;

б) не служать для розрізнення значеннєвих одиниць мови;

в) служать для розрізнення фонем.

6. Конститутивна функція фонем полягає у:

- а) творенні одиниць вищого рівня – морфем і слів;
- б) фонетичному розпізнаванні і семасіологічному ототожненню/розрізненню слів і фонем;
- в) сигнальній вказівці на межі слів і морфем.

7. Диференційними називають ознаки фонем, що...

- а) є розрізнявальними, та за якими протиставляються фонемі;
- б) не утворюють опозицій даної фонемі з іншими, тобто не служать для розрізнення значення слів чи морфем;
- в) не служать для розрізнення значеннєвих одиниць мови.

8. Ознаки за способом творення звуків, за місцем творення звуків, м'якість і твердість, довгота і короткість, назальність – неназальність, відкритість – закритість належать до:

- а) диференційних ознак фонем;
- б) недиференційних ознак фонем;
- в) інтегральних ознак фонем.

9. Сильна позиція фонем – це ...

- а) позиція, в якій розрізнення або протиставлення фонем зовсім зникає;
- б) позиція, в якій протиставлення фонем є неповним;
- в) позиція, в якій розрізнення і протиставлення фонем досягають певної сили.

10. Варіанти фонем, або алофони – це ...

- а) індивідуальні, територіальні і позиційні видозміни фонем, які не впливають на смисл, не утруднюють розуміння (сприймання);
- б) конкретні звуки, в яких реалізується фонемі; представники, маніфестанти фонемі;
- в) сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках.

11. Фонотактика – це ...

- а) сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках;
- б) лінгвально суттєві протиставлення двох чи більше фонем, за якими ці

фонемі розрізняються і які служать для смислорозрізнення;

в) сполучуваність фонем.

12. Фонологічна система – це...

а) сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках;

б) представники фонем, позиційно зумовлені звуки;

в) такі відрізки звучання, в яких протиставлення і розрізнення слів досягає найбільшої міри

13. Кореляція – це...

а) розподібнення артикуляції двох однакових або подібних звуків у межах слів, втрата ними спільних фонетичних ознак;

б) ряд фонематичних опозицій за однією диференційною ознакою;

в) протиставлення фонем за декількома диференційними ознаками.

14. Одномірні опозиції фонем – це...

а) опозиції, в яких спільні ознаки двох фонем повторюються в третій фонемі;

б) опозиції, в яких один елемент має якусь ознаку, а інший її не має;

в) опозиції фонем, в яких їхні спільні ознаки в такій сукупності більше ніде в цій системі не повторюються.

15. Пропорційні опозиції фонем – це...

а) опозиції, в яких відмінність між фонемами така сама, як і в іншій опозиції;

б) протиставлення фонем за різним ступенем (градацією) однієї й тієї самої ознаки;

в) опозиції, в яких обидва члени логічно рівноправні, тобто не характеризується ні різним ступенем якоїсь однієї ознаки, ні наявністю в одному з членів опозиції ознаки, якої немає інший член опозиції.

Варіант II

1. Найнижчим рівнем мовної структури є:

- а) фонологічний;
- б) граматичний;
- в) лексичний.

2. Фонема - це:

а) слово, як сукупність усіх його форм і значень, як структурній елемент мови;

б) мінімальна двохстороння одиниця мови, тобто одиниця, що має план вираження і план змісту і яка не членується на простіші одиниці такого самого роду;

в) мінімальна одиниця звукової будови мови, яка служить для розпізнавання і розрізнення значеннєвих одиниць - морфем.

3. Фонетика – це...

а) розділ мовознавства, що вивчає умови творення звуків, їх класифікацію, особливості сполучуваності;

б) наука, що вивчає одиниці мови;

в) наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем.

4. Конститутивна функція фонем пов'язана з:

- а) розпізнаванням й ототожненням значеннєвих одиниць;
- б) сигнальною вказівкою на межі слів і морфем;
- в) творення одиниць вищого рівня.

5. Дистинктивна функція фонем пов'язана з:

- а) сигнальною вказівкою на межі слів і морфем;
- б) розпізнаванням й ототожненням значеннєвих одиниць;
- в) творення одиниць вищого рівня.

6. Делімітативна (розмежувальна) функція фонем пов'язана з:

а) забезпеченням цілісності та виділеності слова, що досягається завдяки наголосу та сингармонізму;

- б) сигнальною вказівкою на межі слів і морфем;
- в) творення одиниць вищого рівня.

7. Кульмінативна функція фонем пов'язана з:

а) забезпеченням цілісності та виділеності слова, що досягається завдяки наголосу та сингармонізму;

- б) сигнальною вказівкою на межі слів і морфем;
- в) творення одиниць вищого рівня.

8. Сильними позиціями називають:

- а) такі, де протиставлення і розрізнення є неповним, або зовсім зникає;
- б) відрізки звучання, де протиставлення і розрізнення слів досягає

найвищої міри;

- в) ті, які не служать для розрізнення значеннєвих одиниць мови.

9. Позиції, де протиставлення і розрізнення є неповним, або зовсім зникає називають:

- а) простими;
- б) сильними;
- в) слабкими.

10. Позиційно зумовлені звуки (варіанти фонем) також називають:

- а) алофонами;
- б) опозиціями;
- в) позиціями.

11. Серед фонетичних опозицій виділяють два типи:

- а) сильний, слабкий
- б) дистинктивний, конститутивний;
- в) диз'юнкція, кореляція.

12. Опозиції, в яких один член має якусь ознаку, а інший – ні, називають:

- а) пропорційними;
- б) привативними;
- в) одномірними.

13. Опозиції, в яких спільні ознаки двох фонем повторюються в якійсь третій, є:

- а) багатомірними;
- б) привативними;
- в) одноірними.

14. Фонему як звуковий тип розглядає:

- а) Московська фонологічна школа;
- б) Санкт-Петербурзька фонологічна школа;
- в) Київська фонологічна школа.

15. Московська фонологічна школа розглядає фонему як:

- а) сукупність диференційних ознак;
- б) звуковий тип;
- в) синтаксичну ознаку.

Варіант III

1. *Поняття фонему обґрунтував:*

- а) В. фон Гумбольдт;
- б) Фінка;
- в) Болуен де Куртене.

2. *У фонології не існує такого рівня:*

- а) сегментний;
- б) суперсегментний;
- в) мегасегментний.

3. *Опозиції бувають:*

- а) релевантні і нерелевантні;
- б) умовні та неумовні;
- в) мовні та немовні.

4. *Якої функції фонему не існує:*

- а) делімативної;
- б) дискурсивної;
- в) конститутивної.

5. *Делімативну функцію фонем ще називають:*

- а) розмежувальна;
- б) кульмітативна;
- в) дистинктивна.

6. *У мовленнєвому потоці фонему можуть бути:*

- а) основними та другорядними;
- б) головними та другорядними;
- в) сильними і слабкими.

7. *Індивідуальні, територіальні і позиційні видозміни фонем – це...*

- а) варіанти фонем;
- б) варіації;
- в) алофони.

8. *Закономірності сполучування фонем називається:*

- а) фонотактика;
- б) алофон;
- в) варіація фонем.

9. *Протиставлення фонем за декількома диференційними ознаками називається:*

- а) диз'юнкція;
- б) кореляція;
- в) опозиція.

10. *Протиставлення фонем за однією диференційною ознакою називається:*

- а) диз'юнкція;
- б) кореляція;
- в) опозиція.

11. *Опозиції, в яких обидва члени логічно рівноправні, називаються:*

- а) ізольована;
- б) градуальна;
- в) еквіполентна.

12. *Опозиція, яка характеризується різним ступенем однієї і тієї ознаки, називається:*

- а) ізольована;
- б) градуальна;
- в) еквіполентна.

13. *Опозиція, в якій відмінність певної пари фонем більше не повторюється, називається:*

- а) ізольована;
- б) градуальна;
- в) еквіполентна.

14. До ознаки фонемі (А) відноситься:

а) вокальність, консонантність, дифузність;

б) дзвінкість, низькість, вокальність;

в) різкість, бемольність, низкість.

15. До ознаки фонемі (Ш) відноситься:

а) вокальність;

б) низкість;

в) консонантність.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ (доповідей)

1. Історичний розвиток мови. Закони історичних змін мови.
2. Мовознавство ХХ ст. Розвиток порівняльного і типологічного мовознавства; історичне і порівняльне мовознавство.
3. Описовий метод як аспект дослідження рівнів сучасної мови. Різні види лінгвістичного аналізу.
4. Фонетичний рівень мовної системи.
5. Система мовних стилів і мова художньої літератури.
6. Учення про форму слова і словосполучення у працях Московської лінгвістичної школи.
7. Лінгвістичні методи. Метод, прийом, методика.
8. Мовознавство періоду Середньовіччя та епохи Відродження.
9. Лексичні і граматичні значення: поняття, смисл, зміст.
10. Загальнолінгвістичні питання українського мовознавства у працях визначних учених.
11. Слово як основний мовний знак. Функціональна роль значення слова у його породженні.
12. Виникнення і розвиток структуралізму в мовознавстві.
13. Статика і динаміка мови. Функціонування і розвиток мови.
14. Вітчизняне мовознавство ХVІ – ХVІІІ ст. Києво-Могилянська академія.
15. Мова і суспільство. Суспільна природа мови і мовленнєвої діяльності.
16. Московська лінгвістична школа. Ф.П.Фортунатов.
17. Типи знаків і специфіка знаків мовної системи.
18. Лінгвістичні концепції Ф. де Соссюра.
19. Синхронія і діахронія. Закони розвитку мови.
20. Порівняльно-історична граматики і лінгвістична концепція А.Шлейхера.

21. Семантика; значення як понятійно-номінативна категорія.
22. Історія вчення про фонему.
23. Мова і свідомість. Виникнення людської мови.
24. Л.Блумфільд як засновник американської дескриптивної лінгвістики.
25. Мовна система і мовна структура як об'єкт науки про мову.
26. Молодограматизм як провідна школа історико-порівняльного мовознавства. "Принципи історії мови" Т.Пауля.
27. Диференціація та інтеграція – основні процеси розвитку мови.
28. Наука про мову у Давній Греції і Давньому Римі.
29. Мовні значення, їх типи і структура.
30. Мовознавство кінця ХІХ – початку ХХ ст., молодогограматичний напрям як синтез соціолінгвістичних, психологічних і формально-граматичних концепцій.
31. Мова і мислення. Металінгвістика як наука про взаємодію мови і мислення.
32. Психолінгвістичні школи у мовознавстві ХІХ ст. (Г.Штейнталь, М.Лацарус, В.Врунт).
33. Територіальна і соціальна диференціація мов. Мови, нації, культури.
34. Копенгагенська лінгвістична школа. Глосематика.
35. Чинники розвитку мови. В. Фон Гумбольдт. Мова як діяльність і національна свідомість; внутрішня і зовнішня форми мови.
36. Синтаксична система мови. Парадигматичні й синтагматичні відношення.
37. Арабське і китайське мовознавство.
38. Мова як особлива знакова система.
39. Празький лінгвістичний гурток (функціональна лінгвістика). В.Матезіус.
40. Мовознавство і семіотика. Проблема знака. Мовні і немовні знаки.

41. Женевська і Паризька лінгвістичні школи. Ш.Баллі, А.Мейе, А.Сеше.
42. Мова і мовлення як об'єкт лінгвістики.
43. Логіко-граматична школа середини ХІХ ст. (К.Беккер і Ф.Буслаєв).
44. Суспільна природа мови і мовної діяльності.
45. Вчення про фонему і фонетичні альтернації учених Казанської школи.
46. Норми літературної мови і мовлення.
47. Харківська лінгвістична школа. Лінгвістична концепція О.О.Потебні.
48. Семантична система мови (морфеміко-морфологічний і лексико-семантичний рівні).
49. Наука про мову в Стародавній Індії.
50. Мова як суспільно-історична норма, її варіантний і конкретно-реальний характер.
51. Казанська лінгвістична школа. І.О.Бодуен де Куртене.
52. Проміжні рівні мовної системи.
53. Історія мовознавства як поглиблення і розширення лінгвістичної теорії. Основні етапи історії мовознавства.
54. Ф. де Соссюр про мову і мовлення.
55. Типи знаків і мовні одиниці.
56. Мова як конкретно-історична категорія.
57. Передвісники порівняльно-історичного мовознавства. Ф.Бопп, Р.Раск, Я.Грімм.
58. Філософські основи мовознавства.
59. Слов'янські мови як об'єкт порівняльно-історичного мовознавства. О.Х.Востоков, І.І.Срезневський, Й.Домбровський, Ф.Міклошич.
60. Виникнення і розвиток структуралізму в мовознавстві.

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет, мета, структура та завдання курсу «Загальне мовознавство».
2. Взаємодія лінгвістики з іншими науками (інтердисципліни).
3. Методологічні основи дослідження мови.
4. Суспільна природа мови та мовної діяльності. Суспільні функції мови.
5. Залежність стану мови від стану суспільства.
6. Мова як суспільно-історична норма.
7. Проблема співвідношення мови й етносу, мови і культури.
8. Літературна мова. Територіальна, соціальна і стильова диференціація мови.
9. Поняття мовної системи і структури мови.
10. Основні і проміжні рівні мови.
11. Поняття про знак.
12. Семіотика та лінгвосеміотика: об'єкт, предмет, становлення.
13. Типологія знаків.
14. Структура знаків.
15. Специфіка мовного знака.
16. Своєрідність мови як семіотичної системи.
17. Знаковість і одиниці мови.
18. Мова і несловесні форми спілкування (пара лінгвістика і паракінесика).
19. Проблема співвідношення мови і мислення.
20. Менталінгвістика, її розділи.
21. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення.
22. Внутрішнє мовлення і мислення.
23. Гіпотеза лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа.
24. Роль мови у процесі пізнання.

25. Психолінгвістика, етапи розвитку, основні проблеми, представники.
26. Когнітивна лінгвістика, основні школи, проблеми та представники.
27. Мова як явище, що історично розвивається.
28. Синхронія та діяхронія.
29. Зовнішні та внутрішні причини мовних змін.
30. Мовні контакти.
31. Мовна асиміляція.
32. Престиж мови.
33. Основні й похідні функції мови у суспільстві.
34. Соціальний характер мови і мовлення.
35. Визначення мовної норми.
36. Мовний еталон (або «мовний ідеал»).
37. Становлення, проблематика, основні поняття соціолінгвістики.
38. Питання про мовні ситуації та мовну політику.
39. Інтерлінгвістика.
40. Міжнародні мови.
41. Форми існування мови.
42. Національна мова і культура.
43. Напрями та завдання комунікативної лінгвістики.
44. Проблеми міжкультурної комунікації.
45. Поняття про методи наукового дослідження. Загальнонаукові прийоми аналізу мовного матеріалу.
46. Описовий і порівняльно-історичний методи дослідження мови.
47. Метод лінгвістичної географії і зіставний метод у мовознавстві.
48. Структурний метод дослідження мовних явищ.
49. Соціолінгвістичні і психолінгвістичні методи.
50. Математичні методи у мовознавстві.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 248с.
2. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. Київ: Академія, 2008. 240с.
3. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Свит, 1997. 392с.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. –344с.
5. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1991. 231 с.
6. Белехова Л. Современная лингвистика в Украине и мире: научные парадигмы, наработки и перспективы. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць. Випуск III, 2006. С. 9- 14.*
7. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навчальний посібник для студентів філ. спец. вищ. навч. закладів. Київ: «АртЕк», 1996. 224с.
8. Гайдаєнко І.В. Дистрибутивний аналіз як метод дескриптивної лінгвістики. *Зб.наук.праць «Південний архів». Філологічні науки. Херсон. Вип. 2003 XXI. С. 130- 133.*
9. Гайдаєнко І.В. Наукові засади когнітивної лінгвістики *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. Випуск IV. С. 292-295.*
10. Жайворонок В.В. Мова і духовний розвиток народу. *Мовознавство. 1991. №3. С.22-30.*
11. Жилко Ф.Т. Про семантичні поля української мови. *Мовознавство. 1971. №12.– С.25-32.*
12. Зализняк А.А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект каталога семантических переходов. *Вопросы языкознания. 2001, № 2. С. 13-25.*

13. Зеленько А.С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Аспекти, методи, прийоми та процедури вивчення мови: Посібник. Луганськ: Альма-матер, 2002. 283с.
14. Зеленько А.С. До питання про становлення лінгвістичного детермінізму (від структурної до когнітивної семантики). Луганськ, 1999. 71с.
15. Иванова Л.П. Курс лекцій по общему языкознанию. Київ: Освіта України, 2006. 312с.
16. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Відродження, 1994. 218с.
17. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ ред. А.П. Супрун. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.І: Мова, її будова та функції в суспільстві. 2008. 168с.
18. Кириченко Г.С. Нариси загального мовознавства: навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: у 2ч./ за ред. А.П. Супрун. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008// Ч.ІІ: Основні етапи розвитку науки про мову. 2008. 224с.
19. Ковалик І.І., Самійленко С.П. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень Київ: Вища школа, 1985. 215с.
20. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово*. 2003. №5. С. 24-29.
21. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 1999. 288с.
22. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2003. 464 с.
23. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука. *Вопросы языкознания*. №4. 1994. С.34-47.
24. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ: Знання, 2004. 326с.

25. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. Москва: Флинта, Наука, 2004. 255с.
26. Мельничук О.С. Методологічні пошуки в нових підходах до висвітлення мови. *Мовознавство*. 1991. №3. С.3-11.
27. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства. *Мовознавство*. 1997. №2-3. С. 3-19.
28. Олексенко, В. П. Мовознавчі погляди Івана Огієнка в контексті розвитку української лінгвістичної думки ХХ сторіччя : *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія філологічна : наук. зб.* Кам'янець-Подільськ, 2016. Вип. 13. С. 150- 162.
29. Пентиліук М.І. Методичні рекомендації до курсу "Загальне мовознавство" для студентів V курсу спеціальності 7.010103. ПМСО. Українська мова і література. – Херсон: ХДПУ, 2001.17с.
30. Пентиліук М.І., Гайдаєнко І.В. Методичні розробки з курсу «Загальне мовознавство» (Лінгвістичні концепції Ф.де Соссюра. Херсон: ХДУ, 2003. 32с.
31. Плисецкая А.Д. Метафора как когнитивная модель в лингвистическом научном дискурсе: образная форма рациональности // URL: <http://www.com/search&>
32. Пономарёва Т.Г. Метафора и символ как два вида семантической деривации URL: <http://www.com/search&>
33. Попова З.Д., Стернин И.А Когнитивная лингвистика: учебное пособие. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007. 414с.
34. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Відродження, 1997. С.296-299.
35. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология: монография. Київ: изд-во укр. философического центра, 2000. 248с.
36. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712с.
37. Селіванованова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля –К, 2006. 716 с.

38. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. Київ: ОКО, 1996. 413с.
39. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324с.
40. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. Київ: Вища школа, 1980. 215с.
41. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи. Київ: Вища школа, 1994. 235 с.
42. Удовиченко Г.М. Загальні питання мовознавства. Київ: Вища школа, 2001. 247с.
43. Шарафутдинова Н.С. Теория и история лингвистической науки. Москва: Восток- Запад; Владимир: ВКТ, 2007. 381 с.
44. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада/ Нац.акад.наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. Київ: 200. 288с.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Аглютинативні мови – це мови, що характеризуються використанням афіксів і для словотворення, і для словозміни.

Адстрат – діалектні явища, зумовлені периферійними контактами сусідніх мов із частковим накладанням мовних територій.

Активна лексика – це слова, які активно використовуються у мовленні.

Алфавітне письмо – звуко-буквене письмо, в якому один знак існує для передачі одного чи кількох звуків і в якому розрізняють консонантне і консонантно-вокалічне письмо.

Аморфні (ізолюючі) мови – це мови, які характеризуються незмінністю форм слів, що виступають самостійно, а не залежать від інших.

Антиномії – це протиріччя, які органічно властиві мові і не можуть бути розв'язані остаточно.

Білінгвізм, або двомовність, – вільне володіння і практичне коментування двома мовами, що відбувається або при мовних контактах, або при вивченні нерідної мови.

Внутрішня форма – це мотивованість назви.

Гіпотеза вроджених мовних структур – гіпотеза Н. Хомського, суть якої зводиться до того, що мовні структури не набуваються через досвід, а народжуються разом із людиною й існують у кожного індивіда в потенції.

Гіпотеза лінгвальної відносності – концепція, згідно з якою структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання світу. Синонім: гіпотеза Сепіра – Уорфа.

Глосематика – лінгвістична течія структуралізму, яка трактує мову як абстрактну структуру й описує її суто формальними способами без звертання до її субстанцій (реального змісту і звучання). Синоніми: копенгагенський структуралізм, датський структуралізм.

Глоса – незрозуміле або малозрозуміле (рідковживане, архаїчне, діалектне, запозичене) слово або вислів (переважно у давніх текстах), пояснення, переклад таких слів або висловів.

Говір – це група однотипних говірок, що споріднені між собою рядом специфічних мовних ознак, якими вони більш-менш відчутно відрізняються від інших груп говірок; це територіально окреслене діалектне утворення, яке характеризується певною сукупністю діалектних ознак.

Говірка – це найдрібніша діалектна одиниця, що охоплює мову одного, а іноді й кількох цілком однотипних з мовного погляду населених пунктів, між якими немає будь-яких територіально виражених мовних відмінностей, за винятком чисто індивідуальних особливостей мовлення, викликаних індивідуальними дефектами мовців, а також рівнем освіти, загальної культури, родом заняття певного індивідуума чи певної групи людей.

Деетимологія – втрата у свідомості мовців етимологічного зв'язку з похідними словами.

Денотат – це реальний предмет, який є об'єктом найменування, носій ознаки.

Дескриптивізм – лінгвістична течія структуралізму, для якої характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів на основі їх дистрибуції (сполучуваності одиниць, їх місця у мовленні стосовно інших одиниць тощо). Синонім: американський структуралізм.

Диглосія – функціонально-розмежоване використання у писемній сфері двох мов одним суспільством.

Диференціація, або мовна дивергенція, – утворення з однієї мови кілька споріднених мов або діалектів.

Діалект – це група споріднених говорів, що характеризуються системою спільних ознак, якими ця група виразно відрізняється від іншої групи говорів.

Діалектизми – це слова, які вживають у своєму мовленні носії певних діалектів.

Емотивна функція мови – функція вираження почуттів і емоцій.

Естетична функція мови – функція вираження і виховання прекрасного.

Синонім: поетична функція.

Загальне мовознавство – це теоретична частина мовознавчої науки.

Закон мовної економії – прагнення мовця зекономити зусилля при користуванні мовленням як одна з причин мовних змін. Синоніми: закон економії сил, теорія мінімального зусилля.

Зіставне мовознавство – мовознавча дисципліна, яка вивчає дві чи більше мов з метою виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури. Синоніми: контрастна лінгвістика, конфронтативна лінгвістика.

Зіставний метод – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки. Синоніми: контрастивний метод, типологічний метод.

Знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.

Знак-індекс – знак, пов'язаний з позначуванним предметом, як дія зі своєю причиною. Синоніми: знак-прикмета, знак-симптом.

Знак-копія – відтворення, репродукція, подібна на позначуваний предмет.

Знак-сигнал – знак, який вимагає після себе певних дій, реакції.

Знаковий рівень мови – рівень мови, на якому її одиниці виступають як знаки (словосполучення, слова і морфеми).

Зовнішні причини мовних змін – причини, які знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні та інші чинники, пов'язані з розвитком і функціонуванням мов. Синонім: екстралінгвальні причини.

Ідеографія – це різновид письма, у якому інформацію передавали за допомогою спеціальних позначок, ідеограм.

Ієрогліфи – це умовні знаки, що передають ціле поняття, слово.

Інтеграція, або мовна конвергенція, – утворення однієї мови із кількох споріднених мов або діалектів.

Інтерлінгвістика – наука, що вивчає міжнародні мови, в тому числі й штучні, як засіб міжмовного спілкування.

Інтерференція – взаємодія мовних систем в умовах білінгвізму.

Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Комунікативна функція мови – функція спілкування між людьми, народами.

Конативна функція мови – функція засвоєння.

Конструктивний метод – необхідність конструювання, моделювання теоретичних об'єктів.

Креоли – люди мішаного походження, від батьків двох рас, білої та кольорової.

Креольські мови – це піджини, які стали рідною мовою для якихось етнічних груп.

Кульмінативна функція – функція, яка полягає в забезпеченні цілісності та виділеності слова, що досягається завдяки наголосу або сингармонізму.

Кумулятивна функція мови – функція зберігання всього того, що виробила нація в духовній сфері. Синонім: історико-культурна функція.

Метод – сукупність прийомів, способів, методик вивчення мови, пов'язаних з певною лінгвістичною теорією.

Міжнародні, або світові, мови – це мови, що характеризуються великою поширеністю за межами свого ареалу і виконанням найбільшої кількості функцій.

Мови міжнаціонального спілкування – це мови, що використовуються як засіб спілкування між людьми різних націй всередині багатонаціональної держави.

Мовна асиміляція – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.

Мовна картина світу – спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами.

Мовна компетенція – рівень знання своєї мови певним індивідом.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування.

Мовна політика – сукупність ідеологічних принципів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні у межах певних адміністративно-політичних утворень.

Мовна сім'я – це сукупність мов, що походять від однієї мови-основи (прамови).

Мовний союз – особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

Мовні контакти – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох із них.

Мовні універсали – явища, властиві всім мовам або більшості з них.

Описовий метод – система дослідницьких прийомів, які використовуються для характеристики мовних явищ, опису системи мови на певному етапі її розвитку. Опрощення – злиття двох морфем в одну.

Паралінгвістика – наука про засоби спілкування, що використовуються поряд із мовою (жести, міміка).

Піджин – ділова мова зі спрощеною граматикою та обмеженим лексичним складом, що виникає на різномовних територіях переважно для торговельних відносин.

Піктографія – це малюнкове письмо, тобто передача інформації за допомогою малюнків.

Порівняльно-історичний метод – це система дослідницьких прийомів, які використовуються для дослідження споріднених мов для виявлення закономірностей їхнього розвитку.

Психолінгвістика – наука про взаємозв'язок мови з психічною діяльністю людини.

Пуризм – навмисне усунення іншомовних слів із мовлення.

Семасіологія – наука про значення слова.

Семіотика – наука про спільні властивості знаків і знакових систем, а мова – найбільша знакова система.

Соціолінгвістика – наука, що вивчає вплив суспільства на мову і мови на суспільство.

Структурний метод – дослідження не окремих мовних фактів, а мови як системи структурних одиниць з певними відношеннями.

Субзнаковий рівень мови – рівень мовних одиниць, які не є знаками, а лише складниками знаків.

Субкод – підвид коду, різновид коду.

Субстрат – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови.

Суперзнаковий рівень мови – рівень мовних одиниць, що складаються зі знаків; надзнаковий рівень.

Суперстрат – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням.

Теорія ієрархії мовних рівнів – теорія французького мовознавця Еміля Бенвеніста, згідно з якою мовні одиниці планом вираження спираються на нижчий рівень, а планом змісту входять до вищого рівня.

Теорія ізоморфізму – теорія польського мовознавця Єжи Куриловича, яка доводить відсутність якісної відмінності між різними рівнями мови і дозволяє застосовувати в їх дослідженні одні й ті самі методи і принципи.

Теорія (концентричних) хвиль – теорія німецького мовознавця Йоганеса Шмідта, згідно з якою кожне нове мовне явище поширюється з певного центра хвилями, що поступово згасають, через що споріднені мови непомітно переходять одна в одну.

Теорія моногенезу – вчення про походження людської мови з одного джерела.

Унілатеральна теорія знака – теорія, згідно з якою знак є одностороннім, тобто має лише план вираження (значення перебуває поза знаком).

Школа «слів і речей» – мовознавчий напрям, який висунув принципи вивчення лексики у зв'язку з культурою й історією народу.

Штучні мови – це мови, які не народжуються стихійно у процесі практичної діяльності людства, а придумуються, винаходяться окремими людьми.

ПІСЛЯМОВА

Навчальний посібник спрямований на формування у здобувачів вищої освіти фахових компетентностей. Присвячений розгляду базових тем із зазначеного курсу мовознавства і містить три блоки: теоретичний, у якому подані матеріали лекцій освітнього компонента; семінарський блок, у якому пропонуються завдання для семінарських занять; практичний блок, у якому подані практичні завдання; блок для самостійної роботи здобувачів вищої освіти; тестові завдання на закріплення знань; індивідуальні завдання; орієнтовний перелік питань до підсумкового контролю; словник основних термінів. До кожної теми й у кінці посібника подано рекомендовану літературу для опрацювання, що сприятиме інтенсифікації самостійної роботи здобувачів вищої освіти у межах освітнього компоненту «Загальне мовознавство».

Зміст і послідовність викладу навчального матеріалу відповідає освітній програмі Українська мова та література, для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 035 Філологія.

Навчальний посібник адресовано здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія (Українська мова та література). Матеріали посібника можуть стати в пригоді вчителям ліцеїв, гімназій і закладів загальної середньої освіти.

Навчальне видання

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Навчальний посібник

Укладачі:

Наталя ДЕМЧЕНКО

Тетяна КРЕХНО

Анна ЧАЛА

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 11,16. Наклад 100 пр. Зам. № 0122/3-21.

**Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП В. В. Петров
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 78-17-137.
e-mail:bookfabrik@mail.ua**

